FOUCAULT'NUN YÖNTEMLERİNİ KULLANMAK

gavin kendall
gary wickham

Turkçesi: Umut Yener Kara / Turgay Sivrikaya

ıslık

gavin kendall
gary wickham

Gavin KENDALL

Queensland Teknoloji Üniversitesi'nde öğretim görevlisi. Lisansını ve yüksek lisansını Cambridge Üniversitesi'nde, doktorasını ise Londra Üniversitesi'nde yaptı. Sosyal teori, kültürel çalışmalar ve toplumsal bilim ve teknoloji çalışmaları alanlarında çalışır. Diğer kitapları arasında *Sociology of Cosmopolitanism* (2009, Ian Woodward ve Zlatko Skrbis ile birlikte), *State Democracy and Globalization* (2004, Roger King ile birlikte) ve *Understanding Culture* (2001, Gary Wickham ile birlikte) vardır.

Gary WICKHAM

Murdoch Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü. Lisansını Macquarie Üniversitesi'nde, yüksek lisansını ve doktorasını ise Melbourne Üniversitesi'nde yaptı. Temel araştırma konuları ara-sında sosyolojinin yöntemleri ve tarihi yanında devlet, ahlak, toplum, siyaset ve egemenliğin kesişimi bulunur. Diğer kitapları arasında *Legal and Political Challenges of Governing the Environment and Climate Change* (2013, Jo-Ann Goodie ile birlikte), *Understanding Culture* (2001, Gavin Kendall ile birlikte) ve *Rethinking Law, Society and Governance* (2001, George Pavlich ile birlikte) vardır.

FOUCAULT'NUN YÖNTEMLERİNİ KULLANMAK

GAVIN KENDALL
GARY WICKHAM

Islık Yayınları: 37
Bilimsel Yapıtlar Serisi: 9

Foucault'nun Yöntemlerini Kullanmak / Gavin Kendall & Gary Wickham

Türkçesi
Umut Yener Kara / Turgay Sivrikaya

ISBN 978-605-9018-23-4

Genel Yayın Yönetmeni
Fahri Özdemir

Görsel Yönetmen
Kağan Batır

© Islık Yayınları, 2016, İstanbul
(Bütün hakları saklıdır)

© Sage Publication, Londra, 2016

Birinci Baskı: Nisan 2016 / İstanbul

Kapak Tasarım
Kağan Batır

Dizgi
Islık Yayınları

Baskı ve Cilt
Ceylan Matbaası
Güven İş Merkezi, B Blok, No: 318 - Topkapı / İstanbul

Islık Yayınları
Emniyetevler Mahallesi, Ötügen Sokak, No: 4/B
4. Levent / İstanbul

FOUCAULT'NUN YÖNTEMLERİNİ KULLANMAK

GAVIN KENDALL
GARY WICKHAM

TÜRKÇESİ
UMUT YENER KARA
TURGAY SİVRİKAYA

İçindekiler

Önsöz 9
Teşekkür 13

Kısım I
Foucault'nun Yöntemlerinin Köşetaşları Olarak Tarih, Arkeoloji, Soykütük ve Söylem
1 "Foucault'ya İlgileniyorum Diye Tarihle De İlgilenmek Zorunda mıyım?" 17
2 "Başım Dönüyor; Tarihin Daha Düzenli Olması Gerekmez miydi?" 57

Kısım II
Foucault'nun Yöntemlerini Kullanacaklar İçin Önemli Analiz Konuları Olarak Bilim ve Kültür
3 "Neden Herkes Bilim İnsanlarının Peşine Takılmaya Başladı?" 133
4 "Acaba Bir Şey Mi Kaçırdım? Modernizm Gelip Geçmiş Ama Hiç Varolmamış Gibi, Bilgi ve İktidar İse Kapı Kapatıcılara ve Kabuklu Hayvanlara Dönüşmüş Görünüyor?" 185

5 "Bunları Shakespeare'e ve Alışverişe De Uygulayabilir Miyim?" 249

Kısım III
Sonuç
6 "Foucault Bir Parti Manyağı Mı?" 307

Ek Okumalar İçin Rehber 323

Kaynakça 329

Dizin 341

ÖNSÖZ

Akademik yayınlar yapan herhangi bir yayınevinin kataloguna göz ucuyla bile bakılsa fark edileceği gibi yakın zamanlı araştırmaların çoğu Foucault' nun gölgesinde yapılmıştır. Ortaya çıkan bu geleneğin içerisindeki araştırmacılar sosyal bilimlerdeki bazı bilindik nitel araştırma yöntemlerinden -metin analizi, gözlem ve tarihsel inceleme de dâhil- faydalanmanın yanı sıra toplumun yorumlanmasına da "yeni bir boyut" kazandırırlar: Bilgi ve iktidar kesişimini anlamanın yeni bir yolu.

Bu kitapta toplumu inceleyenlerin bu "yeni bir boyut"tan yararlanmak üzere Foucault'nun eserlerini nasıl ele aldıklarını yüksek lisans ve lisans öğrencilerinin kendi ihtiyaçlarına uyarlayabilecekleri şekilde gözler önüne sereceğiz.

Kitabımız iki konu etrafında düzenlenmiştir:

1. Foucault'nun yöntemlerinin köşe taşları olarak tarih, arkeoloji, soykütük ve söylem.

2. Foucault'nun yöntemlerini kullanacaklar için önemli analiz konuları olarak bilim ve kültür.

Kitabın beş bölümü bu iki konu uyarınca iki kısım halinde düzenlenmiştir. İlk kısımda yer alan

birinci ve ikinci bölümlerde Foucault'nun bu "yeni boyutu" tarihin, arkeolojinin, soykütük ve söylemin kendine has kullanımları üzerinden tartışılarak gösterilmeye çalışılıyor. İkinci kısmı oluşturan üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerde ise Foucault'nun yöntemlerinin bilimin (üçüncü ve dördüncü bölümler) ve kültürün (beşinci bölüm) incelenmesinde nasıl kullanıldığı tartışılıyor. Ayrıca her bölümde temel metodolojik hususları örneklemek üzere hazırlanmış alıştırmalar yer alıyor.

Öğrencilerin Foucault merakını körükleyeceğini düşündüğümüz bir üslubu benimsemekle birlikte bu merakı Foucault'nun (ve "arkadaşlarının") yöntemlerinin toplumsal düzenin analizinde kullanılma biçimlerine yöneltmeye çalışıyoruz. Bu amaçla kitabımıza araştırma yaptıkları sırada kendi hedefleri doğrultusunda ders materyallerini anlamaya çalışırken kafa karışıklığı yaşayan öğrencilerin bakış açısını da katıyoruz.

Kitaba tam olarak başlamadan önce bazı uyarılarda bulunmak gerekiyor. Öncelikle "Foucaultcular" veya "Foucaultcu yöntem" diye bir şeyin olmadığı ileri sürülebilir (örneğin Megill [1985] Foucault'nun yaklaşımının tamamıyla "metodoloji-dışı" olduğunu ve görünürdeki tek metodolojik metni olan *Bilginin Arkeolojisi*'nin de gerçekte bir parodi olduğunu savunur). Birinci bölümde tartıştığımız gibi bu tarz bir şüpheciliğe az çok sempati duymakla birlikte yine de inanıyoruz ki bu türden araştırmalar için bazı temel konuları tanıtmaya çalışan bir metnin hâlâ yeri vardır. Bu durumun alternatifi

ise belki de Foucault'nun yönteminde açıklanamaz ve gizemli bir şeyin olduğunu ileri sürmek olacaktır. Belki de mümkün olan tek şey Foucault' nun soruşturmalarının "ruh"undan anlaşılır bir şeyler çıkarmaktır; sadece bu kadarını başarabilecek olsak da, olabildiğince açık ve anlaşılır bir giriş sunmaya çalışmanın bir değeri olduğunu düşünüyoruz.

İkinci olarak kitabımızın ortaya çıkışı Foucault' nun akademik dünyadaki algısına dair bir huzursuzluktan kaynaklanmaktadır. Foucault sık sık, "postmodern"lerden biri olarak sunulur; bu ise pek çoklarının onu hani şu çılgın ve biraz da deli Fransız kuramcılardan biri olarak alelacele bir kenara atmasına neden olmuştur. Oysaki biz Foucault'yu çok titiz bir araştırmacı olarak görüyoruz. Yapıtları ne tembelce spekülasyonların ne de temelden yoksun yüksekten atmaların ürünüdür; son derece özenli ve muazzam bir araştırmanın sonucunda ortaya çıkmışlardır. Şu da vakidir ki Foucault'nun eserleri tam olarak ne "eleştirel" araştırmalar kampına –örneğin Marksizm ve feminizmin kolayca Foucault' nun kavrayışlarına eklemlenebileceğini düşünmüyoruz– ne de "liberal" araştırma kampına uyar – bununla kastettiğimiz şey, Foucault'nun "hakikat", "ilerleme" ya da "değerler" gibi mefhumlara yönelik esaslı şüpheciliğinin, çalışmalarının benzer alanlardaki öteki çalışmalara birer katkı olarak anlaşılmasını zorlaştırmasıdır. İşgal ettiği bu ilginç konum sebebiyle Foucault'nun adı sürekli olarak anılsa da yaklaşımı bir o kadar az ciddiye alınır.

Üçüncü olarak kitabın büyük bölümü bilim

çalışmalarıyla ilgilenir; özellikle de Bruno Latour'un bu alandaki eserleriyle. Latour'un ilk çalışmalarında düzenli olarak Foucault'nun ismine rastlansa da daha sonra yavaş yavaş bu ismin Latour'un entelektüel ufkunda kaybolmaya başladığı görülür (en azından kimi alıntıladığına bakarak söylendiğinde). Hâl böyleyken Foucault'nun yöntemleriyle ilgili bir kitaba dâhil edilmesine Latour ne derdi bilemiyoruz. Bu konuda dogmatik bir tutumuz olmasa da Latour'un yaklaşımının genel olarak Foucault'nun yaklaşımıyla uzlaştırılabilir olduğunu düşünüyoruz. Bu, amaçlarımız açısından oldukça önemli zira tarihsel olması gerekmeyen "Foucaultcu" araştırmalar yapma yolunu gösteriyor.

TEŞEKKÜR

Bu kitapta yer alan her türlü hatanın sorumluluğunu tamamıyla üzerimize almakla birlikte aşağıdaki isimlere bu kitabı iyi kılan her türlü yardımları için teşekkür ederiz: James Butterfield, Jo Goodie, Jeremy Kendall, Kate Kendall, Trisha Kendall, Ivan Krisjansen, Jeff Malpas, Mike Michael, Clare O'Farrell, Clifford Shearing, Katherine Sheehan ve özellikle de yüreklendirici dizi editörümüz David Silverman. Aynı zamanda bu kitap üzerine çalışmayı keyifli bir tecrübeye dönüştüren Sage ekibine de teşekkür ederiz.

I. Kısım

Foucault'nun Yöntemlerinin Köşetaşları Olarak Tarih, Arkeoloji, Soykütük ve Söylem

1

"Foucault'yla ilgileniyorum diye tarihle de ilgilenmek zorunda mıyım?"

İÇİNDEKİLER

Nedenler yerine olumsallıklar aramaya bak 23
Alıştırma 1.1 31
Tüm politik argümanlar karşısında olabildiğince şüpheci ol 32
İkinci dereceden yargıları askıya almak 40
Başka bir örnek 48
Alıştırma 1.2 55

Inzammam, sunumu sırasında sınıf arkadaşlarına "Foucault, cinselliğin on dokuzuncu yüzyıl reform yanlılarının düşündüğü gibi olmadığını görmemizi sağlar" diyor.

"Deliliğin Tarihi'ni okumak, patriarkal sağlık sisteminin kadınları nasıl aklen hasta olarak inşa ettiğini bana apaçık gösterdi" diyerek Jenny, arkadaşlarının öve öve bitiremedikleri "günümüz Fransız teorileri" okuma grubunun ilk toplantısındaki tartışmaya katkıda bulunuyor.

Zeeha, kasabalarındaki suç oranı artışının önüne geçilmesi için çarenin bedensel ceza olduğunu düşünen babasına neden yanıldığını açıklamaya çalışırken ona Kriminoloji dersi için yeni okuduğu bir kitaptan cezalandırmanın suça karşı bir yanıttan çok toplumları disiplin altına alan daha geniş bir sistemin parçası olduğunu öğrendiğini söylüyor.

Inzammam, Jenny ve Zeeha, Foucault'ya ilgileri yeni filizlenen üç başarılı öğrenci. Haydi, en azından bir yere kadar, okul hayatları boyunca Foucault'ya yönelik ilgilerinin nasıl geliştiğini görüp, Foucault'yu kullanmaya çabalayan herkesin karşısına sık sık çıkan engelleri aşmada onlara yardım etmek için peşlerine takılalım.

İlk olarak yapılması gereken şey bu üç iyi öğrenciye, Foucault'nun yöntemlerini kullanmaya çalışırken zorluk çekmekte utanılacak bir şey olmadığını temin etmektir. Foucault'nun yöntemlerini takip etmek pek de kolay değildir. *The Archaeology of Knowledge* [Bilginin Arkeolojisi][1], *The Order of Discourse* [Söylemin Düzeni][2] ve *Questions of Method*'un [Yöntem Sorunları] (Foucault 1972, 1981a, 1981b) metodolojik bir tona sahip olduklarını söyleyebilsek de Foucault'nun metodolojisi konusunda tutarlı bir bütün meydana getirmekten uzaktırlar. Hele hele Foucaultcu araştırmalar için kullanıcı dostu bir "nasıl yapılır" rehberi oluşturdukları hiç söylenemez. Dolayısıyla yalnızca Inzammam, Jenny ve Zeeha değil, daha tecrübeli hocalar da metodolojik sorunlarda tökezlerler.

Bu çerçevede düştükleri ilk tuzak Foucault çıkışlı araştırmalar yaparken tarih kullanımına sınırlar getirmek olmuştu. Bu bölümün geri kalanında onların bu tuzaktan kaçınmasına yardım etmeye çalışacağız. Inzammam, Jenny ve Zeeha, Foucault'nun cinsellik, delilik, cezalandırma, özne, beden ve benzerleri hakkındaki temel düşüncelerini ortaya koyarken tarihi ana teknik olarak kullandığını düşünmekte haklılar. Gelgelelim tarihin rolünü şimdi ve/veya gelecek hakkında serbestçe *tarihdışı* politik iddialar ortaya atmak için sınırlandırdıklarında yanılgıya düşerler.

---

[1] Foucault, M. *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, 1999. İstanbul: Birey Yayıncılık.

[2] Foucault, M. *Söylemin Düzlemi*, çev. Turhan Ilgaz, 1987. İstanbul: Hil Yayınları.

Evet, Foucault gerçekten de on dokuzuncu yüzyılın cinselliğe yönelik tutumlarının kaba sınıflandırılmalarını, sabit bir teşhis kategorisi olarak deliliğin kullanımını ve cezalandırmanın amaç-araç denklemindeki bir bileşene indirgenmesini sorunsallaştırır. Fakat bu sorunsallaştırmaları hiçbir zaman son bulmaz ne de tarihlerinin bir sonu vardır. Inzammam cinsellikten sanki aydınlanmış yirminci yüzyıl insanları olarak atalarımızın tıkanıklarının üstesinden gelmişiz gibi bahsediyor; Jenny ve Zeeha ise delilik ve cezalandırmadan sanki bu konularda herhangi bir "ilerleme" olmuş ya da olabilirmiş gibi veya tam tersine modern hayatımız geçmişten "daha kötüymüş" gibi bahsediyor.

Foucault'nun yönteminin tarih kullanımı teleolojiye bir dönüş değildir, yani ilerleme (ya da gerileme) gibi varsayımlar barındırmaz. İşte bu yüzden yönteminin asla sonlanmayan tarihlerle ilgili olduğunu söylüyoruz: Sonlandıkları söylenemez çünkü bir doğrultuları yoktur. Tarihi Foucault'nun kullandığı gibi kullanmak, tarihi bugünü/şimdiyi tıpkı geçmiş gibi yabancıymışçasına anlamaya çalışmak için kullanmaktır; yoksa makul ve arzulanan bir şimdinin nasıl ortaya çıktığını (Inzammam'ın yanılgısı) ya da nasıl ortaya çıkabileceğini (Jenny ve Zeeha'nın yanılgısı) anlamak için değil. Bazen Foucaultcu tarih yaklaşımına "şimdinin tarihi" diye atıfta bulunulur. Buradaki tartışmanın bu tabiri aydınlatmaya yardım edeceğini umuyoruz. Foucault tarzı tarihlerin şimdinin tarihleri diye adlandırılmasının nedeni ideal ya da mükemmel bir şimdiyi araştır-

manın hareket noktası olarak almaları (buna bazen "*whig* tarihi" denir) değildir. Foucaultcular şimdinin geçmişten nasıl kaynaklandığını bulmaya çalışmazlar. Bunun yerine temel gaye tarihi şimdiyi *teşhis etmenin* bir yolu olarak kullanmaktır (bu husus hakkında, bkz. Rose 1990).

Tarihi kullanırken, Foucault'ya özgü yöntemlerden azami düzeyde fayda almayı umuyorsak öyleyse bu tarihin durmasına, onun tuhaflıklar denizindeki hayali bir makullük adacığına yerleşmesine asla izin vermediğimizden emin olmayız. Farklı bir bağlamda da olsa Foucault'nun dediği gibi, "onu kullanmaya, biçimini bozmaya, inletmeye ve isyan ettirmeye" bakmalıyız (1980a: 54). Tarihi kendimizi teselli etmek adına kullanmak yerine daha çok hâlihazırda kendinden doğru sayılanları sarsmak için kullanmalıyız. Inzammam'ın farkında olması gerektiği gibi yirminci yüzyılın sonlarındaki cinselliğe yönelik tutumlar on dokuzuncu yüzyılın sonlarındakiler kadar cinsellik fikrinin etrafında örülmüş karmaşık bilgi ve iktidar ilişkileri ağlarının parçasıdır. Jenny ve Zeeha'nın farkında olması gerektiği gibi, çağdaş psikiyatrik sisteme yönelik feminist itirazlar gibi bazı ceza uygulamalarına yönelik liberal itirazlar da en az değişmesini istedikleri sistem ve uygulamalar kadar delilik ve cezalandırmanın etrafına örülü bilgi ve iktidar ağlarına bulaşmışlardır. Bizi bu tuzağa düşmekten alıkoyacak işe yarar iki yöntem öneriyoruz:

1. Nedenler yerine olumsallıkları aramaya bak.
2. Tüm politik argümanlar karşısında olabildiğince şüpheci ol.

Nedenler yerine olumsallıkları aramaya bak

Nedenler yerine olumsallıkları aramak öyle kulağa geldiği kadar zor değildir. Araştırma alanlarınızdan birinin merkezinde olduğunuzu hayal edin - haydi örnek olarak da cezalandırmayı alalım. İlkin 1870 yılında yeni kurulmuş bir hapishanede bir idareci olduğunuzu hayal edin. Tutuklulara insanca muamele edilmesi hususunda merkezden gönderilen talimatları tatbik etmeye çalışıyorsunuz, ama yeni penolojik düşünceler uyarınca da tutukluların birbirleriyle konuşmasının önüne geçmeye çalışıyorsunuz. Çoğunlukla şiddete başvursalar da tutuklularla düzenli bir etkileşim üzerine kurulu daha doğrudan yöntemlere alışık gardiyanları disiplin altına alma zorluğuyla bu talebi dengelemek zorundasınız. Ayrıca sizinle aynı klasik üniversite eğitimini almamış, bulundukları mevkilere aile ilişkileri sayesinde gelmiş diğer hapishane idarecileri yüzünden de elinizin kolunuzun bağlı olduğunu hissediyorsunuz. Bu idareciler hükümetin talimatlarını mantıklı bulmuyor ve sorunlarla başa çıkarken "tecrübe ile sabittir" anlayışında olan gardiyanların tarafını tutma eğilimi gösteriyorlar.

Şimdi hemen kendinizi on ikinci yüzyıla ışınlayın. Kan davasının geçerli tek adalet sistemi olduğu bir toplulukta adalet dağıtıcısınız. Bir adam başka bir adamın domuzunu çalıyor. Destekçisi ve uygulayıcısı olduğunuz adalet sistemi cezalandırıcı olmaktan çok tazmin edici bir sistem; yani buna göre birisi bir suç işlediğinde suçun faili mağdurun zararını

tazmin etmelidir; ceza ilk başta söz konusu değildir. Yaygın uygulama uyarınca domuzun sahibinin domuz hırsızının kolunu kesişini teftiş etmek için orada bulunuyorsunuz zira doğru tazminatın bu olduğu düşünülüyor. Ancak domuzun sahibi özellikle büyük bir haksızlığa uğradığını düşünerek sadece kolla yetinmeyip onun gözünü de istediğinde işler karışmaya başlıyor çünkü domuz, sıradan kocamış bir domuz değil onun en iyi domuzu. Başka bir deyişle adam tazminatla yetinmeyip, ceza da istiyor. Cevap vermek zorundasınız.

Bu bölümün ilerilerinde, Alıştırma 1.1'de başka bir örnek daha sunacağız.

Bu farazi durumların ikisi de tahmin edebileceğinizden çok daha fazla sayıda olumsallık içerir; diğer bir deyişle bu durumlar makul bir şekilde *tarihin rastlantıları* olarak görülebilecek gelişmelerle doludurlar. Tarihsel bir olayı olumsal olarak nitelemekle kastettiğimiz şey o olayın ortaya çıkışının zorunlu olmadığı, aksine başka olaylarla arasındaki karmaşık ilişkiler dizisinin olası sonuçlarından biri olduğudur. Bu gelişmeleri nedenler ve etkiler temelinde anlamak onları olumsallıklar olarak kabul etmekten daha fazla bir düşünsel çaba gerektirir. İşte bu yüzden nedenler yerine olumsallıkları arama tekniğinin zannedilebileceği kadar zor olmadığını söylüyoruz. Esas sorun çoğumuzun nedenleri aramaya yatkın oluşudur. Bu alışkanlığı onları olumsallıklar olarak kabul etme gibi daha kolay bir hamle için ortadan kaldırmalıyız.

İlk örnekteki hapsederek cezalandırma fikri

olumsaldır. Diğerlerinden ayrı mesleki bir mevki olarak yöneticilik de olumsaldır. Böyle mevkiler Antik Yunan ve Roma'da epey yaygın olmasına rağmen uzunca bir süreliğine Avrupa yaşamının yaygın bir bileşeni olmaktan çıkmışlardı; sonra da ancak matbaanın icadı ve yeni vergilendirme yöntemlerine dayalı geniş devlet bütçeleri gibi öteki olumsallıkların beraberinde geri dönmüşlerdi. Dolayısıyla çeşitli konularda talimatlar göndererek onların devletin dolaysız etkisinden uzakta ciddiyetle yerine getirilmesini sağlayacak güçte bir merkezi hükümet fikri de bir olumsallıktır. Yine aynı şekilde bizim yirminci yüzyıl düşünme biçimimize göre bir tutarsızlık olan mahkûmlara bir yandan insanca muamele etme diğer yandansa onların düzenli surette birbirleriyle konuşmasına izin vermeme fikri de olumsaldır, hem de kendisi de aynı derecede olumsal olan penolojik bilgideki gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olumsallıktır. Gardiyanların mahkûmları denetlerken daha doğrudan yöntemleri kullanmak istemeleri de olumsal bir durumdur. Bazı idareciler üniversite eğitimi alırken diğerlerinin almaması ve on dokuzuncu yüzyılda yöneticilerin üniversite eğitimlerinin temel disiplininin klasikler olması da olumsal durumlardır. Günümüzde bu temel disiplin daha çok iktisat ya da başka bir sosyal bilimdir. On dokuzuncu yüzyılda devlette bir işe girebilmenin yolu olarak aile ilişkilerini kullanmanın günümüze göre veya o tarihlerde bu tür meselelere karar vermede köklü bir kamu sınavı geleneğinin hâkim olduğu Çin'e göre daha yaygın

olması da yine bir olumsallıktır. Devletin yönetimsel mantığının kimi zaman başka zamanlarda olduğundan daha yaygın olması da yine olumsal bir durumdur.

Ancak tüm bu durumlar olumsaldır derken kastettiğimiz şeyle, her şeyin olabileceğini ya da olduğunu söylemek aynı şey değildir. Mesela cezalandırmanın daha "insani" hâle gelmeye başlamasında tabii ki de işin içine karışan belli başlı bazı baskılar mevcuttu. Yine de Foucault'nun sık sık belirttiği gibi el üstünde tutulan ilerlemeler çoğunlukla bağlantısız gibi görünen bazı değişimlerin oldukça rastlantısal sonuçlarıdır. Elbette, bu duruma dikkat çeken tek sosyal kuramcı Foucault değildir. Örneğin Max Weber de tarihin "beklenmedik sonuçları"ndan bahsetmişti: mesela, Püriten teolojisine ait bazı kaygıların hiç beklenmedik gelişmelere -asfaltın ve çikolatanın icadı gibi- nasıl yol açabileceğine dikkat çekmişti.

Henüz yeni oluşmakta olan Foucaultcu grubumuz yalnızca küçük bir örnekten çıkan bunca olumsallık curcunası karşısında umutsuzluğa kapılmamalı. Daha önce söylediğimiz gibi nedenler yerine olumsallıkları görmek kolayca kazanılabilecek bir alışkanlıktır. Fazladan bir şey yapmak yerine nedenleri denkleme getirecek adımları *atmama* meselesidir. Yukarıdaki gibi bir olumsallıklar listesini hazırlamak muhakkak tarihsel bir araştırma -daha açık söylemek gerekirse, bazı olgular hakkında bilgi- gerektirir. Ancak listedeki bazı öğeleri yapay şekilde birincil, bazılarını ikincil, bazılarını ise

üçüncül olarak kabul eden bir faaliyet gerektirmediği gibi, listedeki öğelerin bazılarını liste dışı öğelere tâbi kılan bir faaliyet de gerektirmez; her ne kadar bu öğelerin böyle listeleri oluşturan ayrıntıların ana kaynağı olarak bilinmesi gerektiği düşünülse de. Foucault'ya özgü düşünme tarzına göre bu türden nedensel mantık temelli açıklamalar yapma çabaları boşunadır. Bu küçük tarihsel örnek üzerinden düşünürsek, Foucault'yu izleyenler için hapishane yöneticilerinin eğitimlerinin klasiklerin temel disiplin olarak hâkimiyetine bağlı olduğunu veya mevkilerin aile bağlantıları temelinde tayininin yönetimsel mantığın gelişimine bağlı olduğunu -veya bunların tersini- varsaymak için hiçbir neden yoktur. Tarihe Foucaultcu bir yerden yaklaşmanın listelenen olumsallıklardan herhangi birinin, mesela mahkûmların birbirleriyle konuşmalarının engellenmesi buyruğunun, kapitalizmin görülmeyen, örtük gelişimiyle ve onun pasif işgücü ihtiyacına bağlı olduğu düşüncesiyle herhangi bir işi olamaz.

Tarihsel örnekleri incelerken bazen tarihçiler tarafından da kullanılan bir tekniği öğrenmenizin size epey yardımı dokunabilir: Oklu şema. Tabii ki Foucaultcu araştırma biçimini öğrenmenize yardımcı olması için bu oklu şemanın standart hâlini tamamıyla tersine çevirmeniz gerekecek; bunu yapmakla onun eğitici değerini yükseltmiş bile olacaksınız. Tarihçiler şemadaki okları asli ve tali öğeler arasındaki nedensel akışları göstermek için çizerken, siz onları iki uçlu hâle getirerek, bütün öğeleri diğer bütün öğelere bağlayarak ve/veya hiç ok kullanma-

yarak nedensel akışların gerçekte var olmadığını, öğelerin birbirleriyle sadece olumsal ilişkiler içinde olduklarını ya da açıkça onların herhangi bir şekilde bağlanabileceğini veya hiçbir şekilde bağlanamayacaklarını göstereceksiniz.

Söylemeye bile gerek yok ama bu yaptığınız, şemanızı ya bir örüntü veya düzenden yoksun tamtakır bir hâle sokacak ya da onu yine örüntüden ya da düzenden yoksun karman çorman bir çizgiler yığınına dönüştürecektir. İşte şimdi anlamaya başlıyorsunuz. Foucault'ya epey yakın iki Fransız araştırmacı Gilles Deleuze ve Félix Guattari, meşhur yazılarında (1988) bilgi örüntülerinin, yekpare gövdesiyle köklerinden dallarına ve yapraklarına doğru yukarı, tek doğrultuda büyüyen bir ağaçtan ziyade, bir rizoma -diğer deyişle büyüme şekilleri herhangi bir düzen göstermeyip beklenmedik yönlere, hatta birbirlerinin üzerine büyüyen kök benzeri dokunaçlar topluluklarına- benzer görülmeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Bu iki benzetme arasındaki tezatlığı Foucault'nun yöntemlerinin bu yönünü anlamak için faydalı bulabilirsiniz.

Gelin yukarıda kurduğumuz ikinci örneği beraber hızlıca ele alalım ve sonrasında sizi bu bölümün ilk alıştırması çerçevesinde üçüncü örneği irdelemeniz üzere kendi başınıza bırakalım.

Bu örnekte rastlayacağımız ilk olumsallık bizatihi kan davasına dayalı adalet sistemi fikridir. Bunun hemen ardından, çabucak edindiğiniz olumsallık tespit etme becerileriniz sınırlarına kadar test edilecektir; çünkü böyle bir durumda, araya giren sekiz

yüzyılın ilerleme gibi gizemli bir şeyle dolu olduğunu ve modern düzene hâkim olan adalet sisteminin bu örnektekinden muazzam ölçüde üstün olduğunu varsaymak çok kolaydır. Foucault tarzında bir olumsallık gözlemciliği kısa bir sürede size kan davası düzenini bir sistem, modern düzeni de alıştığınız başka bir sistem olarak görmeyi ve konuyu burada kapatmanız gerektiğini öğretecektir. Aynı mantıkla tazmin edici adaletin de başka bir olumsallık olduğunu fark edecek ve bunun bir parçası olarak bir kişi suç işlemişse, suçun failinin cezalandırma olmaksızın mağdurun zararını tazmin etmesi gerektiğini kabul edeceksiniz. Bu adımı atmak eğer ceza hukuku ile medeni hukuk arasındaki modern ayrımı aklınızda tutarsanız pek de zor olmayacaktır. O. J. Simpson'ın geçmişte cinayetten suçsuz bulunup, cezalandırma tehlikesinden kurtulmasına rağmen kurbanın akrabalarının mağduriyetlerini karşılamak zorunda olup olmadığını ve eğer böyleyse tazminatın miktarına karar verildiği bir sivil davada yargılanmak zorunda kaldığını hatırlayın. İşte bu uygulama, biraz önce size çok yabancı gelen tazmin edici adalet sisteminden miras kalmıştır.

Söz konusu adalet sisteminin bir domuzun kaybı ile bir kolun kaybını bir tutması bir olumsallıktır. Yine söyleyelim, sahte ilerlemeciliğe karşı dikkatli olmak zorundasınız. Elbette, bedenin herhangi bir parçasının geçim kaynağı oluşturan hayvanlarla bir tutulması bize garip gelir; ama bizim sistemimizin yakınların can kaybını para meblağı gibi soyut bir şeyle ve hapisle denk tutmasının bu örnekteki

insanlara garip geleceğini anlamamızı sağlayacağı kesindir. Herhangi bir toplumsal sistemdeki böyle gariplikleri kavramak Foucault'nun yöntemlerini kullanmanın önemli bir parçasıdır.

Yukarıdakilerin yanı sıra diğer olumsalları da açığa çıkaralım: Hâkim adalet sisteminin dışına çıkan bir cezalandırma ve intikam alma çabası (sakın bunun böyle bir duruma gösterilecek evrensel ve olağan bir tepki olduğunu düşünme hatasına kapılmayın -bazen ve belli şartlar altında gerçekleşir ve duruma böyle bakmalıyız; tabii ki söylenen "olumsallık" teriminin anlamının özünü teşkil eder); gözün "cezalandırılan organ" olarak seçilmesi (farklı kültürler cezalandırmanın, tazminatın ve intikamın nesnesi olarak göze farklı farklı değerler biçmişlerdir- hatta bazı dönemlerde ve bazı yerlerde üçünün de hedefi olmuş, ötekilerdeyse hiçbirinin; diğerlerindeyse sadece intikamın hedefi olup cezalandırma ya da tazminatın hedefi olmamıştır); bu örnekte sizin oynadığınız arabulucu benzeri rol (bazı tazmin edici adalet sistemlerinde böyle bir figüre rastlanır, ancak diğerlerinde gruplar sorunlarını kendi aralarında çözerler).

Elbette, bu örnekte bile her olumsal durumun diğer olumsal durumlarla olumsal bir ilişki içinde olduğunu görmeliyiz. Birbirleriyle nasıl bir ilişkide oldukları konusunda hiçbir zorunlu örüntü yoktur. Hatta ilişkilerinde zaten hiçbir zorunlu boyut yoktur - o veya bu şekilde bağlantılı olabilirler de, olmayabilirler de; eğer ilişkiliyseler birbirleriyle ilişkilerinin yapısı herhangi bir örüntü ya da dışsal bir

kuvvet tarafından belirlenmez. Onlardan herhangi birine veya dışsal bir kuvvete bir neden ve/veya etki statüsü atfetmek onların ilişkilerine yanlış şekilde bir zorunluluk dayatmak olacaktır. Tanımlanan bütün olumsalların çok-yönlü (ya da yönsüz) bir şemasını çizmenin yararlı olabileceğini tekrar belirtelim.

Tamam, şimdi sıra sizde.

ALIŞTIRMA 1.1

Aşağıdaki örneği inceleyerek en az dört olumsallık içeren bir liste hazırlayın. Bulduğunuz olumsallıklar arasında bazen zorunlu oldukları varsayılan bağlara kısaca değinin:

Yine örnek olarak kendinizi alın; ama bu sefer tam olarak günümüzdeyiz. Zapt edilemez bir grup öğrenciye denk gelmiş bir sınıf öğretmenisiniz. Düzeni sağlamak adına kademeli bir cezalandırma sistemi tasarlıyor ve uyguluyorsunuz. Bu deneyinizi yürütürken çok dikkatli olduğunuza inanıyor, öğretmenlik eğitiminiz sırasında öğrendiğiniz ayrıntılı çocuk gelişimi bilgilerinden faydalanıyorsunuz. Yine de bir grup veli, okul yönetimine kurduğunuz sistemdeki bir adım uyarınca yaramaz çocukların okul bittikten sonra okulda alıkoyulmasının fazla sert olduğu yönünde şikâyette bulunuyor. Birden okul müdürünün hakkınızda soruşturma açtığını fark ediyorsunuz zira sizin bilmediğiniz üzere milli eğitim bakanlığı organları Birleşmiş Milletler'in çocuk hakları bildirgesi uyarınca

kısa zaman önce okul müdürlerine alıkoymayı zalimce ve eskimiş bir cezalandırma biçimi olarak yasaklama talimatı vermiştir.

Alıştırmayı tamamlamak için iki tane şema çizin. Birincisi her bir olumsallığı diğer olumsallıklarla ilişkili gösteren iki uçlu oklar kullanan bir şema olsun (birbirleriyle bağlantılı örüntüden yoksun bir olumsuzluklar curcunası). Oklardan yoksun ikincisi ise olumsallıklar arasında hiçbir ilişki olmadığını göstersin (örüntüden yoksun alakasız bir olumsuzluklar curcunası). Böyle bir alıştırmanın nedensel mantık kullanan bir alıştırmadan ne kadar farklı olduğu üzerine düşünün.

Tüm politik argümanlar karşısında olabildiğince şüpheci ol

Hadi şimdi önerdiğimiz diğer tekniğe geçelim: Tüm politik argümanlar karşısında olabildiğince şüpheci ol. Bu teknik, nedenler yerine olumsallıkları arama tekniğiyle yakından ilişkilidir. Özellikle, Jenny ve Zeeha'nın takıldıkları engellerden kaçınmalarında oldukça yararlıdır - diğer deyişle ilerlemenin şu anki mevcut durumda gerçekleşmediğini düşünerek tarihi gelecekte ilerleme olanakları görmek için kullanma hatası.

Şüpheci olmak, sinik olmak demek değildir. Şüphecilik kökeni genelde Eski Yunanlara götürülen özenli ve incelikli bir düşünme yöntemidir. Bu-

rası şüpheciliğin farklı biçimlerinin uygulanışının ve tarihinin ayrıntılı bir izahı için uygun yer değil, yine de ana hatlarıyla bunları özetlemeye çalışmak faydalı olacaktır. İster istemez bu özet kabataslak olacak (bu özetin oluşturulmasındaki yardımları için James Butterfield ile Jeff Malpas'a teşekkürler. Özetin kabalığı onların düşüncelerinden değil yer sıkıntımızdan kaynaklanıyor; ayrıca bakmak isterseniz: Hankinson 1995)

Eski Yunan şüpheciliği iki ayrı kol hâlinde gelişmiştir. İlki kabaca Akademik şüphecilik diye bilineni (meşhur Akademi'ye atfen) ikincisi ise Pyrrhoncu şüpheciliktir (kurucusu MÖ 3. yüzyıl filozofu, Elisli Pyrrhon'a atfen). Akademik şüphecilik, hiçbir şey bilemeyiz önermesi üzerine kuruludur. Bu önerme tüm hakikat iddialarının kökten reddinin dayanağı olarak kabul edilir. Pyrrhoncu şüphecilik ise *hiçbir şey bilemeyişimiz de dâhil* hiçbir şey bilemeyiz önermesi üzerine kurulmuştur. Pyrrhoncu önermedeki bu ilavenin muazzam sonuçları vardır ve önermenin şüphesiz daha az radikal olan bir yargıları askıya alma sürecine temel oluşturmasını sağlar. İşte burada tavsiye ettiğimiz bu ikinci tür, Pyrrhoncu, şüpheciliktir.

Pyrrhon kökten şüpheciliğine uygun olarak arkasında herhangi bir yazılı eser bırakmamıştır. Hakkında bildiklerimiz ondan bahseden fragmanlardan ve bazı tanınmış öğrencilerinden gelir. Bu fragmanlardan bir tanesinde şunlar yazılıdır:

> Pyrrhon'un öğrencisi Timon, mutlu bir yaşam sürdürmek isteyen birinin şu üçünü dikkate alması gerektiğini söyler: Bir, nesnelerin gerçek yapısını; iki, nesneler karşısındaki tavrımızın ne olması gerektiğini; üç, nesneler karşısında bu tavrı göstermenin sonuçlarını. Sonra, Timon der ki, Pyrrhon'un gösterdiği gibi, şeyler eşit derece kayıtsız ve kavranılamaz ve tanımlanamazdır; çünkü ne duyularımız ne de yargılarımız yanlış veya doğru olabilir; bu nedenle onlara güvenmemeli, yargısız, tarafsız ve sarsılmaz olmalıyız. Her şeyin var olduğu kadar yok olduğunu söylemeli, onlar için hem var hem de yok, ne var ne de yok demeliyiz. Ve Timon, böyle bir tavır gösterenler için sonucun ilk başta yargısızlık olacağını ardından da dinginliğin geleceğini söyler. (alıntılandığı yer, Annas ve Barnes 1994: x)

Bu fragmandan görebileceğiniz gibi Pyrrhonculuk, bütünüyle geliştirildiğinde metodolojik bir araçtan daha fazlasıdır; neredeyse bir yaşam tarzıdır. Bu sizi korkutmasın zira söylenenler sınırlarına götürüldüğü takdirde az çok bütün felsefi görüşler için geçerlidir. Bir yaşam tarzı olarak şüpheciliğin inceliklerini kolaylıkla öğrenmeyi umamayız. Yapabileceğimiz ya da yapmamız gereken şey "yargının askıya alınması" terimiyle özetlenen adımın sağladığı olanakları keşfetmektir. Bunu yapmak için, daha önce de söylediğimiz gibi, Pyrrhonculuğu baştan sona değişimleri ve dönüşümlerinin tarihsel ayrıntılarıyla izlememiz gerekmez. Yalnızca şunları söylemekle yetinelim: Pyrrhonculuk, MS 2. yüzyılda Sextus Empiricus'un ellerinde yeniden hayat buldu, sonra düşüşe geçti, sonra bir kez daha on beşinci yüzyılda canlandı sonunda da Montaigne ve Hume gibi dü-

şünürler aracılığıyla modern düşüncede sağlam bir yer kazandı. Fakat Pyrrhonculuğun temel yaklaşımı hakkında günümüze kalan en ayrıntılı metni Sextus sağladığından onunla bir süre vakit geçirmeliyiz.

Outlines of Scepticism (1994) [Şüpheciliğin Anahatları] diye uygun bir isme sahip (en azından bizim amaçlarımız doğrultusunda) kitabında Sextus, Pyrrhonculuğun hem hakikatin keşfinin imkânını (dogmatiklerin tutumu) hem de imkânsızlığını (Akademi taraftarlarının tutumu) reddetmeyi gerektirdiğini öne sürer; bu sayede araştırmaların durmaksızın devam etmesi sağlanmış olur. Pyrrhoncu şüpheciliğin temel iki özelliğinden birisi olan bu özelliği Sextus "soruşturmacı" diye niteler. İşte şüpheciliğin bu özelliği bizim için elzem olan görünüşlerin dikkatli tasvirlerini gerektirir:

> Bir girizgâh niyetine demeliyiz ki, tartışacağımız hiçbir konuda şeylerin olduklarını söylediklerimizden ibaret olduklarını ileri sürmüyoruz: Bunun yerine her bir şeyi bize o anda nasıl göründüğü temelinde tasvir ederek ele alıyoruz. (Sextus Empiricus 1994:3)

Sextus'a göre Pyrrhonculuğun öteki ana özelliği "askıya almacı"dır; bu yukarıda altını çizdiğimiz yargıları askıya alma faaliyetidir. Sextus'a göre bu amaç doğrultusunda ilerlemenin en emin yolu "karşıtlıklar kurmaktan" geçer. Bu durmaksızın her bir görünüş ve düşünceyi -Pyrrhoncu şüpheci için bilginin toplamını- ikiye ayırmak demektir: Kendisi ve karşıtı; yani bir düşünce ve karşıtı, bir görünüş ve karşıtı. Bunun arkasındaki düşünce herhangi bir

yargıyı onaylamak ya da reddetmek değil bunu yapma olanağını reddederek arzulanan yargıyı askıya alma durumuna varmaktır. Ara vermeksizin sadece karşıtları görerek -"her durum için ona denk bir karşıt durum vardır" (Sextus Empiricus 1994: 5-6)- akıl nihayetinde yargı vermeyi kesecektir. Bu yöntemi uygulamanın söylenildiği kadar kolay olmadığını yinelemekle birlikte son derece değerli bir yöntem olduğunu belirtelim.

Artık görünüşlerin Pyrrhoncu şüpheci için oldukça önemli olduğu gayet açık olmalı. Sextus'a göre beklenmedik, pasif görünüşler Pyrrhoncu şüpheci için layıkıyla bir önermeyi onaylayabilecekleri yegâne dayanak noktalarıdır. Ama -buraya dikkat- bu oldukça sınırlı bir onaylama biçimidir: Bal tatlıdır önermesiyle karşı karşıya kaldığında Pyrrhoncu şüpheci balın tatlı gibi geldiğini/göründüğünü onaylayacak ancak balın gerçekten tatlı olup olmadığı sorusuyla ilgilenmeyecektir. Bu soru asla sonlanmayacak bir araştırma -bu yüzden de yargıyı askıya alma- konusudur. Sextus'un bize bildirdiği üzere Pyrrhoncu şüpheciler görünüşlerin doğaları gereği insanlara rehberlik ettiklerini kabul ederler, çünkü görünüş itibarıyla insanların doğal olarak algılama ve düşünme yetisine sahip olduklarını kabul ederler (bu nedenle yukarıda bilginin tamamının görünüşlerden ve düşüncelerden ibaret olduğu ileri sürülür). Buna paralel olarak açlık, üşüme, hararet ve susama gibi hislerin zorunluluğunu kabul ederler; işler görünen bütün yasa ya da geleneklerin işleyişini kabul ederler, işler görünen bütün uzman bilgilerin (örne-

ğin tıp) işlerliğini kabul ederler (Sextus Empiricus 1994: 8-9).

Sextus, ayrıca karşıtlar fikrini açarken bir dizi karmaşık adım atar –görünenin görünenle karşıtlığı, düşünülenin düşünülenle karşıtlığı, görünenin düşünülenle karşıtlığı (ve tam tersi), şimdide olanın geçmişte ya da gelecekte olanla karşıtlığı (ve tam tersi), hatta şimdide olanın şimdide olanla karşıtlığı. Bu yolda onu sonuna kadar izlememiz gerekmez– amacımız için ihtiyacımız olandan çok ötelere gider. Ancak onunla uğraşımızı bir sonuca bağlamak adına özetleyici ifadelerinden bir tanesini daha burada alıntılanmak faydalı olacaktır (söylenenin bizi yargılarımızı askıya almaya götürüşüne dikkat edin):

> Bağlı olduğunuz okula adını veren kurucusu daha doğmadan önce, okulun savı, şüphesiz makul olsa da henüz görünür değildi; yine de [şimdinin bakış açısından], gerçekte orada, doğada bir yerdeydi. Aynı şekilde, az önce ileri sürdüğün sava karşıt olan savın gerçekte doğada bir yerde olması ama henüz bize görünür olmaması muhtemeldir; öyleyse şimdi güçlü olduğu düşünülen savları hemen onaylamamalıyız. (Sextus Empiricus 1994: 12)

Bu noktada bizim için önemli olan –Inzammam, Jenny ve Zeeha için de önemli olduğunu düşündüğümüz– şey, çeşitli konuların tarihsel incelemesine getirilen Foucaultcu bir yaklaşımdan en fazla yarar sağlamak adına yargıyı askıya almanın en basit yolunu bulmaktır. Ancak bunu yapmadan önce Foucault'nun yöntemlerini kullanırken az da olsa Pyr-

rhoncu bir yaklaşımdan yararlanan bir çalışmaya kısaca bir göz atalım.

Belli başlı modern eğitim tekniklerinin kaynaklandığı koşulların ana hatlarını çizmek için Foucault'nun yöntemlerini kullanmaya çalışan bir grup metinden birisi olan ve bize eğitime yeni bir gözle bakma imkânı tanıyan Ian Hunter'ın (1989) estetik yurttaşın icadı hakkında söyledikleri, kişisel deneyim alanını ne temelden bireyci ne de egemen ideolojinin dayatılışının sonuçlarından biri olarak anlamamıza izin verir. Hunter, eğitimi sınıf egemenliği ya da aydınlanmacı düşüncenin bir zaferi olarak görenlerin argümanlarını çürütebilmeyi başarabilmiştir; bunu başarabilmiştir çünkü tarihten yargılardan bağımsız şekilde faydalanır.

David Stow'un on dokuzuncu yüzyıldaki eğitim reformları Hunter için can alıcı bir yerde durur. Stow'un katkılarını çözümleyerek eğitim kuramcılarının çoğunun yanılgıya düştüğü noktalara dikkat çeker:

> [Onlar] eğitimi, kendini-gerçekleştirmeci ile faydacı olanın, kendini-ifadeci ile kuralcı olanın ibretlik karşıtlığının tarihsel bir uzlaşısı şeklinde resmederek eğitimin kültürün bir tezahürü olduğunu varsayıyorlar. Anlaşmazlığa düştükleri tek nokta insani olanakların tam gelişimine doğru ilerleyen bu evrensel gidişatın hâlihazırda gerçekleştiği mi yoksa "kültürel sınıf baskısı" sonucunda diyalektiğin donmasıyla tıkandığı mı. Gelgelelim öyle görünüyor ki söz konusu kendini-gerçekleştirme ve toplumsal normlar, kendini-keşfetme ve ahlaki eğitim, Stow'un pedagojik disiplinler modelinde hiçbir suretle birbirlerine karşıt değiller. Tam tersine:

> Ahlaki normlar kendini-ifade teknikleri aracılığıyla okul bahçesinin denetim altındaki özgürlüğünde gerçekleşecekti; bireyin etrafında teşkilatlanmış kendini-keşfetme biçimleri bu mecrada yeni toplumsal normların nüfus ölçeğinde gerçekleşmesine *imkân verecekti* (Hunter 1998: 38-9, vurgu yazarın)

Hunter'ın sağduyuya aykırı bir sonuca varmasının nedeni tam da onun Foucault'yu ciddiye alarak, tarihdışı politik yargıların kaynağı anlamında tarihi reddetmesidir. Nedenselliği işin içine katan yargılarda bulunmayı reddeder (Hunter bilhassa, genelde sorgulanmaksızın bırakılan pek tanıdık nedensel açıklamaları elinin tersiyle itmekte ustadır). Özellikle eylemlerin beklenmedik sonuçları üzerinde durur. Hunter'ın şimdi ile geçmiş arasındaki ilişkiye dair varsayımlarda bulunmadığını görebiliyor olmanız gerek: Geçmişin günümüze göre aşağı (çünkü aydınlanmamış - genel liberal yanılgı) ya da üstün (çünkü masum - genel Marksist yanılgı) olduğunu düşünmez.

Inzammam, Jenny ve Zeeha'ya geri dönerken yargının askıya alınmasının bir anlamda sadece ele aldığımız türden araştırmaların değil tüm modern entelektüel araştırmaların temelinde yattığını söylemeliyiz. Mesela dinleri, çalışma pratiklerini, aile ilişkilerini ya da başka herhangi bir entelektüel araştırma konusunu ele alırken, elbette kişisel yargılarımızı dışarıda tutmamız gerekir. Batı dünyasında Inzammam, Jenn ve, Zeeha gibi sosyal bilimler, beşeri bilimler ya da pozitif bilimlerde okuyan ya da okumuş herhangi bir öğrenci bunu zaten bilir. Burada

yargının askıya alınmasıyla kastettiğimiz şey, Hunter'ın yukarıdaki çalışmasında da açıkça görülmesi gerektiği gibi, başka türden bir şeydir. Ne "yargılarını çalışmalarının dışında tut" kuralının basit bir türevi (zaten öğrencilerden bunu bekleriz) ne de Pyrrhonculuğun tüm nüansları ve incelikleriyle uygulanmasıdır (daha önce dediğimiz gibi, bunu beklemek fazla ileriye gitmektir); bu ikisi arasında bir şeydir.

İkinci dereceden yargıları askıya almak

Tarihi Foucaultcu bir tarzda ve doğru bir şekilde kullanırken askıya alınacak yargılar kendinize ait olduğunu düşündüğünüz yargılardan başkadır; bunlara ikinci-dereceden yargılar diyeceğiz. Daha en başından vurgulamamız gerektiği gibi yargıların askıya alınmasının bu ara düzeyinde bile hiç kimse tamamıyla başarılı olamaz (en azından entelektüel araştırma alanında aktif kalan hiç kimse). İkinci dereceden yargılardan tamamen kaçınmak Pyrrhoncu yaşam biçimini sonuna kadar izlemek olurdu – sürekli söylediğimiz gibi bu Foucault'nun yöntemleriyle ilgili bir rehberin kapsamının çok dışına düşmektedir (fikir vermesi açısından söylersek, Zen Budizm rahibi olmak için gereken zihinsel ve bedensel disipline ulaşmakla aynı şey olurdu; gerçekten de, Pyrrhon'un günümüzde Hindistan olan bölgeye Büyük İskender ile yolculuk yaptığının bilindiğini düşünürsek, en azından elimizde bu ikisinin ilişkili olabileceğine dair bir parça kanıt bulunur). Fou-

cault'nun tarihsel yöntemleri için önemli olan ikinci dereceden yargılardan kaçınmayı deneme *sürecidir*, yoksa bu denemelerin sonuçları değil. Süreç, tam bir başarıyı gerektirmese de hakiki bir *çaba* içermelidir (yönetimsel ve düşünsel projelerdeki başarısızlıkların kaçınılmazlığı hakkında, bkz. Malpas ve Wickham 1995, 1997).

Öyleyse, bu metodolojik tekniğin hedefleri tam olarak nedir? Bir nesnenin herhangi bir yönü incelenirken ona geçerliliği başka bir araştırmadan kaynaklanan bir statü atfedilirse (bu statünün adı "neden" de olabilir, başka bir şey de) o zaman ikinci dereceden bir yargıda bulunulmuş olur: Daha önce verilmiş bir yargı burada uygulanır, yuvasından alınarak yürüyüşe çıkarılır. Böylece teknik olarak bize ait olmayan yargılar aracılığıyla yargıda bulunmuş olursunuz. Foucault'ya has tekniklerin askıya almayı amaçladığı yargılar bu ikinci derece düzeyindekilerdir; tarihdışı politik çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılan işte bu ikinci dereceden yargılardır. Inzammam, Jenny ve Zeeha'nın kendi Foucault okumaları üzerine kurulu diğer örnekler bu hususu aydınlatmaya yardım edecektir.

Foucaultcu araştırmaların bir parçası olan tarihselleştirmeye sınırlar koyma tuzağına düşmekten kaçınmaları için öğrenci grubumuza yardım etmeye çalıştığımızı hatırlayın. Ama özellikle burada onlara şimdi ve/veya gelecek hakkında tarihdışı politik çıkarımlarda bulunmaktan nasıl kaçınabilecekleri konusunda yardım etmeye çalışıyoruz.

Son kitaplarından biri olan *The Care of the Self*'te

(1986) [Kendilik Kaygısı][3] Foucault, kendi kendini idare rejimlerini kurmak için antik Romalıların geliştirdiği tekniklerin -rüya ve evlilik davranışlarının analizi dâhil- özenli bir betimlemesini yapar. Bize göre, Foucault burada yaklaşımını en olgun hâliyle sunar. Bu kitapta ikinci dereceden yargıları bulmak oldukça zordur; bu türden yargılara dayanan tarihdışı politik çıkarımlardan azadedir. Foucault bu türden yargıları öyle bir yere kadar askıya alır ki bize sadece kendi kendini idare tekniklerinin yalın ve ayrıntılı bir tarihsel derlemesini sunar. Birçok öğrenci (ve başkaları) böyle bir tabloyu ürkütücü bulurlar. Bu türden toplumsal konuların tarihsel araştırmalarında ikinci dereceden yargıların hazır bulunuşuna -tarihdışı politik iddiaların dayanağı- o kadar alışmışlardır ki bu yargıları askıya almış, ertelemiş bir metinle karşılaştıklarında kendilerini onları icat etmek zorunda hissederler. Böylesi bir yanlış çoğunlukla şu biçimi alır: Foucault'nun tarih çalışmaları ilk okuma sırasında göründükleri gibi değerlendirilir ama süreç burada sonlanmaz; genellikle bilinçli bir karardan ziyade alışkanlıktan en azından bir kez daha okunurlar. Bu ve peşi sıra gelen okumalar aracılığıyla ikinci dereceden yargılar içeri sızar ve tarihdışı politik çıkarımlarda bulunulur.

Inzammam, Jenny ve Zeeha'nın Foucault merakı onların *Kendilik Kaygısı*'nı okumalarıyla devam etmişti. Inzammam, bu metni ileri düzey sosyal teo-

[3] Foucault, M. *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 2003. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Üçüncü Kitap (s. 309-490).

ri dersleri sırasında okumuştu; Jenny ise okuma grubu büyüyerek yoluna devam ederken diğer Foucault metinleriyle beraber onu okumuştu; Zeeha da Kriminoloji derslerine hazırlık maksadıyla Roma ceza yöntemlerini sağduyuya dayalı bir kendilik anlayışının yönlendirip yönlendirmediğini anlamak için okumuştu. Bir kez daha belirtelim, bu üç öğrenci, öğrencilik hayatları boyunca sıkı çalışan ve Foucault'nun izinde başarılı araştırmacılar olmaya çalışan öğrencilerdir; hatalarının altını onların özellikle hataya yatkın oluşları sebebiyle değil bu hataların çok yaygın oluşu nedeniyle çiziyoruz.

Inzammam ilk okuması sırasında Foucault'nun tarihini göründüğü gibi kabul eder ama sonra alışkanlıkla başka bir okuma daha yapar. Bu teknik, ileri düzey teori dersinde oldukça işine yaramıştı; dışlanmış grupları ele alışları açısından Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu,* Durkheim'ın *Dinsel Yaşamın İlkel Biçimleri* ile Marx'ın *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* arasında bağlantıları görmesi sayesinde başarılı notlar almıştı. *Kendilik Kaygısı*'nı ikinci okuyuşu sırasında antik Roma'da bir dışlanmış gruplar çeşitliliği tespit ederek bu gruplar için ulaşılabilir olan kendini idare teknikleri ile daha baskın grupların kendini idare teknikleri arasında çeşitli farklılıkların söz konusu olduğu argümanını öne sürmüştü. Bu argüman Inzammam'ın sınıfında da desteklenmişti. Inzammam yirminci yüzyılın sonlarına ait bazı politik ölçütleri antik Roma'ya dayatarak bu argümanı daha da ileriye götürmeyi başarmıştı. Foucault'nun metnini

bu ikinci okuyuşu Inzammam'ı eğer var olsalardı yirminci yüzyıldaki bazı ayrımcılık karşıtı yasaların sağladığı desteklerden Romalı azınlık grupların yararlanabileceği iddiasına götürmüştü.

Inzammam'ın hatasını tartışırken onun tarihdışı politik iddiasının doğruluğunu veya yanlışlığını tartışmıyoruz: Doğru ya da yanlış olması esas konumunuzun dışındadır. Buradaki esas mesele bu tür iddiaların başarılı Foucaultcu araştırmalarda bir yerinin olmadığıdır; amacımız bu hatadan nasıl kaçınılabileceğini göstermektir. Öğrencilere politik iddialarda bulunmamaları gerektiğini söylemiyoruz – bu elbette entelektüel yaşamın gayet olağan ve Pyrrhoncu "keşiş" mertebesine erişilmedikçe de kaçınılmaz bir parçasıdır. Bernard Williams'ın deyişiyle "modern toplumlarda iktidarın hangi sınırlar ve hangi amaçlar dâhilinde uygulanması gerektiğini tutarlı bir fikirler bütünü içinde gösteren bir siyasete ihtiyacımız var" (1993: 10-11). Aslında, bu tür iddiaları Foucault'nun tarihlerinin üretken okumalarından ayırmanın, onları ayrı bir entelektüel kategoriye yerleştirmenin ve Foucault'nun yöntemlerini bu kategoriyi alışkanlık eseri uygulamaksızın kullanmanın hem mümkün hem de arzu edilir bir şey olduğunu söylüyoruz. Bunu yapmanın yolu ilkin, ikinci dereceden yargıları kafalarını uzatmaya başladıkları an itibarıyla tespit etmektir. Bunu başarabildiğimizde, tarihdışı politik iddiaları dışarıda tutmak olan ikinci adımı atmamız kolaylaşacaktır.

Şimdiye kadar açık hâle getirdiğimiz gibi, ikinci dereceden yargıların ilk ortaya çıkış anı doğrudan

politik iddiaların ortaya atıldığı ana -Inzammam'ın ayrımcılık karşıtı yasalarla bağlantıları gördüğü anla- denk düşmez. Bu sonraki aşamadır. İkinci dereceden yargılar genelde analizi yapılan konuya tesir eden gizemli bir figürün suretinde içeri süzülmeye yatkındır. Bu "gizemli figür" genellikle yukarıda bahsedilen okuma alışkanlığının bir temsilcisidir; az çok yanıltıcı olsa da belki de bu figürü en iyi şekilde belli bir yazarın adıyla tanımlayabiliriz. Bize göre ikinci dereceden yargıları getirip Inzammam'ın anlatısına sokan "gizemli figür" Karl Marx'tır. Daha da ileri giderek yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki çoğu ikinci dereceden yargılamaların sorumlusunun Marx olduğunu iddia edebiliriz. Inzammam'ın hatasını örnek olarak kullanıp bu noktayı açmadan önce ikinci dereceden yargıların kaynağı (kaynakları) diye belli bir yazarın (yazarların) ismini (isimlerini) belirlemenin yanıltıcı olabileceği yönündeki iddiamızı açmak suretiyle Marx'ı kısaca savunmalıyız.

Marx, eserlerini okudukları her şeyde politika görmeleri konusunda okuyuculara yönelik metodolojik teşviklerle doldurduğundan ve kendisi de politik iddialarda bulunmaktan çekinmediğinden iddiamız için elverişli bir durak noktasıdır. Ancak bu alışkanlığı onun icat ettiği pek söylenemez. Bu noktada dikkatimizi Rousseau'ya, onun entelektüel faaliyeti Devrim'in bir aracına indirgemeye yönelik hevesine vermemiz gerekir - elbette bu söylenen de bir o kadar yanıltıcı olacaktır. Bu meseleyi "iyi" bir yaşam için siyasi katılımın gerekip gerekmediği konusundaki Antik çağa giden tartışmalara dikkat

çekerek güvenle bir yana bırakmayı öneriyoruz. Bu kitabın kapsamının çok dışında olan bu tartışmaların hâlâ çözülmeden kaldığını söylemekle yetinelim (yine de ihmalkârlık yapmış olmayıp Pyrrhoncu şüpheci tutumun iyi bir yaşam için politikaya katılımı zorunlu görmediğini belirtelim. Pyrrhoncu böyle bir katılıma karşı olmaktan ziyade bazı insanların politikaya katılıyor olduğu fenomenini kabul etmekle yetinir). "Rousseau" ve "Marx" gibi isimler bu tartışmaya yapılan katkıların -ne kadar önemli olurlarsa olsunlar- sembollerinden ibarettirler.

Inzammam'ın ileri düzey teori dersinde işine epey yarayan teknik en fazla Marx'tan ilham alan (elbette yukarıda uyarılar dikkate alınmak kaydıyla) bir tekniktir. Dışlanmış gruplara nasıl yaklaşıldığı temelinde Marx'ın, Durkheim'ın ve Weber'in metinleri arasında bağlantılar kurarak aldığı yüksek notlar gerçekte, her ne kadar Inzammam bunun farkında olmasa da, Marx'ın alışkanlıklarına diğer ikisinin üstünde değer verildiği için alınmıştır. Bu demek değildir ki, Weber ve Durkheim'ın metinleri ikinci dereceden yargılardan yoksundur; sadece bu alışkanlık Marx'ta diğerlerinden daha baskındır. Inzammam bu alışkanlığı iyi bir araştırma yapma biçimi diye benimsemişti ve bu alışkanlığı kazanırken de faydalandığı yazar elbette ki Marx'tı. Hocalarından gelen telkinlerle "daima yüzeyin altına bak" deyip durdu kendine Inzammam. "Eğer iyice bakarsam, politik ilişkileri bulabilirim." Bu yargı elbette doğru, ama aynı zamanda -bizce hayati şekilde- Inzammam'ın okumalarına dışarıdan getirerek dâhil ettiği bir yargı.

Bu yargı, dikkat edilmesi gerektiği gibi orada bir şeyin, gizli bir şeyin olduğunu söyler; onun henüz politik bir şey olduğunu söylemez. Inzammam'ın durumunda sonraki adım, onu politik bir şey olarak belirlemektir. Bu adımı ise onun dışlanmış gruplarla ilişkili bir şey olarak tanımlanması izler (ve ardından yine başka bir adımla bunun ayrımcılık karşıtı yasalarla olası bir bağlantıya sahip bir şey olarak tanımlanması gelir). İkinci dereceden yargıları izleyen adımların pek de önemli olmadığının artık açık hâle geldiğini umuyoruz. Burada irdelediğimiz Foucault'nun yöntemlerinin en iyi kullanımları söz konusu olduğunda ikinci dereceden yargılar yapacağını yaptıktan sonra onları izleyen adımların mahiyeti önemli değildir. Inzammam'ın *Kendilik Kaygısı*'ndan çıkardığı "gizli anlam"ın içeriğinin bizim için bir önemi yoktur. Buradaki derdimiz esasında, kendini ondan bir şey çıkarmaya mecbur hissetmesi ve hatta kendisini "gizli anlam" denilen bu canavarı takip edip yakalamak zorunda hissetmesidir. Inzammam, Foucault'nun kitabını Roma yaşamı hakkında bir ayrıntılar toplamı olarak göründüğü hâliyle kabul etmeyi bıraktığı anda, Marx'ın etkisiyle aklı daha fazlasını, "derin" bir anlam istediği anda ikinci dereceden bir yargıda bulunmuş olur. Bu noktada incelenen konunun bir yönüne -Romalı kendilik teknikleri arasında var olduğu varsayılan "sınıfsal" farklara- bir statü atfedilir -illa bir "neden" statüsü olmasa da kesinlikle "önemli bir özellik" statüsü- ve bu statü yetkisini başka bir araştırmadan -Marx'ın araştırmalarının birisi ya da birkaç tanesinden- alır. Daha

önce zaten var olan -Marx'a ve gösterdiğimiz gibi ondan önce gelen birçoklarına- ait bir yargı işe karışmış olur.

Aklınızdan hep daha fazlasını istemeyi kesmesini beklememeniz gerektiğini burada bir kez daha hatırlatmanın faydası var. Sizi teşvik etmeye çalıştığımız şey başarılı olmanızdan çok bu yolda çaba harcamanız. Tüm politik argümanlar karşısında elinizden geldiği kadarıyla şüpheci olmak gibi daha az iddialı bir hedefte en azından çaba göstererek başarılı olabilirsiniz. İkinci dereceden yargıları kullanma alışkanlığınızda sınırlı düzeyde de olsa kendinizi kontrol edebilirseniz, şimdiden başkalarının eserlerindeki, daha da önemlisi kendi eserlerinizdeki politik argümanlara karşı gerektiği gibi şüpheci olma yolunda iyi bir yerdesiniz demektir. Böylece Foucaultcu araştırmaların bir parçası olan tarihselleştirmeye sınır koyma tuzağına -yani bu bölümün konusu olan tuzağa- düşme tehlikeniz de azalacaktır. Eğer Inzammam ikinci dereceden yargılarda bulunma alışkanlığını bastırabilseydi zaten o politik iddialarda bulunmazdı; bunun yerine daha şüpheci olur ve böylece de kendisini tarihselleştirmeyi sınırlama tuzağına düşmeyeceği daha iyi bir konumda bulurdu.

Başka bir örnek

Çabucak bir örnek daha inceleyelim; ardından da sizi bölümün sonundaki başka bir alıştırmayla baş başa bırakalım. Önce Jenny'nin okuma grubundaki bir metni, *Kendilik Kaygısı*'nı okuma biçimini ele alacağız, sonra da Zeeha'nın aynı metni okuma

biçimini incelemeyi size bırakacağız. Jenny'nin Fransız teorisi okuma grubunda sıra *Kendilik Kaygısı*'na gelmeden Lacancı psikanaliz geleneği içerisindeki bazı metinler incelenmişti. Grup, bu entelektüel faaliyet ışığında Foucault'nun bu metnine bazı ilginç fikirler getirmişti.

Bu noktada burada incelediğimiz (ve eğer alıştırmaları ciddiye alıyorsanız incelediğiniz) türden örneklere dikkatle yaklaşılması gerektiğini özellikle vurgulayalım. Daha önce Inzammam hakkında söylediklerimizi ve birazdan Jenny ile onun okuma grubu arkadaşları hakkında söyleyeceklerimizi anti-entelektüalizm benzeri bir tutuma ruhsat çıkarma olarak görme gibi gerçek bir tehlike vardır. Marx gibi daha önce okuduğunuz yazarların ikinci dereceden yargıların kaynağı olmasına izin vermeniz bir sorun oluyorsa o zaman belki de en iyisi topyekûn bütün entelektüel esinlenmelerden kaçınmak ve okuduğumuz metinlere verdiğimiz kendi tepkilerimizle yola devam etmektir. Kuramların tarihine baktığımızda böyle bir adım atmayı denemiş bir kaç ilginç öncül bulsak da -Auguste Comte ve Herbert Spencer (yüzyıl arayla) zihinlerini diğer yazarların düşüncelerinin "kirinden" temizlemek amacıyla bir tür "beyin hijyeni" uygulamayı denemişlerdi (Ritzer 1992: 16, 63) - bu kitapta teşvik ettiğimiz istikamet bu yönde değildir. Inzammam'ın sosyoloji klasiklerini, Jenny ve arkadaşlarının da günümüz Fransız teorisini etraflıca okumasını ısrarla öneririz. İkinci dereceden yargıların sebep olduğu sorunlara odaklanarak herhangi bir şekilde çalışkan öğrencile-

rin yaptıkları okumaların miktarını düşürmeye çalışmıyoruz. Zaten Pyrrhoncu geleneğe yaklaşımımız doğrultusunda ortaya çıkan yan ürünlerden biri de neredeyse dizginsiz bir eklektizm değil mi? Hiçbir şey bilemeyeceğimiz de dâhil hiçbir şeyi bilemeyeceğimiz önermesini ciddiye almak, gerçekliğin nasıl olduğu konusunda bütün entelektüel etkilenmeleri eşit derecede şüpheli kabul etmek anlamına gelir. İkinci dereceden yargıları ve bunların etkileri üzerine söylenenleri kaideye istisnalar olarak görmek bütün entelektüel etkilenmeleri istisnalar olarak görmekle bir değildir; basitçe (belki de karmaşık biçimde) onlara şüpheci bir tavırla yaklaşmaktır.

Jenny, tıpkı Inzammam gibi, Foucault'nun tarihini ilk okuması sırasında göründüğü gibi kabul ediyor; sonra o da alışkanlıkla bir kez daha okuyor. Jenny için bu olmazsa olmaz bir şey ama bunun nedeni bariz bir şekilde politik olan iddialarda bulunmaya çalışmasından ziyade Jenny ve arkadaşlarının Fransız teorisini yabancı bulması yüzündendi - bir süre sonra göreceğimiz gibi Jenny'nin politik argümanlarını dayandırdığı ikinci dereceden yargılar Inzammam'ın kullandıklarından daha örtüktür. Okuma grubunda inceledikleri her metin ilk okumaları sırasında onlara nüfuz edilemez gibi gelmişti. Bu nedenle de okuduklarını "anlaşılır" kılacak her fırsatı çok iyi değerlendirmeleri gerekmişti. Bu durum özellikle *Kendilik Kaygısı*'nı okurken geride bıraktıkları psikanalitik metinler söz konusu olduğunda geçerliydi. Inzammam ve sınıf arkadaşlarının okudukları metinlere politik anlam yüklemeyi ve bunu cesa-

retle yapmayı sürdürmeyi öğrendikleri sırada Jenny' nin grubundakiler bunun tam tersini öğrenmişlerdi – metinlerde anlam bulmak zor ve emek isteyen bir faaliyettir, Anglofon değerleri Fransızca bir metne dayatmaktan sakınmayı gerektirir ve Fransız diline aşinalığın sadece kısmen yardımı dokunur (grup böyle bir aşinalığı olmayanlara üstünlük taslayan Frankofon üyelere şüpheyle bakar olmuştu). Jenny alışkanlığı yüzünden Foucault'nun metnini bir kez daha okudu çünkü bütün "Fransız teorisi" metinlerinin "ağır" olduğu düşüncesi uyarınca bu metin de "ağır" olmalıydı ona göre. Jenny ikinci dereceden yargıların içeri sızmasının önünü işte böyle açar ve Jenny ve arkadaşları bu yargılar temelinde teori ve onun nasıl ele alınacağı hakkında üstü kapalı tarihdışı iddialarda bulunurlar. Mesela, Foucault'nun bireyin özgürleşmesini odağa alan bir Fransız entelektüel hareketinin –Fransız Devrimi ile başlayan on dokuzuncu yüzyıl romantizminin yanı sıra yirminci yüzyıl feminizmini ve psikanalizi de içeren bir hareketin– parçası olarak okunabileceğini hatta okunması gerektiğini ileri sürerler.

Onların bu hatasını tartışırken Jenny ve arkadaşlarının tarihdışı politik iddialarının doğruluğunu veya yanlışlığını tartışmadığımızı bir kez daha belirtelim; bu iddiaların doğru olup olmadıkları tamamıyla konumuz dışındadır. Bu tür iddiaların başarılı Foucaultcu araştırmaların birer parçası olmadıklarını aklınızda bulundurun. Amacımız yalnızca böyle bir hatadan nasıl kaçınabileceğinizi göstermeye çalışmaktır. Öğrencilerin, iktidarın toplumdaki ge-

nel işleyişine ilişkin politik çıkarımlarda bulunmasının kaçınılmazlığını kabul ettiğimiz gibi, en azından bazı öğrencilerin okuma ve teori "yapma" teknikleri konusunda iktidarın çok daha özel bir biçimine ilişkin politik çıkarımlarda bulunmalarının kaçınılmazlığını da kabul etmeliyiz. Burada tavsiyemizi bir kez daha tekrar etmemiz gerekiyor: Öğrenciler böyle çıkarımları Foucault'nun tarihlerinin üretken okumalarından ayırmayı öğrenmeli; onları ayrı bir entelektüel kategori içine koymalı ve Foucault'nun yöntemlerini bu kategoriyi uygulamaksızın kullanmalı (elbette, tekrarlamaya gerek yok ama bunda hiçbir zaman tamamıyla başarılı olamayacaklar; ama asıl önemli olan bunu denemektir). Hadi bir kez daha ikinci dereceden yargıların kendilerini göstermeye başladıkları anı belirlemeye çalışalım; bu şekilde tarihdışı politik iddiaları dışarıda bırakmayı amaçlayan ikinci adımı kolaylıkla atabiliriz.

Ele aldığımız örnekte ikinci dereceden yargıların ilk ortaya çıktıkları zamanla üstükapalı politik iddialarda bulunulduğu zaman -okuma grubunun *Kendilik Kaygısı*'nın bireyin özgürleşmesiyle ilgili uzun bir kitaplar dizisinin sonunda yer aldığını ileri sürdükleri zaman- örtüşmez. İşte yine burada ikinci dereceden yargılar içeri sızmaya meyillidir, ama bu sefer gizemli bir figür suretiyle değil, gizemli bir yabancılık suretinde -Fransız teori geleneğinin yabancılığı kılığında- içeri sızarlar. Sonuç, yine de hemen hemen aynıdır - ikinci dereceden yargılama okuyucuyu doğrudan gizli anlam arayışına götürür. Bu noktayı kısaca açmadan önce, Marx'ı savunduğu-

muz gibi "Fransız teori geleneğini" de savunmalıyız.

Geldikleri geleneğin ve bazı yazılarının nüfuz edilemez bir yönü olduğu fikrini birçok Fransız yazarın kasten beslediği ortada olsa da (Foucault'nun kendisi de söyleşilerindeki yorumlarıyla yer yer bundan sorumludur) bu alışkanlığı bu yazarların icat ettiği söylenemez. Bu alışkanlığın geçmişteki örneklerini bulmak için bir kez daha bazı kadim tartışmalara geri dönebiliriz; ama bu sefer anlamla ilgili olanlara. Hıristiyanlıktaki bir metindeki gerçek anlamı açığa çıkarmak için yoğun çaba sarf edilmesi gerektiğini söyleyen kutsal kitap yorumlama geleneğine bakmak epey hoş olacaksa da böylesi bir incelemenin bu kitabın kapsamının epey ötesinde olduğunu yine hatırlatmamız gerekiyor.

Jenny ve okuma grubunun diğer üyelerinin kullandıkları okuma tekniği gücünü belli metinlerin anlaşılamazlığı fikrinden alır. Bu alışkanlığı iyi araştırmacılık adı altında kazandılar. Hocalarından ve gruptaki diğer arkadaşlarından gelen bolca teşvikle Jenny kendine "daima görünenin ardına bak" diyerek telkinde bulundu. "Eğer yeterince sıkı bakarsam derinde yatan anlamı bulabilirim." Elbette doğru, ama aynı zamanda Jenny'nin dışarıdan getirerek okumalarına soktuğu bir yargı.

Hatırlayın, söz konusu yargı, bir şeyin niteliğini ifade etmekten ziyade orada bir şeyin, gizli bir şeyin olduğunu ifade eden bir yargıdır. Tekrar söyleyecek olursak ikinci dereceden yargıları takip eden adımların hiçbir surette bir önemi yoktur. Foucault'nun yöntemlerini en iyi şekilde kullanmak söz konusu

olduğunda ikinci dereceden yargılar yapacaklarını yaptıktan sonra gelen adımların mahiyeti bizi pek ilgilendirmiyor. Jenny'nin *Kendilik Kaygısı*'ndan çıkardığı "gizli anlam"ın ne olduğunun bir önemi yok. Bizim için önemli olan onun "gizli anlam"ı araması gerektiğini düşünmesi, ondan bir şey çıkarmaya kendini mecbur hissetmesidir. Foucault'nun kitabını göründüğü şekliyle, Roma yaşamı hakkında bir ayrıntılar toplamı olarak görmeyi bıraktığı anda, zihninin daha fazlasını istemeye başladığı anda Jenny, ikinci dereceden bir yargıda bulunmuş olur. Onun durumunda bu yargılar bireylerin özgürlüğüne ilişkin "derin" bir "Fransız" anlam aramaya başladığı anda sızar. Bu noktada incelenen konunun bir yönüne -Roma'daki kendilik tekniklerinin barındırdığı "özgürlük arayışı"na- bir statü atfedilir -illa bir "neden" statüsü olmasa da kesinlikle "önemli bir özellik" statüsü- ve bu statü yetkisini başka bir araştırmadan -Fransız bir araştırmacı (ya da araştırmacıların) böyle bir arayışla yaptığı çalışmalardan- alır. Hâlihazırda önceden -pek çokları tarafından- ortaya atılmış bir yargı böylece uygulanmış olur.

Kendinize bir kez daha tembih etmeye çalışın: Sınırlı bir düzeyde de olsa ikinci dereceden yargılarda bulunma alışkanlığınızı kontrol etmeye çalışırsanız, sağlam bir şüpheci olma yolunda iyi bir yerdesiniz demektir. Böylece Foucaultcu araştırmaların bir parçası olan tarihselleştirmeye sınır koyma tuzağına düşme olasılığınız çok daha az olacaktır. Jenny eğer ikinci dereceden yargıda bulunma alışkanlığını dizginleyebil-

seydi üstükapalı politik iddialarda bulunmazdı; bunun yerine hemen şüpheci bir tavır takınır ve tarihselleştirmeye sınır koyma tuzağına düşmekten kaçınabileceği daha iyi bir yerde dururdu.

Hadi bu hatayı daha ayrıntılı bir şekilde ele alalım.

ALIŞTIRMA 1.2

Aşağıdaki Zeeha'nın Foucault'nun *Kendilik Kaygısı*'nı nasıl okuduğunu anlatan parçayı değerlendirin ve ikinci dereceden bir yargıyı temel almaya başladığı noktayı saptayarak bu yargıyı kendi sözlerinizle anlatın.

Jenny ve Inzammam gibi Zeeha da Foucault'nun tarih çalışmalarını olduğu gibi değerlendiriyor ama sonradan alışkanlığı gereği metni bir kez daha okuyor. Zeeha, Jenny gibi ama Inzammam'dan farklı olarak bariz bir şekilde politik olan çıkarımlarda bulunmayı amaçlamıyor. Roma'da verilen cezaların arkasındaki ortak mantığı bulma arayışının bir parçası olarak Foucault'nun betimlediği çeşitli kendilik teknikleri arasında bazı ortak bağlantıları bulmaya bakıyor. Böyle bir amaçla Roma yaşamına ilişkin başka birçok metne bakıyor ve bütün okumalarında Romalıların "gerçek duyguları" hakkındaki ipuçlarını bulmak için epey çaba sarf ediyor. Az çok Jenny gibi o da metinleri çözümlemenin zor ve zahmetli bir iş olduğuna inanmaya başlıyor. Roma yaşamı hakkında okuduğu diğer bütün metinler gibi onun da "zor" olacağı beklenti-

siyle Foucault'nun metnini bir kez daha okuyor. Bu çerçevede Zeeha, biraz ağırdan alsa da Foucault'nun kitabının Romalıların "gerçek duyguları"na ilişkin bir grup metinden biri olarak okunabileceğini hatta okunması gerektiğini iddia etmeye başlıyor.

Şimdi, Zeeha'nın epey tarihdışı olan politik iddiasının doğruluğunu tartışmanın gerekli olmadığını akılda tutup, Zeeha'nın bu alışkanlığı iyi araştırmacılık adıyla öğrendiğini unutmayarak (o da "daima görünenin ardına bak" ya da "yeterince sıkı ararsam derin anlamları bulabilirim" diye kendi kendine telkinde bulunur) bizi bu hataya düşmekten alıkoyacak yöntemi genel hatlarıyla, yapabildiğiniz kadar basit bir şekilde (aşağı yukarı 750 sözcükle) anlatın.

2

"Başım dönüyor; tarihin daha düzenli olması gerekmez miydi?"

İÇİNDEKİLER

Alıştırma 2.1 62

Arkeoloji 64
Bazı esaslar 64
Arkeoloji iş başında 69
Alıştırma 2.2 72

Soykütük 74
Alıştırma 2.3 79

Söylem 85
Bazı esaslar 85
Söylem – "içerisi yok" 87
Söylem – "dışarısı yok" 92
Söylemdışı 95
Foucault'nun söylem mefhumunu kullanırken atılacak adımlar 100
Alıştırma 2.4 110

İktidar 112
Bilgi-İktidar 112
İktidar ve Özneler 123
Alıştırma 2.5 127

"Ama Yunanların, iki bin beş yüz yıl önce yetişkin erkekler ile genç oğlanlar arasındaki cinsel ilişkileri hoş görmüş olmaları yeni yasanın ardında yatan düşünceye ilişkin hiçbir şey söylemiyor ki."

Curtly köşeye sıkıştırıldığını düşünmeye başlamıştı. Sınıftaki tartışmada ilk başta her şey yolundaydı. Kendinden emindi ve bilgisine güveniyordu, Foucault'yla yakın zamandaki karşılaşmasından öğrendiklerini kullanmanın onu başkalarının gözünde bilgili kılacağını düşünüyordu. Sınıftaki öğrencilerden birinin ona yönelttiği itiraz hem beklenmedik hem de tatsızdı. Yaklaşımını değiştirmeye çalıştı.

"Öyleyse, Yunanları bir kenara bırakalım da on dokuzuncu yüzyıldaki homoseksüellik söylemi hakkında konuşalım"

Bu tartışma çizgisiyle de pek yol alamadı, çünkü şimdi karşısında bir değil iki muhalif vardı ve ona karşı bir komplo kurulduğu korkusuna karşı mücadele etmesi gerekiyordu.

"İyi de Curtly, bu dediğin şey Yunanlarla ilgili örneğin kadar konuyla alakasız."

"Yalnızca bu da değil, yüzyıllar arasında çılgınca atlayıp duruyorsun (...) böyle yaparak kimseyi ikna edemezsin."

Curtly, hocanın araya girerek onu savunacağını ve ona itiraz edenleri susturacağını umarak bir süre nefesini tutup bekledi. Nerde! Oralı bile olmadı hoca; hatta görünen o ki, üçüncü muhalif olmaya can atıyordu.

"Belki de biraz fazla üzerine geldiler" diye fikrini belirtti, sesindeki küçümseyici ton Curtly'nin kendisiyle ilgili otoriter ama serinkanlı entelektüel imgesini paramparça etmişti. "İktidara yönelik göndermelerin tartışmamız açısından yararlı olabilir, ancak bunun sadece arkeoloji ve soykütük gibi terimleri yersiz yersiz kullanmadığında bir yararı olur."

Curtly herkesin bu terimlerin ne anlama geldiğini bildiklerini sanıyordu ve şimdiyse onları tanımlaması gerekebileceği düşüncesi onu ölesiye korkutmuştu. Aklından devamlı şunları geçiriyordu: "Bu bataklıktan nasıl kurtulabilirim -'iktidar, bilgi, söylem, arkeoloji ve soykütük'; oysa daha bu sabah her şey yolundaymış gibi geliyordu."

Curtly'ye yardım etmeliyiz.

Arkeoloji, soykütük ve söylem Foucault'nun tarihe bir nebze de olsa düzen vermek için kullandığı araçlardır; bunun yanında tarihe Foucault'nun yaklaşımını böylesine özgün kılan bilgi-iktidar dönemecini de getirir. Bu araçları özenle kullanmayı öğrenebilseydi Curtly batmakta olduğu bu bataklığa düşmezdi. Bu araçların her birini ayrı ayrı ele al-

madan önce Foucault'nun yöntemini kullanmayı düşünenler için hem tarihin önemini hem de Foucault'nun tarihlerinin alışılmadık karakterini hatırlatmak yoluyla önceki bölümdeki bir kaç noktanın kısaca üzerinde durmamız gerekiyor.

Kısaca üzerinde durulacak noktalardan ilki Foucault'nun tarihsel yöntemlerinin hayati derecede sorunsallaştırmayla ilgili oluşudur. Bu sizi endişelendirmemeli. Önemli olan kararsızlığınızı bir avantaja nasıl dönüştüreceğinizi öğrenmenizdir. Bu konudaki en sağlam ipucunu Foucault'nun yurttaşı Jean-François Lyotard veriyor:

> İnsan söylenecek bir şey var mı yok mu, varsa nasıl söylenir bilmeden, bunun mümkün olup olmadığını bulmak için yazar (...) Elbette filozof için ilginç olan tek şey düşünmeyi başaramadığı şeyi düşünmektir: Bu olmadan (...) başka ne halt edebilirdi hiçbir fikrim yok. (Bennington 1988: 103-4)

Bu konuyu biraz daha ağırdan alıp sorunsallaştırma mevzusunu biraz açmaya çalışalım. Foucault'nun tarih yaklaşımına göre yapılacak şey araştırma için tarihsel bir dönem belirlemekten ziyade bir *sorun* belirlemektir. Sorun "nasıl oldu da hapishane cezalandırmanın başlıca biçimi olarak ortaya çıktı?" ya da "nasıl oldu da cinsiyet kim olduğumuz hakkında bu kadar önemli olarak görülmeye başlandı?" olabilir. Ancak, ne olursa olsun bir sorunu incelerken araştırmamızın bizi şaşırtabilmesine imkân tanımamız çok önemlidir. Foucault'nun yöntemleri şaşırtıcı hikâyeler üretmeye yabancı değildir (bu

noktayı aşağıda daha yakından ele alacağız).

Bu noktanın açık olduğundan emin olalım. Sıradaki alıştırma tarihe sorun-temelli yaklaşmakla dönem-temelli yaklaşmak arasındaki farkı anladığınızdan emin olmak için tasarlandı.

ALIŞTIRMA 2.1

Araştırma için uygun konu başlıkları olabilecek üç tarihsel dönemi sıralayın (mesela, İkinci Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği 1939-1945 arası dönem). Sonra sorun-temelli bir yaklaşım kullanarak bu üç dönemi nasıl inceleyebileceğinizi düşünmeye çalışın (mesela, nasıl oldu da Almanya'da Nasyonal Sosyalizm dünya egemenliğiyle bağlantılı hâle geldi?). Araştırmanız için seçtiğiniz tarihsel dönem böyle bir yaklaşım üzerinden ele alındığında nasıl bir hâl alıyor?

Kısaca üzerinde duracağımız ikinci nokta ise Foucault'nun tarihlerinin ucu açık doğasıyla ilgilidir. Sizi tarihin durmasına, tarihin tuhaflıklar denizindeki hayali bir makullük adacığına yerleşmesine izin vermemeniz konusunda teşvik ettiğimizi hatırlayacaksınız. Bu noktayla ilgili söylediklerimize bir ekleme yapmak gerekiyor. Tarihin durmasına izin vermemeliyiz ama kendimizi bu şekilde sınırlandırırken analitik bir araçtan faydalanıyor olduğumuzu da aklımızda hep bulundurmamız gerek. Başka bir deyişle "tarihin durmasına izin vermemek" ken-

di başına bir amaç değildir. Ne yazık ki bu yöntemin bir versiyonunu, "yapısöküm" etiketi altında kullanan bazı araştırmacılar "yapısöküm"ün kendisini yegâne amaçmış gibi görüyorlar; yani onlar açısından "tarihin durmasına izin vermemek" kesinlikle kendi başına bir amaç hâline geliyor. Böyle bir akademicilik tuzağına düşmemeye dikkat etmek zorundayız; yani kendinde bir amaç olarak yalnızca "tarihin durmasına izin vermemeye" odaklanırsak projelerimiz yalnızca sözünü ettiğimiz akademik harikalar dünyasına hapsolmuş ruhlar için anlamlı olacaktır (bazen bu tarz bir "yapısökümcü"nün düştüğü bir durumdur bu). (En çok Jacques Derrida ile ilişkilendiren "yapısöküm" terimini tanımlamak kolay değildir. Metinlerin birbirlerine bağlılıklarını ve ortaklıklarını gözler önüne sermek amacıyla çoğunlukla batı metafiziğinin ikili anlam yapıları üzerine yoğunlaşarak metinlerin yakından ve eleştirel bir şekilde çözümlenmesini ifade eder. Burada Derrida'nın yapısökümünün oldukça sağlam bir entelektüel temele sahip asıl hâlinden değil, onun kaba, basitleştirilmiş ama popüler bir kisvesinden bahsettiğimizi belirtmemiz gerekiyor.)

"Öyleyse bir analiz aracı olarak 'tarihin durmasına izin vermeme' uyarısını ne zaman dikkate almamız gerekir?" gibi kritik bir soruya cevabımız "her zaman" olacaktır. Foucaultcu yöntemimizin tam kalbinde yatan Pyrrhoncu şüphecilik bize araştırmalarımız için elzem olan şüpheci mesafeyi sağlar; böylece eğer onu düzgünce kullanırsak bir yandan tarihin durmasına izin vermez diğer yandan da

bunu yalnızca araştırmamızla bağlantılı entelektüel bir hamle diye yapmadığımızın farkında oluruz. Tarihin durmasına izin vermemekle yaptığımızı çok matah bir şey gibi görüp araştırma konumuzun -mesela cinsellik, suç, ceza, delilik ya da başka bir şey- tamamen gözden kaybolmasına izin veremeyiz. Tarihin durmasına konumuzu daha iyi bir şekilde incelemek için izin vermiyoruz, yoksa kendi başına önemli bir entelektüel başarı olduğu için değil.

Arkeoloji

Bazı esaslar

Arkeoloji, ele alacağımız ilk Foucaultcu "düzenleme aracı" olacak. *Bilginin Arkeolojisi*'nde Foucault kendine özgü kavram setini ayrıntılı bir şekilde çözümler. Bir araç olarak arkeolojiyi tartışırken temel kaygısının arşivde karşımıza çıktığı hâliyle ifadenin analizi olduğunu söyler (1972: 79ff). Ayriyeten, Foucault arkeolojinin "arşiv öğesinde tanımlanmış pratikler olarak söylemleri betimlediğini" (1972: 131); arşivin ise "ifadelerin oluştuğu ve dönüştüğü genel sistem" olduğunu belirtir (1972: 130). Bazen "tarih" ile "arkeoloji"yi ayırmaya özen gösterdiğini söylemekle birlikte Foucault'nun buradaki terminolojisi bize onun yaklaşımının *tarihsel* olduğunu belli eder. Yöntemini izlemenin zorunlu olarak tarihsel bir inceleme gerektirdiğini kendine has üslubuyla ifade etmesi bu tarihsellik vurgusunu doğrular: "Söylemler arkeolojik olarak genel bir tarih boyutunda

betimlenir" (1972: 164). Satır aralarını okumak gerekirse, Foucault burada eserlerini canlı bir Fransız tarih yazıcılığı geleneğine bağlıyor (Annales Okulu ile birlikte Bachelard ve Canguilhem tarafından kurulan bilimlerin tarihsel analizi). Foucault genel tarihi ön plana çıkarır. Bunun karşıtı olan tarih yaklaşımı ise bütüncül [*total*] tarihtir. Bütüncül tarih bir çağın gelişimini yöneten kapsayıcı ilkeleri ararken genel tarih "bütünleştirici" temadan kaçınarak bunun yerine farklılıkları, dönüşümleri, devamlılıkları, mutasyonları ve benzerlerini betimlemeye yoğunlaşır (Foucault 1972: 9-10). İki tarih arasındaki ayrımı daha açık kılmak için Mitchell Dean'i uzunca alıntılamaya değer:

> Bütüncül tarih bir medeniyetin, çağın ya da toplumun bütünlüğünü sağlayan temel ilkeleri arar; açık biçimde tanımlanmış uzamsal ve zamansal bir koordinatlar kümesini boydan boya kateden bir nedensellik ve homojen ilişkiler ağı kurmaya bakar; bütüncül bir dönüşüm biçimi dayatır ve böylece tarihi belirli, bütünlük sergileyen dönemler ve safhalar hâlinde böler (...) Diğer taraftan genel tarih ise (...) diziler, uyuşmazlıklar, zaman ve düzey farklılıkları, devamlılık ve mutasyon biçimleri, olayların ve geçişlerin belirli biçimlerini, olası ilişkileri ve benzerlerini arar. Kendi sahasını, oluşturduğu dizileri, onlar arasındaki ilişkileri tanımlayan bir genel tarih indirgeyici ve bütünleştirici olamaz: (...) Ayrıntılara, nüanslara, karmaşıklığa ve tanımlı ilişki biçimlerine yapılan vurguya kapı aralar; toplumsal gelişim konusunda bilim diye kabul gören tarihsel dönemleştirme karikatürlerinin ötesine geçmek istiyorsak bu zorunludur. (1994: 93-4)

Arkeoloji toplumsal bir örüntüler kümesi içinde söylenenlerin ve görülenlerin ağlarını keşfetmemize yardımcı olur: Bir arkeoloji çalışmasında, ifadeleri "açarken" görülenler hakkında, "görünürlükleri açarken" ise ifadeler hakkında bir şeyler öğreniriz. Bütün bunlar epey anlaşılmaz gelse de bir örnek durumu aydınlatabilir. *Discipline and Punish*'ta [Hapishanenin Doğuşu][4] hapishanenin doğuşunu ele alırken Foucault'nun temel amacı bir yandan bir görünürlük (görünür bir şey) biçimi olarak hapishanenin nasıl suç hakkındaki ifadeleri ürettiğini, diğer yandan ise suç hakkındaki ifadelerin nasıl hapishaneyi pekiştiren görünürlük biçimleri ürettiğini göstermektir. Bu örnekten Foucault için ifadelerin ve görünürlüklerin birbirlerini *karşılıklı olarak koşullandırdığı* fikrini çıkarabilirsiniz.

Bu bölümün ilerilerinde söylem mefhumunu bir hayli ayrıntılı olarak ele alacağız. Şimdi kısa bir süreliğine ileriye atlamamız gerekiyor zira arkeoloji hakkındaki bir sonraki tespitimiz onun söylemle bağlantısına ilişkin. Foucault'nun başlıca dertlerinden birisi "İnsan"ın ortaya çıkış söylemi dediği şeyi "hakikat" açısından değil de "tarih" açısından araştırmaktır. Ona göre bu amaç ifadelerin tarihini araştırmayı zorunlu kılar, bu nedenle de devamlı *arşive* başvurur. Bunun ışığında diyebiliriz ki arkeoloji söylem arşivlerinin araştırılması sürecidir.

Durum giderek daha çetrefilli bir hâl alıyor. Curtly muhtemelen bunun ağır olduğunu düşünen

---

[4] Foucault, M. *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2000. Ankara: İmge Kitabevi Yay.

tek kişi değil. Biraz da Steffi'ye bakalım. Curtly'den daha ihtiyatlı bir karaktere sahip olan Steffi son zamanlarda Sosyoloji dersinin büyük bölümünü kaplayan Foucault hakkındaki tartışmaları ilgiyle takip etmesine karşın bu zamana kadar derste söz almamıştı. Eski erkek arkadaşlarından biri başka bir üniversitede yüksek lisans öğrencisiydi. Steffi onunla aşağı yukarı bir yıl önce karşılaşmış ve o sırada okuduğu şeylere sahici bir ilgi gösterdiğini görünce hoşuna gitmişti (birlikte oldukları sırada kendisinin entelektüel meşgalelerine karşı onu biraz küçümseyici bulmuştu). İşte böyle bir bağlamda onun Foucault hakkındaki tavsiyesini gerçekten değerli bulmuştu: "Eğer Foucault'yu anlamak istiyorsan en iyisi hapishaneler ve cinsiyet hakkındaki popüler çalışmalarını, *Kelimeler ve Şeyler* ile *Bilginin Arkeolojisi*'ni iyice anlayana kadar bir kenara bırakman." Aradan geçen bir yılda Steffi bu iki kitap üzerinde gerçekten de özenle çalışmıştı. Yine de etrafındaki Foucault tartışmaları sırasında kendini rahat hissetmiyordu. Eski erkek arkadaşını aramayı düşündü, ama sonra vazgeçti; çünkü onunla yeniden "ilgilendiğini" düşünmesini istemiyordu. Böylece kendi başına mücadeleye devam etti. Steffi'yi endişelendiren şey okuduklarını anlamamaktan çok -zaman zaman başı dönüyor gibi olsa da tartışılan kavramların çoğunun esaslarını yakaladığını düşünüyordu- anladıklarıyla ne yapacağını bilemeyişiydi. Sınıfta Foucault hakkındaki her tartışmada aynı sorunla karşılaşıyordu - Foucault'nun nasıl kullanışlı hâle getirilebileceğiyle.

Yeniden devreye girdiğimiz yer işte burası. Steffi'nin karşısındaki sorunu ele alarak aynı zamanda Curtly'ye de yardım edebiliriz; Steffi'nin aşırı derece çekingen olduğu yerde Curtly aşırı derece cesur. Bütüncül bir tarih yerine genel bir tarih yürütmedeki ısrarımızdan ötürü arkeolojik araştırmaya dair iki ilke öne sürüyoruz:

1. Düzenliliklerin, farklılıkların, dönüşümlerin ve bu türden başka şeylerin betimlemesinden daha fazlasını amaçlamadığından arkeolojik araştırma yorumlayıcı değildir.

2. Yazarları/yaratıcıları [*author*] aramaktan kaçınarak, ifadelere (ve görünürlüklere) odaklandığından arkeolojik araştırma antropolojik değildir.

Ayrıca arkeolojik araştırmanın nasıl yapılacağına dair bazı önerilerde bulunacağız ama önce yukarıdaki ilkelerin açık olduğundan emin olalım.

İlk ilke belirgin bir biçimde Pyrrhoncudur. Arkeolojik araştırmanın yorumlayıcı olmadığını söylemek yargılardan kaçındığını söylemektir. Bu hususu önceki bölümde ele almıştık ve yargıdan kaçınmanın o kadar da kolay olmadığını söylemiştik. Bu bağlamda bir kere daha önemli olanın yorumlayıcı olmamaya *çabalamak* olduğunu vurgulayalım. Bu ilkenin öteki yüzü de eşit derecede Pyrrhoncudur. Arkeolojik araştırmanın düzenlilikler vb.'nin betimlemelerini sunmayı amaçladığını söylemek, arkeolojik araştırmanın görünüşler seviyesinde kalmaya razı olduğu anlamına geldiği gibi "derin anlamlar" bulmak için bu seviyenin "ötesine" geçme gibi bir arayıştan da yoksun olduğu anlamına gelir.

İkinci ilke de Pyrrhoncudur ama önceki bölümde ele almadığımız bir konuyla ilgilidir. Arkeolojik araştırmanın antropolojik olmadığını söyleyerek görünüşler üzerine yoğunlaşma yönündeki uyarımıza başka bir boyut daha ekliyoruz. Bu ilke ifadelerin görünüşleri üzerine yoğunlaşmayı ve dolayısıyla asıl anlamı insanlarda aramaktan kaçınmayı salık verir. Foucault'nun arkeolojik yöntemi, bir parça da olsa, bu alışkanlığı kırmaya vesiledir. Bu nokta ileride iktidarı ele aldığımız sırada tekrar ortaya çıkacak.

Arkeoloji iş başında

Arkeolojik araştırma yapıldığı sırada en azından yedi şey amaçlar:

1. Söylenebilir olanla görünür olan arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermek;
2. Bir ifade ile öteki ifadeler arasındaki ilişkiyi analiz etmek;
3. İfadelerin (ya da arzu ederseniz, ifadelerin kullanımının) tekrarlanabilirlik kurallarını belirlemek;
4. İfadeler bakımından özneler –şimdilik özneleri insanlar olarak düşünebiliriz– arasında kurulmuş konumları analiz etmek;
5. Nesnelerin tanımlandığı ve üzerlerinde eylendiği alanları, "ortaya çıkış yüzeylerini" betimlemek;
6. Yetki kazanarak, nesnelerin hangi sınırlar içinde eyleyebileceğini ve var olabileceğini belirle-

yen "kurumları" betimlemek;

7. Söylemsel nesnelere nasıl gönderme yapıldığını imleyen "tanımlama biçimlerini" betimlemek. Bir "tanımlama biçimi" belli bir fenomeni başka fenomenlerle ilişkilendirerek anlama amaçlı bir sistemdir.

Arkeolojik araştırmanın bu yedi "hedef"inin her biri üzerinde, onları sizler -ve Curtly ile Steffi- için daha açık birer talimat maddesi haline getirmek adına, biraz daha durmak gerekiyor. Bir örnek aracılığıyla bunun hakkından gelebiliriz. Eğitimin arkeolojik bir analizini yapmak en azından yedi şeyi yapmaya çalışmak demektir.

1. Görünür olanla söylenebilir olan arasındaki ilişkiyi anlama denemesi okulu meydana getiren düzenlemeler ile ifadeler kümesi üzerine odaklanır -idarecilere ve öğretmenlere verilen talimatlar, onların öğrencilere verdiği talimatlar, müfredat hakkındaki ifadeler, okul binaları, ders programları vb. Bilgi görünür olanla söylenebilir olandan veya kelimeler ile şeylerden oluşur. Eğitim örneğimizde, hem söylenmiş olanla (eğitim kuramları, disiplin kuramları vb.) hem de görünür olanla (binalar, karatahtalar, ceza araçları vb.) ilgilenmeliyiz. Buradaki can alıcı nokta Foucault'nun dikkatimizi kelimeler ve şeyler arasındaki dinamik, karşılıklı koşullandırmaya dayalı ilişkiye çekmesidir.

2. Bir ifade ile diğer ifadeler arasındaki ilişkiyi analiz etme çalışması ifadelerin *sırasına* odaklanır: Örneğin hükümet yetkililerinden müdürlere ve öğretmenlere gelen ifadeler, bu müdürler ve öğretmen-

lerden öğrencilere giden ifadelerin çerçevesini oluşturur. Araştırma bir ifadeler sisteminin nasıl işlediğine odaklanmalıdır.

3. İfadelerin tekrarlanabilirlik kurallarını belirleme teşebbüsü hükümet yetkilileri, müdürler, öğretmenler, ebeveynler ve benzerlerinin bazı ifadeleri –mesela, disiplini artırmayı amaçlayan ifadeleri– belki de eşit derecede uygun öteki ifadeler yerine –çocukların bireyler olarak seçme özgürlüğüyle ilgili ifadeler– yürürlüğe koymak için kullandıkları prosedürlere odaklanır. Burada özellikle önemli olan, belli ifadelerin (mesela disiplinle ilgili ifadelerin) nasıl olup da tekrarlandıklarıdır. Bu daha önce değindiğimiz bir noktayı, Foucault'nun yaklaşımın "her şey uyar" [*anything goes*] gibi bir boyuta sahip olmadığını gösterir. Belli ifadeleri tekrarlanabilir yapanın tam olarak ne olduğunu, ağdalı bir dili mazur görürseniz, onların hakikate dâhil olmasını sağlayanın ne olduğunu incelememiz gerekiyor.

4. İfadeler bakımından özneler arasında kurulmuş konumları analiz etme çalışması ifadelerin "müdür", "öğretmen", "müfettiş", "ebeveyn", "öğrenci" ve daha karmaşık biçimde "geç anlayan", "dâhi," "iyi öğretmen", "ilgili ebeveyn" vb. gibi özne konumlarını –insanların benimsedikleri eyleme veya olma biçimlerini– nasıl ürettiğine odaklanır.

5. "Ortaya çıkış yüzeylerini" betimleme çalışması saha olarak "okul" ya da "aile"ye odaklanır. Bu saha içinde, mesela eğitim psikolojisi, eğitsel öznelerin (öğrenciler, geç anlayanlar, dâhiler, vb.) özel kategorileri olan çocukların "doğru" gelişimini be-

bileyebilir, ham madde (aile üyeleri olarak çocuklar, oyuncu bireyler, vb.) olarak çocuklar üzerinde eyleyebilir.

6. Yetki kazanarak, nesnelerin hangi sınırlar içinde eyleyebileceğini ve var olabileceğini belirleyen "kurumları" betimleme çalışması yine, söylemsel nesnelerin faaliyet alanını sınırlayan okula odaklanır (kurumların genellikle "görünürlük yerleri" olduğunu hatırlayarak bu noktada analizimiz bu kurumların işleyişini mümkün kılan bazı uzamsal düzenlemelerin -özel oturaklar, özel odalar, özel sıralar, gözlem alanları, vb.- etkilerini anlamak amacıyla okulun mimari özelliklerini keşfedecektir).

7. Söylemsel nesnelere nasıl gönderme yapıldığını imleyen "tanımlama biçimlerini" betimleme çalışması, fenomenleri anlaşılır kılmanın sistematik yollarına odaklanır. Öyle ki mesela eğitim psikolojisi bize okul çocuklarının ölçülmesini sağlayan bir dizi sözcük ve kavram sağlar.

Burada küçük bir hile yaptığımızı fark etmişsinizdir. Eğitimin olası bir arkeolojisini yaptık ama tabii ki ortada sorun diye bir şey yoktu. Onu bulmayı size bırakabileceğimizi düşünüyoruz.

ALIŞTIRMA 2.2

Her şeyden önce, lütfen bir önceki alıştırmada sorun-temelli yaklaşımı kullanırken ürettiklerinize benzer sorunlar bulmaya çalışın. Sonra yukarıdaki listeyi kullanarak sorunlarınızdan birinin arkeolojisini yaparken keşfedilmesi gereken konuları yazın.

Yedi adımın yedisini de ele alamadım diye endişeye kapılmayın (zaten böyle yapabiliyorsanız, büyük ihtimalle sorunu araştırmanın gereği de yoktur). Son olarak bu çerçeveyi bir arkeolojinin nasıl tasarlanacağını düşünmekte kullanın. Lütfen bin kelimeden fazla yazmayın.

Daha genel düzeyde arkeolojiyi, 1950 ve 1960'ların çoğuna egemen olan bir dizi kuramsal soruna Foucault'nun verdiği bir cevap şeklinde tanımlayabiliriz. Foucault'nun arkeolojik çalışmaları bazen bu dönemde ortaya çıkan daha genel bir yapısalcı geleneğin parçası olarak değerlendirilir. Bunun yerinde bir niteleme olup olmadığı sorununu bir yana bırakırsak, yapısalcılar gibi Foucault'nun da fenomenoloji ve varoluşçuluk geleneğinden kopmaya çalışıp, onlara bir yanıt vermeye çalıştığını söylemek gayet yerindedir. Arkeoloji hümanizm karşıtlığı ve Marksist olmayışı bakımından Heidegger'e, Bachelard'a ve Canguilhem'e çok şey borçlu olan metodolojik bir aygıttır (arkeoloji, hümanizm karşıtı olması açısından Althusser'in çalışmalarına yakınken, Marksist olmayışı açısından ona çok uzaktır).

Arkeolojinin belli başlı niteliklerinden bahsederken işin içine onun entelektüel mirasını da kattık; bunu sadece ilgilenmiş (ya da en azından duymuş) olabileceğiniz gelenek ve figürlerin eserleri temelinde onu konumlandırmanıza yardım etmek için değil aynı zamanda hikâyemiz için önemli olduğundan yaptık. Bu entelektüel miras size arkeo-

loji ve soykütük arasındaki bazı ayrımları çizmede yardım edecektir.

Soykütük

Foucault'nun sonraki ders ve mülakatlarının bazılarında (özellikle "*Two Lectures*" [İki Ders[5]] [1980b] iyi bir kaynaktır) sık sık değindiği gibi kendisi 70'li yıllarda iktidar incelemesine yardımcı olacak metodolojik silahları geliştirmek için büyük çaba harcamıştı. Bu arayışındaki temel başarısı soykütüktü. Soykütük (terimin kendisi Nietzsche'den ödünç alınsa da Foucault'nun metodolojik gelişimi Nietzsche'ninkinden farklıdır) çoğu zaman Foucault tarafından arkeolojinin bir nevi varisi olarak tanıtılmıştır. Buna rağmen soykütük arkeolojinin temel bileşenlerinin çoğunu korur ve bunun içinde paradoksal olarak arşivdeki ifade kümelerinin incelenmesi bile vardır. Bununla birlikte Foucault ona iktidarın analizi şeklinde yeni bir görev getirmiştir ve bu görev kendisini "şimdinin tarihinde" gösterir.

Önceki bölümde gördüğümüz gibi Foucault' nun "şimdinin tarihi" olarak soykütüğü, bir ikincidereceden politik yargılar dayatma teşebbüsü değildir. Hayır, başka bir karaktere sahiptir; yargılayıcı değil mesafelidir. Soykütük, Nikolas Rose'un deyişiyle (1984: Giriş) "itibarsız kökenler ve nahoş işlevlerle" ilgilenir. Soykütük, başka sözcüklerle dile ge-

---

[5] "İki Ders," *Entelektüelin Siyasi İşlevi* içinde, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin, 2000. ss. 85-116, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

tirirsek, bir yemekteki fazla akıllı bir çocukla aynı etkilere sahip metodolojik bir aygıttır: Soykütük, entelektüel analiz masasındaki yaşlı misafirlere saklı kalmasını tercih edecekleri kökenler ve işlevlerden bahsederek onları kasten rahatsız eder. Örneğin Foucault'nun psikiyatri soykütüğü, bilimlerinin resmi tarihlerin inanmamızı istediği şekliyle insanlığa hizmete adanmış asil bir girişimin çok uzağında kökenlere ve işlevlere sahip olduğunu göstererek psikiyatristleri epey rahatsız etmişti - "bilgi ve iktidarın birbirine geçmiş etkileri psikiyatri kadar 'şüpheli' bir bilim söz konusu olduğunda daha da kesin bir şekilde kavranılamaz mı?" (Foucault 1980b: 109). Foucault, psikiyatrinin boş kalmış cüzzam evlerini yeni tarz bir dışlanmışla -delilerle- doldurma arzusunun sonucunda doğduğunu yarı-ciddi iddia ederek psikiyatristlerin canını çok sıkmıştı. Diğer resmi bilgi alanlarına ilişkin soykütük denemeleri de -penoloji, tıp, psikoloji, seksoloji vb.- aynı etkiyi yaratmıştı.

Pyrrhoncu şüphecilik ile Foucault'nun soykütük yöntemi arasındaki şimdiye kadar üstü kapalı kalmış bağlantıları aydınlatmak üzere James Butterfield'ın (1996) hatırı sayılır yardımlarına başvurarak burada biraz duralım. Foucault modern felsefeyi (Kant'tan bu yana) iki kola ayrılmış halde görür. Bir tarafta kendilerini "hakikatin mantıksal analizine" adamış (Foucault 1998a: 95), Aydınlanmanın özünü oluşturan rasyonaliteyi bulmaya ve onu muhafaza etmeye çalışan filozoflar vardır (Foucault 1984: 43). Büyük ihtimalle bu grubun en tanınmış

modern örneği Jürgen Habermas'tır. Diğer tarafta ise, ki Foucault kendini bu grup içinde görür, daha çok "kendilerimizin ontolojisi" ile uğraşan (Foucault 1988a: 95) ve "zorunlu olanın çağdaş sınırlarını" keşfetmekle ilgilenen bir grup vardır (Foucault 1984: 43).

Bu ikinci geleneğin yargılama içermediği konusunda Foucault nettir:

> [İ]nsanların yargılamayı bu kadar sevmesi hayret verici. Her yerde ve her zamanda yargılar hazır ve nazır. Belki de insanlığa verilmiş en basit şeyler olduklarından. Çok iyi biliyorsunuz ki son insan, radyasyon geriye kalan son düşmanını da en sonunda küle çevirdiğinde, köhne bir masanın başına oturacak ve bundan kimin sorumlu olduğunun davasını görmeye başlayacaktır (...) Elimde değil ama yargılamaya çalışmayan bir eleştirinin hayalini kurmadan edemiyorum. (1988b: 326)

Soykütük belki de bu hayalin meyvelerinden birisidir. Soykütük varsayımları hoyratça ifşa ederek yargılamaz; neyin doğru neyin yanlış olduğu konusundaki iddiaların onda yeri yoktur; Foucault "basit hamleleri zorlaştırmak" ister. (1998c: 155)

Pyrrhonculuk için olduğu gibi, felsefenin bu dalı da son tahlilde içe-dönüktür. Foucault "kendilik"lerimiz üzerinde çalışmamız gerektiğini söyler, "kişi kendisinin üretimi ya da yaratılışı konusunda sorumluluk almalıdır" (1984: 39-42). Pyrrhonculuğun amaçladığı sarsılmazlığın pasifliğinden farklı olarak Foucault daha aktif bir yol izleyerek azami

bireysel özgürlüğü hedefler. Sınırlarına götürüldüğünde soykütük bizleri, "kendilik"lerimizi konu alır: Düşünmediğimiz şekilde düşünebilmek, olmadığımız şekilde olabilmek için bizleri olduğumuz kişi yapan olumsallıkların ötesini görmemiz bir anlamda gereklidir; soykütük böyle bir özgürlük arayışında kullanabileceğimiz bir araçtır. Foucault bizden sürekli olarak zorunlu olanın sınırlarını genişletmemizi, "ötesine geçebileceğimiz sınırları" sınayarak "özgür varlıklar olarak kendimiz üzerinde çalışmak suretiyle kendimizin eleştirel bir ontolojisini" yapmamızı ister. Dolayısıyla soykütüğün bu yönü bilgiden ziyade kendini-yeniden icat etme kapasitesine yönelik "içten bir teşvik"le alakalıdır.

Bu kendini-keşif yolculuğunda sizi daha öteye götüremeyeceğimizi öğrenmek muhtemelen sizi hayal kırıklığına uğratacak (veya sevindirecek). Pyrrhonculuk tartışmamızda olduğu gibi burada da yolculuğumuzun sınırlarını bilmek zorundayız; yalnızca metodolojik araştırmamızın bizi götürebileceği kadar uzağa gitmeye hazırız. Pyrrhonculuğu ele alırken itiraf ettiğimiz gibi, göreceli olarak söylendiğinde bu sınırlar pek uzağa gitmiyor. Ama şüphecilikle ilgili tartışmamızı sınırlarken yine belirttiğimiz üzere bir "yaşam tarzı" keşfetme olanağı çoğu felsefi yolun sonunda yatmaktadır. Bu yolun "sonlarının" çok gerilerinde durarak şok edici derecede tutuculuk yapmadığımız gibi (en azından biz öyle olmadığımıza inanıyoruz), daha öteye gitmeyi istemekle Foucault da çılgınlık derecesinde radikallik yapmaz. Kendisinin de kabul ettiği gibi, eleştirel bir felsefi

tutum izlemek Kant'tan bu yana filozların bir tür geleneği olmuştur. Bu gelenek "Hegel'le başlayan Nietzsche ve Max Weber ile devam ederek Frankfurt Okulu"na kadar uzanan bir gelenektir (Foucault 1988a; 95). Çalışmamızın sınırlarının kabulüyle bağlantısında soykütük ile arkeoloji arasındaki farklılıklar gibi daha sıradan metodolojik meselelere geri dönüyoruz.

Soykütük, arkeolojiden farkını söyleme yaklaşım tarzında da açığa vurur. Arkeolojinin bize durağan bir resim, söylemsel ağdan bir kesit sunduğu yerde soykütük söylem ağının süreçsel yönlerine –dinamik karakterine– dikkat verir (Foucault 1981b: 70-1).

Muhtemelen bu noktada sizlerin, bizlerin ve önceden diğer araştırmacıların fark etmiş olduğu gibi arkeoloji ve soykütüğü bir arada tutarak çok şey elde edilebilir. Foucault'nun çalışmalarında arkeoloji ve soykütük bağlantısına dair epey tartışma yapılmıştır (bazı araştırmacılar kendilerini arkeolojici bazıları da soykütükçü olarak adlandırırlar). Ama biz, *Bilginin Arkeolojisi*'ndeki terminolojiyle arasına bir mesafe koymak için yer yer çabalamasına rağmen Foucault'nun iki yöntemi birbirlerinin tamamlayıcısı olarak gördüğünü ve onları sadece "tarihsel kesite" (bu kesit ne kadar geniş olursa olsun) ya da "tarihsel sürece" yaptıkları farklı vurgular, yani söyleme yaklaşım biçimleri bakımlarından birbirinden ayırdığını düşünüyoruz (Foucault 1978a, 1981b: 770-1; Kremer-Marietti 1985).

Belki de Foucault bu ikisi arasında yaptığı en açık ayrımı şunları söyleyerek dile getiriyor:

> Eğer onları iki kelimeyle karakterize etseydik, o zaman "arkeoloji" yerel söylemselliklerin analizine uygun bir metodoloji, "soykütük" ise bu yerel söylemselliklerin betimlenmeleri temelinde serbest kalan tâbi kılınmış bilgilerin devreye sokulduğu taktikler olurdu. (1980b: 85)

Bu alıntıdan çıkaracağımız şey arkeolojinin Foucault'nun yöntemi olarak anlaşılabileceği, soykütüğün ise bir yöntemden çok arkeolojinin işler kılınmasının -onu günümüzdeki kaygılarımızla ilişkilendirmenin- bir yolu olduğudur. Soykütüğü arkeolojik araştırmanın *stratejik* olarak geliştirilmiş bir hali diye düşünebiliriz (ayrıca bkz. Foucault 1981a; Bevis vd., 1993; Dean 1994: 32-4).

İşte yine söylem hakkında konuştuk, hem de size onu doğru dürüst tanıtmaksızın. Şimdi söylemi büründüğü gizemden arındırmadan önce sırada Curtly ve Steffi'nin arkeoloji ve soykütük hakkında bildiklerini sınamasına yardım edeceğiniz bir alıştırma var.

ALIŞTIRMA 2.3

Curtly'nin "aceleci, her işi hemen bitirmek isteyen" türden bir kişi olduğunu Steffi'nin de ihtiyatlı "bilgisini temelinden yavaş yavaş inşa eden" bir karakter olduğunu düşündüğümüzde, Curtly'nin arkeoloji bilgisini çabucak toparlayıp hazır hâle getirmek isteyip, soykütük hakkında az biraz öğrendiği şeylere bel bağlayacağını öğrenmek; Steffi'ninse arkeolojinin kullanılmaya devam edilmesi, soykütüğe

ise ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşünmesi sizi şaşırtmayacaktır.

Şans eseri ikisinden de 1832'de Paris'te ortaya çıkan kolera salgını ve sonuçlarına karşı hükümetin verdiği tepkiler hakkında bir yazı yazmaları istendi. Bu olaya ilişkin aşağıdaki bilgiler verildi (Kendall ve Wickham 1996: 209-212):

[H]astalık 1826'da Hindistan'da yolculuğuna başladı; 1830'da Rusya'dan 1831'de de Polonya, Macaristan, Prusya, Almanya, Avusturya ve İngiltere' den geçerek 1832 baharında -Fransız uygarlığının üstünlüğünün bir şekilde bu hastalığa karşı bağışıklık sağlayacağını ileri süren popüler teorilerin aksine- Paris'e ulaştı. Hastalık şehirdeki doğal seyrini izlediğinde on sekiz bin Parisli ölmüştü. 1832 salgını otoriteleri limanlarda ve yerel sağlık örgütlerindeki Klasik karantina önemlerine iki tane daha resmi sağlık önlemi eklemeye itti. Rabinow bu yeni önlemleri "temizlik tedbirleri" ve "sağlık tedbirleri" terimleriyle özetliyor. Temizlik tedbirleri bedenlerin ve maddelerin temasını önlemeyi amaçlarken sağlık tedbirleri, hastalığın hava aracılığıyla bulaştığı teorisi uyarınca, sağlıksız mahalleri hedefleyip, ortadan kaldırmayı amaçlamıştı (...)

Nüfusun gittikçe daha rasyonel kavrayışları devreye girmişti (...) Yine de koleranın nedensel bir açıklamasını kurmaya yönelik böyle teşebbüsler (...) başarısızlığa uğramıştı; binalar ve haneler bazında kavranan "toplumsal koşullar" daha verimli bir fikir kaynağı olmuşlardı (...)

Salgın hastalığın incelenmesiyle üretilen türden

bilimsel bilgilere duydukları inançtan ilham alan Parisli yetkililer şehrin kültürel hayatı üzerinde resmi otoritelerini kullanmaktan pek çekinmemişlerdi –birçok bina ve popüler kamusal alan kapatılmış; birçok binaya zorla badana yapılmış; sokakların karakteri çeşmelerle ve taş döşenmesiyle baştanbaşa değişmiş: hastaneler, hapishaneler ve kışlalar gibi kamu tesisleri kıyafet ve beslenme yönetmeliklerinin yeniden düzenlenmesine maruz kalmıştı. Gelgelelim (...) yönetim (...) başarıların ve fiyaskoların bir karışımından mülhemdir; genelde de bu karışım gevşek şekilde "direniş" diye bilinen bir bileşeni içerir.

Kolera, elbette Paris'in yüzleşmek zorunda kaldığı tek sorun değildi.

> 1850'lerde Paris'teki barınma, sağlık, ulaşım ve altyapı (su ve kanalizasyon) koşulları korkunçtu. Paris'in sadece birkaç tane geniş sokağı vardı (...) ve bunlar zar zor birbirine açılan, eğri büğrü ve tıka basa dolu sokaklardı (...) Paris'in nüfusu 1805'te 580 bin iken 1851' de 1.274.000'e fırladı; İkinci İmparatorluğun sonuna doğru ise iki milyonun üstüne çıkacaktı (...) Kolera 1847, 1848 ve 1849'da yeniden ortaya çıktı. Saint-Simoncu Victor Considérant'nın karanlık yorumuna göre Paris "içinde yoksulluğun, vebanın ve hastalığın cirit attığı, havanın ve güneşin içeri zar zor girdiği büyük bir koku fabrikasıydı. Paris bitkilerin solup yok olduğu ve yedi çiçekten dördünün bir yıl içinde öldüğü bir pislik çukuruydu". (Rabinow 1989: 73-4)

1853'te durumu bir parça düzeltmek adına Louis Napolyon, Baron Georges Haussmann'ı görevlendirdi:

> Haussmann şehri üzerinde çalışabileceği, geliştirebileceği ve düzenleyebileceği teknik bir nesne olarak ele aldı. Bu amaca uygun olarak ilk başta Paris'in geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir planını çıkardı. Planını bir yılda bitirmesi böyle bir iş için gereken teknik yetkinliği, idari hiyerarşiyi ve uzmanlaşma derecesine işaret eder (...) Hijyen ve ulaşım en yüksek öncelikli konulardı (...) Ulaşım, geniş bulvarlar açmak, onları meydanlara ve alanlara bağlamak ve daha küçük ana caddelerle ek bağlantılar kurmak demekti. (Rabinow 1989: 77)

Haussmann'ın yeniden inşasının boyutları inanılmazdı. Toplamda doksan kilometreden uzun geniş düz caddeler inşa edildi. Gaz lambalarının sayısı büyük oranda arttı ve bütün gece yanmaya başladılar. Belediye parklarının inşası yüksek öncelikli konulardan biriydi. Paris'in park alanı 1850'de yüz doksan bin metrekare iken 1870'lerde on sekiz milyon metrekareye fırlayacaktı. Haussmann aynı zamanda içme suyu ve kanalizasyonla ilgili büyük sorunları da ele aldı. Her bir Parisli aileye şebeke suyu sağlama hedefinde tamamen başarılı olamasa da Napolyon'u Roma tarzı bir su kemerinin değerine ikna ederek buna çok yaklaştı.

Artık, Curtly ve Steffi'nin Foucaultcu araştırma yolunda iyiden iyiye tecrübeli olduklarını ve tarihin hem arkeolojinin hem de soykütüğün temelinde yattığını onlara hatırlatmaya gerek olmadığını güvenle varsayabiliriz.

Lütfen, buraya kadar arkeoloji ve soykütük araçlarının bileşenleri olarak ele alınmış aşağıdaki teknikler listesini değerlendirin, sonra da Curtly ve

Steffi'ye yazılarına yardımcı olacak kısa birer plan hazırlayın (toplamda bin kelimeden fazla yazmanıza gerek yok). Curtly'nin yazısı için hazırlayacağınız planda soykütüğe yoğunlaşırken, Steffi için hazırlayacağınız planda yalnızca arkeolojiyi kullanın.

Arkeoloji

- arşivdeki ifadeleri, söylenebilir olan ve görünür olanı kapsayan ifadeleri betimler;
- ifadelerdeki düzenlilikleri yorumlayıcı olmayan bir tarzda betimler (görünüşler seviyesinde kalmaya razı olarak "derin anlamlar" bulmak için bu sınırın "ötesine" geçen her arayıştan kaçınır);
- yazarları/yaratıcıları aramaktan kaçınarak ifadeleri antropolojik olmayan bir tarzda betimler (asıl anlamı insanlarda arama alışkanlığını kırmak için yine görünüşler, yani ifadelerin görünüşleri, seviyesinde kalır);
- bir ifade ile diğer ifadeler arasındaki ilişkiyi analiz eder;
- ifadelerin tekrarlanabilirlik kurallarını -belli ifadelerin tekrarlamasına imkân verenleri- belirler;
- ifadelerle ilişkisinde özneler arasında kurulan konumları analiz eder;
- "ortaya çıkış yüzeylerini" - ya da nesnelerin söylem içerisindeki nesnelere dönüştürüldüğü alanları- betimler;
- yetki kazanarak, nesnelerin hangi sınırlar içinde eyleyebileceğini belirleyen "kurumları" betimler;

• söylemsel nesnelere gönderme yapıldığı "tanımlama biçimlerini" betimler.

Soykütük

• ifadeleri betimler ama bunu iktidar vurgusuyla yapar;
• "itibarsız kökenler ve nahoş işlevlere" odaklanan bir "şimdinin tarihi" aracılığıyla iktidarı devreye sokar; entelektüel analiz masasındaki yaşlı misafirlere saklı kalmasını tercih edecekleri kökenler ve işlevlerden bahsederek onları kasten rahatsız eder;
• ifadeleri söylem ağının durağan resimlerinden ziyade dinamik bir süreç olarak betimler;
• şimdinin sorunlarına yanıt bulmak amacıyla arkeolojiyi stratejik olarak kullanmaya yoğunlaşır.

Artık daha fazla erteleyemeyiz. Foucault'nun kavramlarının içinden en Foucaultcu görüneninin, söylemin üzerindeki gizemi bir parça olsun aydınlatmanın tam zamanı. Bunun gayet yapılabilir bir şey olduğunu ve sindirilebilir küçük lokmalar halinde alındığında kavramın gizemden epey uzak olduğunu göreceksiniz.

Söylem

Bazı Esaslar

Söylem hakkındaki incelememize başlamanın en uygun yolu Foucault'nun bu kavramı ele alışının ana öğelerinden bir tanesinin oldukça basit olduğu konusunda sizleri temin etmektir. Bu neredeyse kesin olarak önceden karşılaştığınız ve zaten bildiğiniz bir şey – yani, söylemlerin üretici olduğu: "Delilik" ve "akıldışılık" hakkındaki tıbbi söylemler akıl hastasını üretir, penolojik söylemler suçluyu üretir, cinsellik hakkındaki söylemler cinselliği üretir vesaire. Yine de çok acele etmemeli ve biraz da dikkatli olmalıyız çünkü bazen söylemin bu şekliyle ele alınması sanki bu söylemler ortaya çıkmadan önce akıl hastalığı, suçluluk, cinsellik vb. yokmuş gibi düşünülmesine yol açar. Bu tarz bir düşünme biçimine karşı koymalıyız.

Bu örneklerden yalnızca birini ele alarak cinselliğin yalnızca on dokuzuncu yüzyılda bir dizi bilgi ve iktidar stratejisinin cinsellik alanına uygulandığı sırada ortaya çıktığını söyleyebiliriz ama cinsellikten önce orasının boş olduğunu iddia edemeyiz. Akrabalık ilişkileri üzerine kurulu ittifakların, Hıristiyanlık üzerine kurulu tenin ve kendine-hâkimiyet üzerine kurulu haz kullanımlarının tertipleri vb., bütün bunlar "cinselliğin" öncüleri olarak görülebilir. Cinsellik modern çağın cinsellik söylemleri içinde bazı fizyolojik sınırlandırmalara konu olabilir ama bu çağdan önce de elbette cinsellik vardı: Bu

cinsellik şimdi çok aşina olduğumuz cinselliğin ham maddesiydi. Ama dikkat o kadar uzağa, öteki uca da atlamayalım - yani bu demek değildir ki cinsellik tamamen söylem-dışı [*non-discursive*] bir diyarda bulunuyor ve sadece ona şekil verecek bir söylemi bekliyordu. Foucault'nun söylemin dışında ne gördüğü sorusuna daha sonra döneceğiz. Şimdilik söylemi her şeyi kapsayan bir şey olarak öne sürmediğini söylemekle yetinelim. Söylemsel olmayan hakkındaki düşünceleri de elbette cinsellik gibi şeylerin tamamıyla söylemdışı bir diyarda var olduklarını ileri sürecek kadar yavan değildir.

Şimdi burası "söylem" teriminin kullanımıyla ilgili kuşkuları ortaya koymak için uygun bir yer olmayabilir ama yine de onlardan bahsetmeliyiz. Çünkü son on yıldan bu yana bu terimin başına neler geldiği düşünüldüğünde er geç sizin de bu tarzda kuşkulara kapılmamanız neredeyse imkânsızdır. "Söylem" terimi epey geniş bir kullanım alanı buldu ve belki de herkes için her anlama gelme tehlikesine düştü. Buradaki can alıcı nokta onun salt dilbilimsel bir terim olduğu fikrini ("söylem analizinin" çoğu türevinde olduğu gibi) terk etmemizdir. Söylem yalnızca dille ilgili değildir.

Bu hususu ele alırken büyük oranda 1980'lerin başında Ian Hunter tarafından, Griffith Üniversitesi'nde dağıtılan seminer metninden yararlanacağız. "Michel Foucault: Dil karşısında Söylem" diye manidar şekilde adlandırılmış bir metin (bu metin hiçbir zaman yayımlanmamış olsa da içerisindeki bazı düşünceler daha sonradan Hunter 1989'da yer aldı).

Hunter çıkış noktasını şöyle açar:

> Foucault'nun yeniden formüle ettiği şekliyle söylem kavramı kendisinin başka türden bir bilgi tarihi üretme çabası sonucunda ortaya çıkmıştır – bu tarihler sadece erkeklerin ve kadınların düşündükleri şeylerden ibaret değillerdir. Foucault'nun tarihleri düşünce, fikir ya da esinlenme tarihleri değildir; ne de ekonomik, siyasi ya da toplumsal bağlamların düşünceleri ve fikirleri nasıl biçimlendirdiğinin tarihlerdir. Daha çok düşüncenin ya da "bilgiler"in *maddi koşullarının* incelemeleridir. Foucault düşünce/bilgilerin maddi koşullarının bir *arkeolojisini* savunur ve bu koşullar "bilinç" veya "zihin" fikirlerine indirgenemezler. (Hunter b.t., vurgu yazarın)

Hunter bu iddiasını, Foucault'nun söylemin içerisinin (düşüncede) ve dışarısının (şeylerde) olmadığı metaforunu kullanarak geliştirir. Foucault bizim genelde "düşünme" diye anladığımız şeyi parçalamaya bakar yoksa onu "düşünce" olarak evrenselleştirmeye değil.

Söylem – "içerisi" yok

"İçerisinin" olmadığı yönündeki ısrar, Foucault'nun bize sözcükler ve sembollerin kullanımından önce işleyen ve bunların kullanımını mümkün kılan bir düşünce süreci fikrini unutmamızı söyleme biçimidir. Hunter, Foucault'nun düşüncelerini filozof Ludwig Wittgenstein'ın düşünceleriyle bir araya getirerek bir örnek verir:

[S]özcüklerin kullanımını önceleyen ve ardından sözcüklerle "ifade" edilen zihinsel edimlerimiz/işlemlerimiz *yoktur* (...) [Mesela] giderek artan bir serinin basit bir matematiksel söylemini, basit bir cebirsel formülünü ele alın: y = 2x; x = 2 ise, öyleyse seri 9, 23, 51, vb. şeklinde devam eder. [Tam bu noktada, Hunter'ın açıklamasına devam etmeden önce, şu basit formülü – 2 x 2 + 5 = 9; 2 x 9 + 5 = 23, vesaire.– takip edebildiğinizden emin olmanızı istiyoruz.]

Öyleyse artmakta olan bu serinin herhangi bir noktasında sonraki sayıyı "düşünmek" ne anlama gelir? Elbette ki doğru sayıyla sonuçlanan bir hesaplama (söylemsel işlem) yapmak anlamına gelir. Bu söylemsel işlemin sonraki sayıya ilişkin düşüncemi, matematik söyleminin işleminden bağımsız şekilde var olan bir düşüncemi, ifade ettiği şüphe götürmez. Eğer durum böyle olsaydı o zaman sonraki sayıyı onu hesaplamaksızın düşünmem mümkün olurdu. Oysa bu mümkün değildir (...) Sayı bilinemez çünkü hesaplama yapmak "sonraki sayı" diyeceğimiz şeyin ölçütünü maddi şekilde üretir. Okullarda öğretilen basit cebir yöntemleriyle donanarak sonraki sayı düşünülür, genel bilme yetisi gibi bir şey sayesinde değil. (Hunter b.t., vurgu yazarın)

Bu çok yerinde bir örnek çünkü bilginin bizden bağımsız olduğu gibi Foucault'nun yöntemleri için aksiyomatik olan basit bir gerçeğe dikkatimizi (biz derken yani, Curtly, Steffi, siz ve biz) çeker. Eğer birinci bölümde Pyrrhoncu şüphecilik hakkında söylediklerimizi iyice anladıysanız bunu çok kolay kavrayabilirsiniz. Yine de bu basit gerçek bir örneğe daha –matematiksel değil, anlatısal söylemle ilgili bir örneğe– ihtiyaç duyuyor. Hunter bizi hayal kı-

rıklığına uğratmayarak Foucault'nun (1978b) *Cinselliğin Tarihi*'nin ilk kitabındaki günah çıkarma söylemiyle ilgili incelemesine başvurur:

> Burada Foucault yine aynı iddiada bulunarak, "tenin günahları"na dair bilincin zihinde var olan bir şey olmadığına dikkat çeker. Bunun yerine bu bilinç tarihsel olarak ifadelerin ve tekniklerin örgütlenmelerinin yüzeyinde beliren bir şeydir (...) Foucault kilise babalarının zamanında günah çıkarmanın çok da önemli bir kilise ayini olmadığını gösteriyor. Gerçekten de Rönesans'a kadar günah çıkarma Katolikler için az çok yılda bir kez yapılan bir etkinlikten ibaretti. Foucault, tam da Rönesans sırasında günah çıkarmanın daha sık bir hâle gelmesine neden olan bir baskının ortaya çıktığını, (neticede) haftalık bir fenomene dönüştüğünü ve ayrıca neyin günah çıkarma sayılıp neyin sayılmadığının da değiştiğini belirtir. Günah çıkarma kuralları, günah çıkarma hücresinin yapısı, hem tövbekârın hem de günah çıkartan papazın öğreneceği metin değişim geçirmiştir. Değişimler aynı zamanda bizim şimdi "cinsel günahlar" diyeceklerimizi öne çıkartmışlardı. Rönesans boyunca cinsel günahlar büyük günahlar haline gelmiş, günahlar "sıralamasındaki yerleri" değişmişti. İlk başta seks, oburluk ve tembellik ile birlikte üst sıralarda iken Rönesans sırasında bunların en büyüğü haline gelmişti. Burada önemli olan şey yalnızca seksin bir günah, bir davranış olarak (aldatma ya da zinada olduğu gibi) son derece önemli hâle gelmesi değil şimdiye dek ilk kez, düşüncede günah işlenebileceği ihtimalinin de önemli hâle gelmiş olmasıdır. (Hunter b.t.)

Hunter, Foucault'nun söylem mefhumunun kapsamını harikulade bir şekilde ifade eder. Yukarıda söylemin faal biçimde yaşamın bileşenlerini üretti-

ğini görüyoruz ki, mefhumun saf dilbilimsel versiyonu söylemin bu üretici boyutuna kördür.

Curtly'nin kafası karışmıştı. Hunter'ın tespitlerini anlayabiliyor ama bunların herhangi bir soruna nasıl uygulanabileceğini merak ediyordu. Ona göre, bu tespitler sadece Foucault'nun düşüncesine ilişkindi yoksa yöntemleri nasıl kullanabileceğine dair tespitler değil. Curtly sabırsızlanıyordu. Steffi ise, beklediğimiz gibi, tespitlerin içerdiklerini düşünmeye daha çok zaman ayırıyordu. Onları, son zamanlarda az çok aktivist bir öğrenci olduğundan müdahil olduğu çağdaş bir soruna uygulayabilmişti: Üniversite harçları. Steffi harç karşıtı bir grubun içinde yer alıyordu. Düşünerek, hem kendisinin hem de grubunun benimsediği konumun, bazı grup üyelerinin iddia ettiği gibi doğrudan bir hak mefhumuna dayanmadığını anlamıştı. Konumlarına, sanki politik bir konum zihinlerinde mucizevî şekilde yoktan bitiverebilirmiş gibi, politik hesaplama mekanizmalarından bağımsız olarak ulaşılamayacağını fark etmişti. Böylece başkalarının kendi konumlarını doğrudan benimseyeceklerini veya destekleyeceklerini ummanın nafile olduğunu anlamıştı. Hem ona hem de arkadaşlarına soruna dikkat çekme ve bu sorun hakkında iddialar ortaya koyma imkânını veren şey birçok mekanizmanın -siyasi partiler, öğrenci örgütleri, bazı üniversite dersleri, bazı kitaplar, bazı gazeteler, vb.- işleyişidir. Karşıt duruşlarının söylemi daha önce düşündüğüne nazaran hem daha karmaşık hem de daha *maddiydi*. Şimdiyse Steffi, grubunun hesaplama mekanizmalarına daha çok önem

vermeleri ve haklar dilini daha az kullanmaları yönünde ısrar etmesi gerektiğine inanıyor. Steffi eğer bu konunun Foucaultcu bir çözümlemesini yapmak istiyorsa hesaplama mekanizmalarının nasıl şekillendiğini -tarihsel biçimde- anlaması gerekeceğini fark etmeye başlıyor. Foucault bazen bu türden çalışmaları bir bilginin ya da tarihsel bir olayın *olanaklılık koşullarını* ortaya çıkarma olarak anar. Bu ürkütücü cümle yüzünden fazla endişeye kapılmayın: Söylediği tek şey başka bir şe-yin olanaklı olması için gereken çeşitli öğeleri tasvir etmemiz gerektiğidir (bu nispeten özenli tanımın, sonucunda ortaya çıkan bilginin, olayın veya başka bir şeyin *zorunlu* olduğunu hiçbir şekilde ileri sürmediğine dikkat edin).

Hunter'ın Foucault'nun kavramını tanımlama biçimine geri dönecek olursak kendisi, Foucault için "düşünce"nin özel bir tarafı olmadığını, "düşünme" denilen yüksek bir yetinin ürünü olmadığını iddia eder. Daha çok, "düşünce", "kamusal tarihsel aygıtların dağınık bir toplamının" işleyişinin sonucu olan "görünüşlerin maddi yüzeylerine" verilmiş addır. Bu çerçevede, sayıların cebirsel artışı, diğer "düşünce"ler için olduğu gibi, az veya çok akıl sahibi düşünürler tarafından uygulanan kişisel bir zihinsel prosedürün ürünü değil, kamusal aygıtların (bu örnekte çoğunlukla okullardaki matematik eğitimi) işleyişinin sonucudur. Bu söylemsel "yüzeyin" ötesine geçemez, "düşünce"nin "derinliklerine" inemeyiz: Yüzeyin dışında hiçbir şey yoktur. Aynı şeyleri günah hakkındaki "düşünceler" ile günah çı-

karma mekanizmalarının işleyişi için de söyleyebiliriz:

> Foucault'nun öne sürdüğü şey düşünmenin hiçbir şeye indirgenemeyeceğidir; ne bir özü ne de yalın bir karakteri vardır ve düşüncenin (...) [insanları] hayvanlardan ayırt edebilecek özel hiçbir tarafı yoktur. Düşünme artık her neye düşünme diyorsak odur (...) bu kamusal aygıtların tarih boyunca işleyişinin sonucunda ortaya çıkmış her şeydir. (Hunter b.t.)

Foucault'nun metaforunun diğer yarısına, söylemin şeylerde "dışarısı"nın olmadığı konusuna geçmeden önce bir konuda içinizi rahatlatmamız gerekiyor. Bu söylem anlayışı ile önceki bölümde yer alan Pyrrhoncu şüphecilik arasındaki bağlantıları görecek kadar anlayışlı çıkmışsanız, doğru yerdesiniz: Foucault'nun söylem mefhumuna yaklaşmanın en iyi yolu, onu Foucault'nun tarihe Pyrrhoncu yaklaşımının bir uzantısı olarak görmektir.

Söylem –"dışarısı" yok

Hunter'a göre Foucaultcu söylem mefhumundaki "dışarısı"nın olamayışı "içerisi"nin olmayışı ile yakından ilişkilidir:

> [S]özcükleri kullanış tarzımız alışıldık "gönderme" fikrine tâbi değildir (...) [N]esnelerin özellikleri diye geçenleri belirleyen şey sözcükleri kullanma şeklimizdir (yani, belirli hesaplama biçimlerinin işleyişi [...]). Mesela, $y = 2x + 4$ denkleminin anlamını nesnesi olan rakamlara göndermeyle temellendirmeye çalışmak so-

nuçsuzdur. Bunun nedeni sayıların göndermelerini formülün işlemden geçirilmesiyle kazanmasıdır. (Hunter b.t., vurgu yazarın)

Hunter burada bir kez daha Foucault'nun söylemi evrenselleştirmekten daha çok gönderme mefhumunu parçaladığını hatırlatır. "Foucault *göndermeyi, gönderme alanları* halinde parçalara ayırmaya kalkışır. Bu alanlar özel hesaplama biçimleri ile belirli türden nesnelerin içlerinde görünür olabileceği farklı farklı uzamları örgütleyen ifade türleri aracılığıyla kurulur" (Hunter b.t., vurgu yazarın).

Curtly işte şimdi anlamaya başlıyor ve daha fazla zaman harcayarak kendi başına işine yarar bir örnek formüle ediyor. Sendikaların regülasyonuyla ilgili bir hükümet yasasının –Curtly'nin çok sevdiği bir konu– ortaya çıkışı üzerine düşünürken, onun ortaya çıkışına dâhil olan söylemsel mekanizmaların –kitaplar, dergi yazıları, gazete haberleri, resmi ya da gayri resmi müzakereler, mahkeme kararları, resmi devlet tutanakları vb.– işleyişi üzerine kafa yoruyor. Curtly bu mekanizmaların yasanın denetlediği hükümet, işveren ve sendika prosedürlerine tâbi olduğunu söyleyemeyeceğimizin farkında. Bu prosedürlerin anlamını sadece prosedürlere göndermeyle temellendiremeyeceğimizi çünkü onlara yalnızca mekanizmaların işleyişi sayesinde gönderme yapabileceğimizi biliyor. Curtly'ye göre iş kanununun kapsadığı alanı ancak iş kanununun nesnelerinin göründüğü ve işlediği uzamları örgütleyen hesaplama ve tanıma biçimlerinin işleyişi sayesinde ayırt edebiliriz.

Bir kez daha burada Pyrrhoncu şüpheciliğin etkisini görüyoruz. Curtly meseleyi çok iyi izah ediyor: İş kanununun söylemsel yüzeyinin ötesine geçerek iş dünyasına ait "şeyler"in "iyice dışına" [*deeper outside*] çıkamayız. Diğer "şeyler" gibi iş dünyasına ait "şeyler"in de iş kanununun tehir etmesinin gerektiği tamamen farklı bir diyarda bağımsız varlıkları yoktur; bunlar kamusal yasa aygıtının işleyişinin, yasanın söyleminin sonucudurlar. Bu, diğer söylemlerin yasanın işleyişine meydan okumadığını söylemek değildir. İş kanunu söyleminin işleyişi içerisinde yer alan "şeyler" neredeyse kesin bir şekilde meydan okuyan söylemlerde -mesela gayri resmi ortamlarda gerçekleşen sendika faaliyetleri- yer alan "şeyler"i andırırlar. Bu meydan okuyan söylemlerin özneleri -diyelim mahkemeye gitmekten çok greve gitmeyi destekleyen sendika aktivistleri- neredeyse kesin şekilde söylemsel alanlarındaki "şeyler"in iş kanununun alanındaki şeylerden daha gerçek olduğunu iddia edeceklerdir; ama sakın aldanmayın. Eğer şimdiye kadar size benimsetmeye çalıştığımız şüpheci mesafeyi yeterince koruyabilirseniz, bir söylemin ya da başka bir söylemin özneleri tarafından dile getirilen iddialar ne olursa olsun bunlardan hiçbirisinin söylem-dışı "derin" gerçeklik diyarına erişimlerinin olmadığını göreceksiniz.

Foucault için çok önemli olduğunu düşündüğümüz söylemdışı fikrinin hâlâ bir yeri olsa da, "derin" gerçeklik diyarı düşüncesi için aynı şey söylenemez. Ian Hunter'ın katkılarına geri dönecek olursak, kendisi "söylem" teriminin sorunlu olduğunu

yineleyerek incelemesini bitirir. Ona göre söylem "*Bilginin Arkeolojisi*'ndeki en büyük muğlaklığın ve en büyük zayıflığın kaynağıdır". "Söylem" terimini kullanması, Foucault'nun "düşüncelerin, şeylerin, vb.'nin aslında dil tarafından üretildiğini" söylediği şeklinde yanlış anlaşmasına neden olduğunu iddia eder; öte yandan Hunter'a ve bize göre "söylem pek de dilbilimsel bir fenomen değildir" (Hunter b.t.). Hatta Hunter bu terimi hiç kullanmamızı isteyecek kadar da ileri de gider. Tabii ki o kadar ileri gitmek istemiyoruz (bu terimi kullanma yolunu size sunduğumuz bu uzun tartışmanın ortasında olmamızdan da belli olduğu gibi) ama yine de kulağa yabana atılmayacak bir öneri gibi geliyor. Bunun yerine, dilsel olmayan bir söylem kavramının uygulama sırasında neye benzediğini aydınlatmayı, size bu kavramı çalışmalarınızda kullanabilmenizi sağlayacak ilave ipuçları vermeyi istiyoruz

Söylemdışı

Yeniden formüle ettiğimiz söylem mefhumu kullanılırken atılması gerekli bazı adımları ortaya koymadan önce değinmemiz gereken bir nokta daha var: Şu belalı söylemdışı düşüncesi. Yukarıda da söylediğimiz gibi Foucault'nun eserleri her şeyin söylem olduğunu iddia etmez. Önceki örneğimiz cinsiyet ve cinsellik üzerine kurulmuştu şimdiyse yine bununla bağlantılı bir örneği, bedeni ele alacağız. Bedenler söylem değildir, tüm maddilikleri içinde söylemdışılardır. Ancak bedenler söylemdışı

bir boşlukta var olmaz ve işlemezler. Elbette "beden" sözcüğü kendi içinde söylemsel bir üründür; hatta beden dediğimiz varlık söylemin egemenliği altındadır (*Birth of the Clinic*'te [Kliniğin Doğuşu][6] Foucault [1973] psikopatolojiyi bedenin "tanımlanma biçimleri" olarak alır).

Aşırı bir beden pratiği olan işkenceyi düşünsek dahi söylemsel bir pratiğin sınırları içerisindeyizdir. Bir dizi ifadeye zaten – her daim yazılı olması bakımdan işkence söylemselde. Foucaultcu düşünme tarzının etkisi altında bu söylemsel hâkimiyetin maddesini, bu örnekte bedeni, değiştirdiğini söyleyebilecek kadar ileri gidebiliriz. Elbette bu, ifadelerin işkence altındaki bedeni doğrudan değiştirdiğini söylemek değildir. İşkence daha çok, Peters (1985) ve Williams (1993) tarafından yapılmış işkence hakkındaki çalışmalardan yararlanarak söylersek, söylem tarafından yönetilen bedenler üzerinde işler; özellikle de hukuki ve ahlaki söylemler tarafından idare edilen bedenler üzerinde. Bu şekilde, Yunan ve Roma yasaları, kişilik ve onurla ilgili yürürlükteki ahlaki anlayışlara dayanarak işkence altında oldukları zamanlar *hariç* kölelerin şahitliğini tanımamıştı (bunun altında yatan fikir şuydu: Köleler, vatandaşlardan farklı biçimde ahlaki olarak tam olgun değillerdi ve onur mefhumundan yoksun olduklarından sadece işkence altında alındığında onların şahitliklerine güvenilebilirdi). Kölelerin bedeni hukuki ve ahlaki ifadelerin doğrudan bir saldırısının hedefi ol-

---

[6] Foucault, M. *Kliniğin Doğuşu*, çev. İnci Malak Uysal, 2002. Ankara: Epos Yayınları.

masa da ifadeler işkence biçimindeki doğrudan bir saldırıyı teftiş etmişlerdi; öyle ki bu örnekte söylemdışı bedenleri söylemsel alandan bağımsız biçimde anlamaya çalışmak yanlış olacaktır. Bedenin biçimi söylemden bağımsız değildir; bedenin eklemlenmeleri (geniş bir anlamda) daima söylemsel iken bedenin kendisi söylemdışıdır.

Bu noktada "bir dakika ama söylemlerin tamamıyla etkisinin dışında bazı söylemdışı şeyler olmak zorunda. Doğal dünyaya ne demeli peki?" demeniz gayet makul. Doğru, burada hâlâ bir sorun olabilir. İddiamız hiçbir nesnenin tamamıyla söylemdışı bir dünyada var olmadığıdır. Bu yüzden "doğa"yı ele almanın en iyi yolunun bedeni ele aldığımız gibi olduğunu göstermek için biraz daha zaman harcamalıyız. Söylemdışı doğayı, doğa hakkındaki söylemlerden bağımsız şekilde anlamaya çalışmak çok mantıksız bir hareket olurdu. Bu hususta hemen, kendisiyle ancak bir sonraki bölümde sıkı fıkı olacağımız Bruno Latour'un çalışmalarına başvuracağız. *Science in Action* [Bilim İş Başında] (1987: 94-100) adlı kitabında Latour bilimsel tartışmalarda doğanın hiçbir zaman son söz sahibi olamayacağını savunur: Çünkü "[doğanın] söylediklerinin yapısı, içeriği, anlamı ve anlatımı" konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle sürekli farklı türden meşrulaştırma biçimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Doğa her zaman kabul görmüş bir olgunun *post hoc* bir meşrulaştırılmasından ibarettir. Başka bir deyişle Latour, doğal fenomenlerle ilgili "olguların" söylemi izlediklerini öne sürer; bunun tersi ise geçerli değildir: Olgular

üretilmiş "hakikatler" olarak söyleme dâhil olurlar. Öyleyse, sözüm ona doğal bir fenomeni örnek alacak olursak, bize göre yağmur bulutlardan kaynaklanan bir yağış türüdür. Farz edelim ki bir grup antik çağ düşünürü yağmurun tanrıların idrarı olduğunu düşünüyor. Bunun bize söylediği şey yağmurun değişen bir söylemsel varoluşa sahip olduğu ve "yağmur" adlı bütünüyle söylemdışı bir nesne aramanın beyhudeliğidir. Biz modernler bilimin bize "yağmur" adında tam da böyle söylemdışı bir nesne sunduğunu düşünmeyi tercih ederiz ama "bulutlardan kaynaklanan bir yağış türü olan" bir nesne olarak "yağmur" sadece bilimsel bir teori yoluyla temellendirilebilir. Ama sorun bilimin de diğerleri gibi bir söylem oluşudur ve bizim bir söylemin ("bilim") ürünlerini başka bir söylemin ("din") ürünleriyle mukayese edecek herhangi bir yöntemimiz yoktur.

Eğer itirazınız "bilimsel teori nasıl sınanabilir?" ve "bilim ile bilimin konu ettiği maddi dünya arasında nasıl bir ilişki vardır?" gibi soruları sorma noktasına kadar geliyorsa, Foucault'nun sizin için de cevabı hazırdır. Bu tür sorular yalnızca bilimsel söylemin bilimsel nesneleri hâlihazırda görünür kılmış olmasından kaynaklanır. Bu kesinlikle söylem-öncesi saf bir varoluş dünyasına çıkan alternatif bir yol değildir. Bu görünürlükler nesnelerin saf formlarının yansımaları değil daha çok geçici söylemsel ışımaların sonucudur; bir şeyin sadece bir anlık ışık patlaması, bir kıvılcım ya da bir parıltı olarak var olmasına izin verirler. Deleuze'ün, Foucault'nun *Kliniğin Doğuşu*'nu yorumlarken dediği gibi "her

tarihsel tıbbi formasyon bir başlangıç ışığı ayarlayarak, hastalığın semptomlarının ışıldayacağı bir görünürlük alanı oluşturur" (1986: 58).

Ian Hacking'in bu sorunu tamamen farklı bir şekilde, belki de sizin damak zevkinize daha uygun bir şekilde ele aldığını söylemeye değer. Hacking (1992a) dünya içerisinde insanların söylemlerinden bağımsız doğal nesnelerin sahiden var olduğunu öne sürer. Öte yandan ona göre, akıl hastalıkları gibi bir alan incelendiğinde, hastalık kategorilerinin alanı "kuran" insanların tanımlama çalışmalarından bağımsız şekilde var olmadığı açık hâle gelir. Latour ve Hacking burada zannedebileceğiniz kadar birbirlerine uzak değillerdir: Bize göre Latour doğada insanların söylemlerinin bir parçası olmayan hiçbir şeyin var olmadığı gibi antropolojik bir iddiada bulunmaktan ziyade doğayı *a priori* göstermenin mantıksal imkânsızlığına dikkat çekmeye çalışır. Bu tartışmayı ayrıntısıyla incelemeye hevesliyseniz Hacking'in (1992a) çoklu kişilik bozukluğu (sonradan adı "kimlik çözülmesi bozukluğu" diye değiştirildi) konulu incelemesine bir göz atın.

Önceden söz verdiğimiz gibi "Foucaultcu söylem mefhumunu kullanırken atılacak adımlara" geçmeden önce son bir noktayı daha aydınlatmamız gerekiyor. Söylemlerin kapalı sistemler olmadığını -söylem içindeki yenilik ihtimalleri o söylemin kendinde, ona teğet geçenlerde veya onu izleyenlerde her zaman bulunur- vurgulamakla birlikte, bazı söylemsel formasyonların kapalıymış gibi işlediklerine ve onlara bazen böyle yaklaşıldığını kabul edi-

yoruz. Örneğin Jacques Derrida'nın yapıtlarının çoğunun önerdiği gibi metafizik kendini kapalı bir durumda tutmaya ve böylece bizi diğer ihtimallere karşı körleştirmeye çalışır. Sizi sadece bu türden "kapalılık"lara karşı dikkatli olma yönünde uyarabiliriz. Söylem konusunda esaslı bir Foucaultcu yaklaşım yenilik ihtimallerini görmenize her zaman izin verecektir.

Foucaultcu söylem mefhumunu kullanırken atılacak adımlar

Julian Henriques ve arkadaşları bize mükemmel bir yapı taşı sunuyor:

> [Söylem] düzenli ve sistematiktir. Bu kavrayışla bağlantılı önemli bir önerme şöyledir: Kurallar söyleme içsel olanlarla sınırlı olmayıp öteki söylemlerle kombinasyon kurallarını, diğer söylem kategorilerinden farklılık (mesela edebi söylemlerle bilimsel söylemlerin farklılığı vb.) kurallarını, olanaklı ifadelerin üretim kurallarını içerir. Kurallar söylenebilir olanı sınırlar. Ancak (satranç gibi aksiyomatik sistemler hariç) bir kapalılık barındırmazlar. Bir söylemin sistematik niteliği onun öteki söylemlerle olan sistematik eklemlenişini de kapsar. Pratikte, söylemler bir yandan kavramlara, metaforlara, modellere ve analojilere, belli bir söylem içinde üretilecek ifadelere alan açarken diğer yandan da söylenebilir olanı kısıtlarlar (...) Burada öne sürdüğümüz analize göre bütün söylemler, aynı anda hem maddi hem söylemsel hem de karmaşık bir üretim pratiğinin ürünleridir, daima başka söylem üretim pratikleriyle ilişkilerinde yazılmışlardır. Her söylem, söylemsel bir ağın parçasıdır; bütün pratiklerin doğala-

rı gereği hem söylemsel hem de maddi olduğunu akıl da tutarak, söylemin karmaşık bir pratikler ağının içerisinde hapsolduğu söylenebilir. (1984: 105-6)

Bu pasajdan Foucaultcu söylem mefhumunu kullanmak adına beş "kolay" adım çıkarıyoruz. "Kolay" sözcüğünü tırnak içine aldık çünkü onu orada öylece bırakamazdık – çünkü bu kavramla ilgili bütün adımların "kolay" olduğun yönünde yanlış anlaşılabilirdik. Şimdiye dek söylem üzerine söylediklerimizden zaten bildiğiniz gibi bu konuda biraz olsun ayrıntılara girmek kaçınılmazdır. Yapacağımız şey adımların her birini olabildiğince basit tutmak ve onları basit halleriyle sıraladıktan sonra, her birini şimdiye kadar yaptığımız daha karmaşık söylem tartışmasıyla ilişkilendirerek kısaca açmaktır.

Yukarıdaki pasajdan çıkarılan ilk adım şudur:

1. bir söylemin yapısının hem düzenli hem de sistematik bir "ifadeler" kümesi olarak kavranması.

Bu adım üzerinde uzlaşmaya varmadan sonraki adımlara geçilemez çünkü sonraki adımlar söylemlerin sistematik ve düzenli kuralları olduğu gerçeğine sıkı sıkıya dayanırlar. Kalan dört adım, kuralları belirlemeyle ilgili adımlardır.

2. ifadelerin üretim kurallarının belirlenmesi;

3. söylenebilir olanı sınırlayan kuralların belirlenmesi (bunlar elbette hiçbir zaman kapalılık kuralları değillerdir);

4. yeni ifadelerin üretilebileceği alanları yaratan kuralların belirlenmesi;

5. bir pratiğin aynı anda hem maddiliğini hem de söylemselliğini temin eden kuralların belirlenmesi.

Onları ayrıntılı olarak ele almadan önce vurgulamak gerekirse, bu beş adımdan her biri ister tek başına bir söylem incelenirken, yani ona içsel kurallar irdelenirken isterse de bir grup söylemin işleyişi incelenirken, yani tekil söylemlere içsel kurallar yanında kombinasyon kuralları ele alınırken izlenebilir.

Birinci adımın -bir söylemin yapısının hem düzenli hem de sistematik bir "ifadeler" kümesi olarak kavranması- ayrıntılandırmak öyle pek zor değildir çünkü Foucault'nun söylem mefhumuna yaklaşımı konusunda konuşmak için size bu adımı attırmamız gerekmişti Bu adımı atmamış olsaydınız bu bölümü anlayarak okuyamıyor olacağınızı bile söyleyebiliriz (bütün bunlar hâlâ size lagaluga geliyorsa o halde size ilk adımı bile attırmakta başarısız olduk demektir; böyle bir durumda olmadığınızı varsayarak devam edeceğiz). Belki de önceki tartışmamızda birinci adımın en açık şekilde karşımıza çıktığı nokta "söylem" terimini "dil" terimiyle karıştırmanın tehlikesi konusunda sizi uyardığımız noktaydı. Bu noktanın size bir anlam ifade etmesi için öncelikle bu iki terimin her ikisinde de az biraz "düzenli ve sistematik" bir bileşenin olduğunu fark etmiş olmanız gerekir; eğer bunu fark etmediyseniz onların birini diğerinden düzenli ve sistematik olarak ayırma imkânınız kalmamış demektir. Bu elbette demek değildir ki söylemi sadece bir grup düzenli ve sistematik "ifade" -Foucault'nun bu terime verdiği özel anlam çerçevesinde- şeklinde kavrayabilirsiniz. Bunun için ayrıca, ifadelerin hem "şeyleri" hem de "kelimeleri"

kapsadığını bilmelisiniz. Büyük ihtimalle bu adımın bu yönüne ilişkin en açık ifade Curtly'nin bizim için yorumladığı iş kanunu söylemi örneğidir. İsterseniz bu noktada durarak, sonraki dört adım için uygun örnekler olabilecek başka "söylemler" (tıp, psikoloji, vb.) üzerinde düşünebilirsiniz.

Curtly iş kanununun söylemsel yüzeyinin ötesine geçerek iş dünyasına ait "şeyler"in "iyice dışına" [*deeper outside*] çıkamayacağımızı, iş dünyasına ait "şeyler"in iş kanununun tehir etmesinin gerektiği tamamen farklı bir diyarda bağımsız varlıklarının olmadığını söylerken, dolaylı yoldan iş kanunu söyleminin daima hem iş dünyasına ait "şey"leri hem de iş dünyasına ait "kelime"leri kapsayan ifadelerden oluştuğunu da söylemiş olur. Ayrıca bu "kelime"lerin ve "şey"lerin kamusal yasa aygıtının işleyişinin ürünleri olduğunu söylerken, ifadeleri düzenli ve sistematik olduğu için iş kanunu söyleminin, diğer hukuki söylemler gibi, "yasa" olarak kavranabildiğini de söylemiş olur. Eğer böyle olmasaydı, "yasa" diğer söylemlerden ayırt edilemez olurdu.

İkinci adımı -ifadelerin üretim kurallarının belirlenmesi- ayrıntılandırırken öncelikle söylem hakkında tartışmamızın başında yer alan cinsellik örneğine geri döneceğiz. Cinselliğin on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıktığını söylemek aslında bu söylemin yalnızca o zamandan beri üretildiğini söylemeye gelir. Bu ise bizi, söylemi oluşturan ifadeleri üretmiş olan ve üreten kuralları incelemeye götürür - daha önce değindiğimiz, cinsellik hakkındaki düşüncelerde gerçekleşen değişimler vesaire. Hunter'dan yarar-

lanarak, Foucault'nun "düşünce" ve "gönderme" kavramlarını parçalayışından bahsederken yapmış olduğumuz tespitler buraya da uyar. Foucault, bizi kelimelerin ve sembollerin kullanımını önceleyen bir düşünce süreci fikrini unutmaya ve tüm kelime ve semboller için sabit bir gönderme noktası olduğu fikrinden uzaklaşmaya sevk ederek aynı zamanda bizi farklı ifadelerin üretim kuralları üzerine yoğunlaşmaya da sevk etmiş olur. Daha önce Hunter'ın basit bir matematiksel söylem ve daha karmaşık bir günah çıkarma söylemiyle ilgili örneklerini aldık, ardından kendimiz iki örnek geliştirerek, öğrencilerin politik söylemiyle ilgili Steffi'nin örneğiyle Curtly'nin hemen şimdi tartıştığımız iş kanunu söylemi örneğini verdik. Bu bağlamda bahsedilen örneklerin ayrıca, bu dört söylemdeki ifade üretim kurallarının kamusal boyutunu -eğitim, kilise ayinleri, çeşitli öğrenci politika mekanizmalarının işleyişi sonra da çeşitli yasal mekanizmaların işleyişi- aydınlatmaya yardım edeceğini öne sürüyoruz. Son olarak bunun öznesiz bir süreç olduğuna dikkat çekelim - yani ifadelerin üretim kurallarının merkezinde insanın müdahaleleri ya da eylemleri yatmaz.

Foucaultcu söylem kavramını kullanma rehberimizin üçüncü ve dördüncü adımları -söylenebilir olanı sınırlayan kuralların belirlenmesi (bunlar elbette hiçbir zaman kapalılık kuralları değillerdir) ve yeni ifadelerin üretilebileceği alanları yaratan kuralların belirlenmesi- ikinci adımınkine benzer bir alanı kateder. İfadeleri üreten kuralları belirlerken bir anlamda zaten söylenebilir olanı sınırlayan ku-

ralları ve yeni ifadeler oluşturma kurallarını belirliyoruz. Bu yüzden üçüncü ve dördüncü adımı açarken onların ikinci adımdan ayrıldığı yönlerine dikkatimizi vermemiz gerekecek.

Söylenebilir olanı sınırlandırma hususunda da söylem tartışmamızın başındaki cinsellik örneğini kullanabiliriz. Cinsellik söyleminin yalnızca on dokuzuncu yüzyıldan bu yana üretildiğini söyleyerek ve dolayısıyla bu söylemi oluşturan ifadeleri üretmiş olan ve üreten kurallara dikkat çekerek aynı zamanda cinsellik hakkında neyin söylenebileceğini sınırlayan kurallara da dikkat çekmiş oluruz. Mesela, cinsellik hakkında "bilimsel" psikiyatrik ifadelerin üretildiği kurallar, büyü ve büyücülük üzerine temellenmiş ifadeler yanında "ten" üzerine temellenmiş bir söylemin altında söylenebilen ifadeleri yasaklarlar. Hunter'ın Foucault'nun "düşünme"yi ve "gönderme"yi parçalamasıyla ilgili tespitleri burada da geçerlidir. Bizi düşüncenin kaynağını aramaktan çok farklı ifadelerin üretim kuralları üzerinde durmaya sevk ederek Foucault, bir yandan da üretime odaklanmanın bir parçası olan sınırlara odaklanmanın yolunu açar. Hunter'ın basit matematiksel söylem ve daha karmaşık olan günah çıkarma örnekleri söylenebilir olanın sınırlarının yanında bir o kadar da üretim koşullarını öne çıkartmak için verilebilir.

Bu adımı ayrıntılandırırken bahsetmemiz gereken diğer bir husus, kapalılık hakkında söylediklerimizdir. Kapalılık sorunu karşısında daha önce belli bir acizlik gösterdiğimizi itiraf etmiştik ve kapa-

lıymış gibi görünen söylemlere karşı dikkatli olmanızı salık vermiştik; burada da yine aynı derecede aciziz. Bize göre sorun (ve şimdi bu zor sorunu sizin kucağınıza atıyoruz) daha önce bahsettiğimiz türden söylemlerin (Derrida'nın metafizik söylemleri örneğini vermiştik; yine bazı dinsel söylemler ve bazı bilimsel söylemler de iyi birer örnektirler) uzun süre boyunca kapalılık sergileme gibi bir özellik kazanmış olmalarıdır. Yenilik olanaklarına her zaman açık olmalısınız dediğimizde elbette buna "söylemesi kolay" diyerek tepki vermenizin yerinde olacağını kabul ediyoruz. Gerçekten de öyle; "biz bütün bunları çoktan hallettik" diye kendini sunan bir söylemin karşısında yenilik olanaklarına açık kalmaya çalışmak ürkütücü derecede zordur. Yine eksik kalacak olsak da ekleyelim, önceki bölümde bahsettiğimiz felsefi şüpheciliği ne kadar uygularsanız bütün söylemlerde açıklık görme beceriniz o kadar artacaktır.

Dördüncü adımı –yeni ifadelerin oluşturulma kurallarının belirlenmesi– ele alırken yine cinsellik örneğiyle Hunter'ın matematik ve "tenin günahları" örneklerini kullanabiliriz. Bu söylemleri oluşturan ifadeleri üretmiş olan ve üreten kuralları irdelerken, neredeyse totolojik bir biçimde, yeni ifadelerin oluşturulma kurallarını da irdelemiş oluruz. Bu adımla ilgisinde açmamız gereken diğer hususlar bize bu adımı ikinci adımdan daha iyi bir şekilde ayırmada, kendimizi totoloji hortlağından kurtarmada yardımcı olacaktır. İkinci adımın ifadelerin üretimine odaklandığı yerde bu adım daha çok onların

yeniliklerine -onların *yeni oluşlarına*- odaklanır. Dolayısıyla bu adım sayesinde, söylemlerin yenilikçiliğini, akıl hastası ve suçlu gibi yeni kişi biçimlerini icat edişlerini ve cinsellik gibi insan doğasını anlamaya yönelik yeni kategorileri nasıl ortaya çıkarttıklarını en tatmin edici şekilde sunmaya yetkin olacaksınız. Bunu yaparak aynı zamanda bu yenilikçiliğin temelinin bazı "büyük düşünürlerin" akıllarının özel işleyişinde değil, okul, hastane ve hapishane gibi oldukça kamusal olan aygıtlarda yattığını vurgulamış olacaksınız. Bu yenilikçilik hiçbir şeye indirgenemez - o veya bu özle özetlenmeye müsait değildir. Dahası bilimsel söylemlerin yenilikçi yönlerinin hep ortaya çıkartıyor gibi göründükleri bazı sorunlara bile mantıklı Foucaultcu cevaplar verebileceksiniz. Bilimsel üretimin etrafını saran entelektüel mitlerin bazılarını, bilimsel ifadelerin yeniliklerini bir dizi düşünce ve pratiğe ayırarak (Latour'un "ağlar" dediği şeyler) tamamıyla def edemeseniz de en azından ele alabileceksiniz.

Beşinci adımı -bir pratiğin aynı anda hem maddiliğini hem de söylemselliğini temin eden kuralların belirlenmesi- açarken diğer pek çok konuyla birlikte özellikle Foucault'nun söylemdışı fikrini nasıl ele aldığına dair söylediklerimize geri döneceğiz. Foucault'nun söylem yaklaşımıyla ilgili tartışmamızın neredeyse tamamında düşünce ve maddenin birbirinden ayrılamazlığı şeklinde Hegel karşıtı (ve dolayısıyla Marx karşıtı) bir tema örtük halde bulunuyordu. Hegel ve Marx düşünsel olanla maddi olanın ilişkisinin tam olarak nasıl olduğuyla ilgile-

nirken, Foucault belirgin şekilde şüpheci bir çizgi tutturarak entelektüel soruşturmanın nesnelerin bu ayrımı nasıl reddettiğine odaklanmasının daha üretken olacağını savunur. Burada devreye giren kurallar, mesela hapishane pratiklerinin daima penoloji gibi söylemler (veya öncülleri ile ardılları) *yanında* hapishane binalarının ve hapishane yaşamının maddiliğiyle de ilgili olduklarını temin eder; cinsel pratiklerin seksoloji ve psikoloji gibi söylemler (veya öncülleri ile ardılları) *yanında* cinselliğin maddiliğiyle de ilgili olduklarını temin eder. Bu kurallar aynı zamanda bilginin düşünmeye, düşüncelere, görüşlere, fikirlere, vb. indirgenememesini sağlar; bunun yerine bilgi en iyi şekilde okuryazarlık eğitimi, genel anlamıyla eğitim, yayıncılık, bazı bilgisel teşebbüsler (bilimler, mühendislik, tıp, vs.) söz konusu olduğunda profesyonel teşkilatlar ve diğerleri gibi belirli, kamusal ve maddi işleyiş koşullarına sahip maddi bir pratik olarak anlaşılabilir. Bu adımdaki kurallar Steffi'nin politik faaliyetinin, birçok arkadaşının düşündüğünün aksine, doğrudan bir "eylem"den ziyade en iyi şekilde söylem ile maddiyatın bir birleşimi olarak kavranabileceğini fark etmesini sağlar. Ayrıca Curtly'nin de iş kanununu incelerken daha sabırlı olmasını, bu alanı onun hakkındaki gayri-maddi düşüncelerden ayırt edilebilecek bir maddi eylem alanından ziyade, maddi pratiklerin ve söylemlerin karmaşık bir bileşimi olarak -en sonunda- görmesine imkân tanır. Bu kurallar ayrıca söylemlerin altında ya da ötesindeki "derin" bir gerçeklik arayışımıza son vermemizi sağlar.

Söylemdışı mefhumu söz konusu olduğunda bu adım çelişkili görünebilir. Bu noktada bize, biraz da usanarak şöyle demeniz gayet makul: "Nasıl oluyor da önceden örneğin bedenlerin maddilikleri içinde söylemdışı olduklarını söylemişken şimdi bir pratiğin aynı anda hem maddiliğini hem de söylemselliğini sağlayan kuralları belirlememiz gerektiğini söyleyebiliyorsunuz?" Bu şekilde ifade edildiğinde çok iyi bir soru bu; ancak bedenlerin maddilikleri içinde söylemdışı olduklarını söylememizin hemen ardından değindiğimiz hususu -yani bedenlerin söylemdışı bir boşlukta hareket edemeyip var olamayacaklarını- unuttuğunuzu akla getiriyor. İşte bu düşünce, yani söylemin süreğen, her yöne nüfuz eden etkilerinin olduğu düşüncesi, burada beliren çelişkiyi ortadan kaldırmamızı sağlar. Bize göre, umuyoruz ki size göre de, son tahlilde bir çelişki yoktur.

Pratiklerin aynı zamanda hem maddi hem de söylemsel olmalarını sağlayan kurallar onların söylemdışılık ihtimalini yok sayamaz; fakat söylemdışı olanın daima söylemin sınırları dâhilinde, onun hükmü altında kalmasını sağlar. İşkence gören bedenlere ilişkin önceki örneğimiz bu noktayı çok iyi açıklıyor. İşkence pratiklerini irdeleyerek bize göre bu pratikleri daima *hem* maddi *hem de* söylemsel kılan kuralları ortaya çıkarabiliriz (örneğin Yunan ya da Roma hukuku gibi köleleri belli bir şekilde kategorileştiren söylemlerin etkisi altındaki gerçek bedenlere acı çektirmeyle ilgili kurallar). Yine de kurallar bu pratiklerin merkezindeki bedenleri söylemdışı surette anlamamıza imkân tanır. Hiçbir şey,

"doğa" gibi "bariz" adaylar bile, tamamıyla söylemdışı olmasa da bu durum söylemdışılık düşüncesini entelektüel repertuvarımızdan silip atmaya yetmez.

Nihayet, söylem mefhumunun Foucault'ya özgü bir tarzda ele alınışına dair söylememiz gereken her şeyi söyledik (zaten zamanı gelmişti diyebilirsiniz). Şimdi sıra sizde.

ALIŞTIRMA 2.4

Söylem hakkındaki tartışmamızın genelinden yararlanarak, sıraladığımız beş adıma odaklanın: (1) bir söylemin yapısının hem düzenli hem de sistematik bir "ifadeler" kümesi olarak kavranması; (2) ifadelerin üretim kurallarının belirlenmesi; (3) söylenebilir olanı sınırlayan kuralların belirlenmesi (bunlar elbette hiçbir zaman kapalılık kuralları değillerdir); (4) yeni ifadelerin oluşabileceği alanları yaratan kuralların belirlenmesi; (5) bir pratiğin aynı anda hem maddiliğini hem de söylemselliğini temin eden kuralların belirlenmesi.

Meslek mefhumunun Protestanlığa özgü yorumlarının kapitalizmin ruhuna evrilme sürecinde Luther'in rolüne ilişkin aşağıdaki inceleme çözümlenirken atılabilecek adımlar hakkında bir iki paragraf yazın (bu açıklama, elbette, Max Weber'in *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1989) [Protestan Ahlakı ve Kapitalizmim Ruhu][7] adlı kitabından ödünç alınmıştır).

[7] Türkçesi: Weber, M. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba. 1985. İstanbul: Hil Yayınları.

Weber, Luther'in mesleğe yönelik oldukça gelenekçi olan kavrayışının dinsel köklerini tartışır. "Luther, Kitabı Mukaddesi genel yaklaşımının gözlükleriyle okudu (...) 1518'den 1530'a kadar yaklaşımı gelenekçi olmakla kalmayarak giderek daha da gelenekçi bir hâl aldı." Luther'in gelenekçiliği ilk başta Pavlusçu bir kayıtsızlık meselesiydi: "İnsan herhangi bir mesleği yaparak kurtuluşa erebilir; yaşam denen bu kısa haç yolculuğunda mesleğin ne olduğuna önem vermenin hiçbir yararı yoktur". Fakat Luther kişisel olarak dünyevi işlerle giderek daha içli dışlı olmaya başlayınca dünyevi hayat içerisindeki işe daha çok değer verir hâle geldi; tabii ki işe kapitalizmin ruhunun müjdecisi olduğundan değil, bir İlahi Takdir veya Tanrı'nın İradesi meselesi olduğundan değer vermişti. İlahi Takdire olan inancı "Tanrını iradesine mutlak itaati (...) mevcut durumu olduğu gibi kabul etmeyi gerektirdiğinden (...) Luther'in dünyevi uğraşlar ile dini ilkeler arasında yeni ya da herhangi bir şekilde köklü bağlar kurması imkânsızdı". Luther'e göre "meslek insanın uyum göstermesi gereken ilahi buyruk benzeri bir şeydi". "Tanrı tarafından verilmiş bir görev" anlamında mesleki iş fikrini benimsememişti. Ortodoks Luthercilik, "otoriteye itaatin ve mevcut durumun kabulünün vaaz edildiği" negatif bir etik üreterek bu düşünceyi desteklemişti. Luther "çalışarak kurtuluşa götüren asketik tarzdaki bu kendi kendini denetleme eğilimine şüpheyle bakmış ve böylece hem o hem de kilisesi bu eğilimi giderek arka planda tutmaya zorlanmıştı".

Weber, Luther'in mesleğe ilişkin düşüncesinin kendi çalışması için epey küçük bir önemi olduğu sonucuna varır. Bunun yerine dikkatimizi "pratik yaşam ile dinsel saikler arasındaki ilişkinin çok daha kolaylıkla görülebileceği" diğer Protestanlık türlerine yöneltir (Weber 1989: 84-7).

Hoşunuza gidebilecek bir iş daha: Paragraflarınızı yazarken, söylem anlayışınız elbette sizi "genel tarih" tarafına itecek olsa da bir yandan Weber'in yaklaşımının hangi bakımlardan "bütüncül tarih" diye tanımlanabileceğini düşünebilirsiniz.

İktidar

Bilgi-iktidar

Curtly'nin sınıftaki kötü gününün üzerinden haftalar geçti. Arkeoloji, soykütük ve söylem üzerine iyice çalıştıktan sonra kendine biraz daha güvenmeye başlayarak Foucault hakkındaki başka bir tartışmada birden ağzından "Evet, her şey iktidarla ilgili" sözleri çıktı.

Söyler söylemez pişman oldu. "Kötü günü"nde de orada olan bir muhatabı şimdi yine karşılık vermek için hazır ve nazırdı: "Hadi ama Curtly, bu da daha öncekiler gibi başka bir aşırı genelleme."

Curtly sinirlenmeye başladı, ama hemen ardından garip bir hisse (en azından Curtly için garip) kapıldı ve ona karşı çıkanları haklı bulduğunu fark etti. Kusursuz bir saygıyla "Evet, haklısınız, arkeoloji, soykütük ve söylem Foucault'nun iktidar ile bilgi arasında

gördüğü bir bağlantıya dayanıyor, ama bu demek değil ki her şey *iktidarla ilgili olsun."*

Şu işe bakın, Curtly de şu ana kadar sadece Steffi'de gördüğümüz temkini göstermeyi öğrenmeye başladı. Bize kalansa Curtly'nin bahsettiği bilgi ve iktidar arasındaki bu çetrefil ilişkinin bazı ayrıntılarını sayıp dökmek. Bu ilişki, Curtly'nin de işaret ettiği gibi, Foucault'nun kendine özgü tarih yaklaşımında yer alan teknikler olarak arkeoloji, soykütük ve söylemin araçlarını kullandıkları sırada hem Foucault'nun hem de Foucaultcuların başlarının dönmesini önler.

Burada Foucault'nun iktidar diyerek ne kastettiğinin uzunca bir tahliline girişebilirdik, ama bu baş-ı başına bir kitap gerektirirdi. Amacımız doğrultusunda bize gereken Foucault'nun iktidar mefhumunun yalnızca bir kısmı, onu dikkatlice bilgiye bağlamaya yetecek kadarı: Foucault'nun tarih yaklaşımını benzersiz kılan bilgi-iktidar bağlantısının nasıl ortaya çıktığının ve bu bağlantının arkeoloji, soykütük ve söylemin Foucault'ya özgü bir şekilde kullanılmasına nasıl rehberlik ettiğinin keşfi. Buna az önce üzerinde durmuş olduğumuz bir noktadan başlayabiliriz – söylemsel ile söylemdışı olan arasındaki ilişki.

Daha önce de tartıştığımız gibi bu ikisi arasındaki ilişki söylemsel bir ilişkidir. Yani, söylemsel olan ile söylemdışı arasındaki ilişkide Foucault başrolü söylemsel olana verir. Bu sebeple bilgi alanına söylemin önceliğinin egemen olduğu söylenebilir. Gelgelelim söylemsel ilişkilerin aslında iktidar ilişkileri olduğunu

ekleyerek bu konuda daha açık olabiliriz. İktidar ilişkileri, daha önce değindiğimiz gibi, görünür olanla söylenebilir olan (bilginin iki ucu) arasındaki bağlantıları kurmaya hizmet eder ama bu uçların dışında var olurlar. Başka bir deyişle, kısır döngüye benzeyen bir tuzaktan kurtulmanıza yardım etmek gerekirse, söylem bilgiye egemen olsa da Foucault'ya sadık kaldığımızda bir söylem-bilgi bağlantısından bahsedemeyiz. Bahsedemeyiz çünkü Foucault söylemsel ilişkilerin bu boyutunu ötekilerden ayırmak için çok çaba sarf eder ve bu boyutu "iktidar" terimiyle gönderme yaptığı ayrı bir kavramla ele alır.

Foucault'nun bu terimi seçmesi birçok yönden epey talihsizdir, en azından İngilizce için öyle. Foucaultcu akademi dünyasında bir parça şöhret kazanan diğer terimlerde olduğu gibi iktidar terimi de kolaylıkla herkes için her şey anlamına gelir oldu. Dahası komplo teorisi tarzında düşüncelerle son derece talihsiz bir bağlantı kazandı; öyle ki bu terimi kullanan pek çok kişiye göre "iktidar" daima perde arkasında kirli işler çeviren gizli bir şeydir (elbette böyle olmasında daha önce Marksizm söz konusu olduğunda tartıştığımız "gizli anlam" sendromunun da katkısı bulunmaktadır). Birazdan göreceğimiz gibi Foucault bunların hiçbirini kastetmedi. Foucault'nun iktidarı özellikle bilgiyle ilişkisinde söylemsel ilişkilerin ayrı bir boyutu olarak nasıl ele aldığını tartışmaya başlamadan önce "iktidar" [*power*][8]

[8] "İktidar" kelimesi İngilizce "*power*" kelimesinin bu anlamını kapsamadığından, bu anlamdaki kullanımları "güç" şeklinde karşılayacağız. (ç.n.)

teriminin İngilizcede enerji kaynağı şeklindeki daha sıradan kullanımını aklınızda bulundurun. Dişlerinizi sıkarak başka bir sıkıntılı terimi daha benimsemeden önce onun bu daha gündelik kullanımı aklınızda bulundurmanız faydalı olabilir. Hunt ve Wickham'ın belirttiği üzere:

> "Güç" bir makinenin her zaman eksik olan işleyişiyle ilgili teknik bir terimdir. Nasıl "güç" terimini bir arabanın (kusurlu bir şekilde) çalışması için benzinin eksik (kusurlu) içten yanmalı motora güç sağladığı teknik sürece gönderme yapmak için veya herhangi sayıda elektrikli cihazın (kusurlu bir şekilde) çalışması için kömürün, suyun veya nükleer füzyonun eksik (kusurlu) elektrik şebekesine güç sağladığı teknik sürece gönderme yapmak için yaygın şekilde kullanıyorsak, toplumda da gücü [iktidarı] öyle anlamalıyız. Motorlar arabaları, elektrik ise cihazları "eksik" ya da "kusurlu" şekilde çalıştırır; bunun anlamı onların tam veya mükemmel şekilde çalışmadıkları, süreğen surette aynı şekilde çalışmalarının onlardan beklenemeyeceği ve daima bir aksiliğin çıktığıdır. Sürecin süreğen tek tarafı sürecin sürekli devam etmesini sağlama sürecidir (...) Bu örneklerde güç [iktidar] bir süreçtir; "şeylerin işleyişini sürdürme" sürecidir, yakıt ya da elektrik tarzında bir "şey" değildir. (1994: 80-1)

Foucault'nun "iktidar" ile neyi kastettiğinin açıklanması hususuna yardım edecek başka bir yol da Foucault'nun söylediklerine verilen bazı Marksist tepkilerin kısa bir değerlendirilmesi olacaktır. Foucault'nun iktidara dair fikirlerinin Marksistler arasında bu kadar ilgi çekmiş olması epey ilginçtir, her ne kadar onlara genellikle şöyle bir değinip sonra da

gözardı ediyor olsalar da. Foucault modernlik, orijinallik ve araştırmacılık adıyla epey kullanıldı ama gerçekte Foucault'nun iktidar üzerine çalışmalarıyla pek az şey *yapıldı*. Mesela, Stuart Hall (1988a: 3) "Foucault'nun anladığı haliyle iktidar asla tamamen baskıcı değildir ve her zaman üretkendir" diyerek Foucault'ya katılır ama daha sonra bu tarz bir anlayışın hiçbir şekilde kullanılmadığı siyasi iktidar hakkında bir metin yazmaya devam eder: Siyasi iktidar siyasetçilerin ve diğer figürlerin mülkiyetinde olan bir şey olarak kavramsallaştırılır. Benzer bir tarzda, Rosalin Brunt (1989) Foucault'nun iktidar çalışmalarının değerini takdir etme gösterisi yapar, sonra da hemen ardından iktidarın "komplo" teorisine geri döner; buna göre iktidar sahibi insanlar kitleleri ezerler. "Doktorlar ya da rahipler gibi bilgiyi ellerinde tutan, otoritelerini uzmanlıklarından alan ve bilgi eksikliği olanlar üzerindeki aktif egemenliklerini uzmanlıklarıyla meşrulaştıran kişiler tarafından uygulanan iktidar 'rejimlerinden'" bahseder. Laclau ve Mouffe (1985: 152) yine aynı şekilde "Foucault'yla birlikte nerede iktidar varsa orada direniş olduğunu kabul eder" ama yine de kendilerine has bir "Gramscicilik" geliştirme girişimi içerisinde sınıf mücadelesi ve tâbiiyet (Foucault'nun özellikle kaçındığı temalar) ile ilgilenirler. Ayriyeten Foucault'yla söyleşi yapanlardan birisi olan Duccio Trombadori, Foucault'da "gerçek" öznelerin ortadan kayboluşunu –yani, Foucault'nun eserlerinde maddi dünyanın kayboluşunu– ve kimin kime karşı mücadele ettiği hakkında herhangi bir açıklama ol-

mayışını dert edinmiştir: "[Foucault'nun] ciddi bir eleştirisi yapılmadan kalıyor: Bir iktidar ilişkisi kurma becerisi olan, bireyleşen gerçek *öznelerin eksikliği* (...) *kim kime* karşı mücadele ediyor?" (Foucault 1991: 112-13, vurgu yazarın).

Hadi, Foucault'nun iktidar kavramına sözde bağlılıktan daha fazlasını gösterelim, hatta "siyaset" hakkındaki her şeyi bir süreliğine de olsa unutarak işe başlayalım. Foucault'nun felsefi formülleştirmesine geri dönecek olursak diyebiliriz ki iktidar bir *stratejidir*; söylenebilir olanla görünür olan arasındaki bir ilişkinin sürmesini sağlayan bir stratejidir. Görünür olan daima tüketilme tehlikesiyle karşı karşıyadır çünkü tamamıyla söylenebilir olan tarafından belirlenir; sorunlardan biri ise söylenebilir olanın kendiliğindenliğine tezat biçimde tamamıyla pasif olmalarına rağmen görünürlüklerin tüketilemezliğidir. Bu felsefede bir bakıma sürekli nükseden bir sorundur. Mesela, Kant'a göre anlama yetisi görüyü belirleyen öğeydi ve bu nedenle görünün tüketilemezliği sorunu ortaya çıkmıştı. Kant'ın çözümü "esrarengiz imgelem" idi. Foucault'ya göre ise çözüm, bilginin iki kutbunun daima çatışma içinde olduğunu görmekte yatıyordu. Bu kutupların karşılıklı ilişkilerini savaş metaforlarıyla betimlemeye epey düşkündü. Söylenebilir olan ve görünür olan birbirlerinden ayrıdır ama yine de biri diğerinin ve koşullarının arasındaki ilişkinin içine sızar. Söylenebilir olan bir yandan bir "yayılım alanı" içerisinde görünür olanı takdim ederken bir yandan da kendini bir "dışsal form" olarak sunar (Deleuze 1986:

66, 73). Dolayısıyla, mesela bir arkeoloji çalışmasında, ifadeleri "açarken" görünürlükler hakkında, "görünürlükleri açarken" ise ifadeler hakkında bir şeyler öğreniriz. Daha önce dediğimiz gibi, *Hapishanenin Doğuşu*'unda (1977), Foucault bir yandan bir görünürlük biçimi olarak hapishanenin suç hakkındaki ifadeleri nasıl ürettiğini gösterirken, diğer yandan da suç hakkındaki ifadelerin hapishaneyi destekleyen görünürlük biçimleri nasıl ürettiğini gösterir. Öyleyse bu iki form arasında *üretici olan* zorunlu bir ikili ilişki vardır – bu Foucault'nun yöntemlerinin özelliklerinden biridir: İktidar üretkendir, işte Foucault'nun iktidarın negatif değil pozitif olduğunu söylerken kastettiği şey budur.

Ancak bu ikili ilişki söz konusu olduğunda mücadele mefhumu yeterli değildir çünkü söylenebilir olanın önceliği onun her zaman galip geleceğine işaret eder. İşte bu yüzden iktidarın daha karmaşık bir kavrayışını ortaya koymak gerekiyor. Öyleyse, Foucault'nun iktidar anlayışı, en azından kısmen, ilk izlenimlerin aksine görünür olanın söylenebilir olan tarafından nasıl alt edilemediğiyle ilgilidir.

Deleuze, Foucault'nun iktidar yaklaşımını (Foucault'nun [1982] "*The Subject and Power*"ından [Özne ve İktidar[9]] alıntı yaparak) şöyle özetler:

> İktidar bir kuvvetler ilişkisidir veya daha ziyade, her kuvvet ilişkisi bir iktidar ilişkisidir (...) Kuvvet asla tekil değildir ve özünde başka kuvvetlerle ilişki içeri-

[9] "Özne ve iktidar," *Özne ve İktidar* içinde, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, 2005, ss.58-72. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

sinde bulunur; öyle ki her kuvvet zaten ilişki, yani iktidardır: Kuvvetin kuvvetten başka öznesi veya nesnesi yoktur (...) Kuvvet "eylem üzerindeki, olası ve aktüel, gelecek veya güncel eylemler üzerindeki eylem"dir, "mümkün eylemler üzerindeki bir eylemler kümesidir". O halde bir kuvvet veya iktidar ilişkisi ifade eden, eylemler üzerindeki eylemleri oluşturan değişkenlerden ibaret, zorunlu olarak ucu açık bir liste oluşturulabilir: Kışkırtmak, uyarmak, saptırmak, kolaylaştırmak veya güçleştirmek, genişletmek veya sınırlandırmak, daha az veya daha çok muhtemel kılmak vb. [10]

Öyleyse iktidar özünde baskıcı ya da sahip olunan bir şey değil, uygulanan bir şeydir. İktidar "efendiler"in ayrıcalığında değildir ve kuvvetler üzerinden işler. İktidarı bir nitelik olarak düşünmek (ve "İktidar nedir?" diye sormak) yerine bir uygulama olarak görmeliyiz (ve "Nasıl işler?" diye sormalıyız).

Dahası kuvvetlerin direniş kapasitesi vardır, öyle ki iktidar sadece bir direnişle ilişkisinde uygulanabilir; her kuvvetin hem diğer kuvvetleri etkileme gücü hem de onlardan etkilenme gücü vardır. Bu hususu ne kadar vurgulasak azdır. Foucault'ya göre iktidara karşı direniş, iktidarın uygulanmasının (nasıl işlediğinin) bir parçasıdır. Siyaseti mücadele anlamında tartıştıktan sonra Hunt ve Wickham iddialarını şu şekilde dile getirir:

Direniş yönetimin teknik bir öğesidir, yönetimin daima siyasete tâbi olması gerçeğine sıkı sıkıya bağlı bir öğesidir. Direniş, iktidarın bir toplumsal sistemi sadece

[10] Deleuze, G. *Foucault*, çev. Burcu Yalım, Emre Koyuncu, 2013, ss.89-90. İstanbul: Norgunk.

> eksik ya da kusurlu bir şekilde yürütebilmesi olgusunun bir parçasıdır (...) Foucault'nun deyişiyle direniş iktidara yönelik "karşı-darbe"dir [*counter-stroke*]; makineleri akla getiren güçlü teknolojik çağrışımları olan bir metafor. İktidar direnişle birlikte toplumun yönetim makinesidir, ama bu sadece ikisinin birlikte "hiçbir şey düzgün işlemiyor" klişesiyle ifade edilen duruma katkı yapması anlamına gelir; direnişin iktidarın kusursuzca işlemesine hizmet ettiği gibi komplo teorilerine özgü bir anlama gelmez. (1994: 83)

Öyleyse direniş ne bir üzüntü ne de bir sevinç kaynağıdır. Sizin ve bizim gibi araştırmacıların görevi direnişin iktidarın bir parçası olarak nasıl işlediğini betimlemektir; yoksa onu desteklemek ya da kösteklemek değil.

Buraya kadar iktidarı kuvvetler arasındaki bir dizi ilişki olarak, bilgiyi de formlar arasındaki bir dizi ilişki olarak tanımladık. Ama bir soru hâlâ ortada duruyor: Bu ilişkiler arasında nasıl bir ilişki vardır? Bilgi ve iktidar arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu ikisi tamamıyla heterojendir, ama bilgi formları arasında işlediğini gördüğümüze benzer bir şekilde birbirleriyle bir mücadele sürecine girmişlerdir. Bununla birlikte iktidar kuvvetleri keser formları değil; diyagramatiktir (Foucault *Hapishanenin Doğuşu*'nda, Panoptikon'u bir diyagram olarak şöyle kavrar: Belli bir formasyona özel kuvvetler arasındaki ilişkilerin sunumu; etkileme ve etkilenme güçlerinin dağılımı; formelleştirilmemiş saf işlevlerle biçimsiz saf maddenin karışımı; belli özelliklerin dağıtımı ya da aktarımı). Bu diyagramatik haliyle

iktidar katmanlaşmamış madde ve işlevleri harekete geçirir; yerel, kararsız ve esnektir. Bilgi katmanlaşmış, arşivleşmiş ve katı bir şekilde bölümlere ayrılmıştır. İktidar stratejik olmasına rağmen anonimdir. İktidarın stratejileri hem kör hem de sağırdır ve bunun tam olarak nedeni iktidarın bilginin formlarından, söylenebilir ve görünür olandan *kaçınmasıdır.*

Foucault iktidarın işleyiş biçimini "mikrofiziksel" diyerek karakterize eder (mikrofizik terimini Foucault kendisini Kant'tan ayırmak amacıyla kullanmıştır: Kant'ın pratik belirlenimi bir *connaissance*'a ya da bir şeyin bilgisine indirgenemez olduğu yerde Foucault iktidar pratiğinin bir *savoir*'a ya da bir şeyin nasıl yapılacağı bilgisine indirgenemezliğiyle meşguldür). Bu, bir minyatürleştirmeye gönderme yapmaktan ziyade iktidarın hareketli ve yerelleştirilebilir bir şekilde nitelenmesi demektir. Bilgi ve iktidar karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır ve birbirleriyle bir içsellik ilişkisi içinde var olurlar. Yine de Foucault iktidara bir çeşit öncelik tanır: İktidar bilgi olmadan da var olabilirken (bu sadece virtüel bir formda olsa da) bilgi farklılık gösteren iktidar ilişkileri olmadan entegre olacak hiçbir şey bulamaz.

Belki de bu husus onu daha açık bir şekilde ortaya koyduğumuzda, belli iktidar tekniklerinin fiilen desteklenmesinde bilginin oynadığı rolü irdelediğimizde ve "neden?" yerine "nasıl?" diye sorduğumuzda daha kolay bir şekilde anlaşılabilir. Hunt ve Wickham'ın iktidar tekniklerine "yönetim" [*governance*] terimiyle gönderme yaptığını aklımızda bulundurarak onlardan tekrardan yararlanabiliriz:

Bilgi daha fazla kontrol ve yönetim dayatma girişimlerine (...) dâhildir: Ekonomi yavaşlatılmalı, ekonomi canlandırılmalı; savaş yoğunlaştırılmalı, savaşa son verilmeli (...) Burada bilgi diğerleri yerine belli [iktidar] tekniklerinin seçiminde ve seçilen teknikleri ilgili nesnelere kontrol ve yönetim dayatmak için uygulama çabalarında kullanılır (...) Kullanılan bilgi çok yalın ve sıradan bilgilerden çok karmaşık ve formel bilgilere kadar değişiklik gösterir; bu yelpazeye modern sosyal bilimlerde rasyonel diye tabir edilen bilgiler yanında irrasyonel diye tabir edilenler de dâhildir (...) Bir ekonominin yönetimi bile (...) bilgileri benzer şekilde bir araya getiren teknikleri ihtiva eder. Mesela enflasyonu kontrol etmeye yarayan monetarist tekniklere şunların bir karışımı rehberlik eder: Resmi devlet belgeleri, akademik dergi makaleleri ve gazeteler yoluyla aktarılan, para arzındaki değişimlerin ekonomik refah üzerindeki etkilerini belirlemek üzere tasarlanan ekonomik teoriler ve modellere dayanan karmaşık, formel (çok rasyonel) bilgiler; koridorlarda ve kafeteryalardaki gayri-resmi sohbetler yoluyla aktarılan, devlet yetkilileri veya uluslararası bankacılar arasında hangi politikaların rağbet gördüğünde payı olan basit, gayri-resmi bilgiler; ve ek olarak "insanların doğası"na ilişkin biraz da kör bir inanç (bazen buna *voodoo* ekonomisi denilir). (1994: 90)

Hunt ve Wickham aşağıdaki açıklamayı sunar:

Foucault'nun doğrudan etkisi altında birbiriyle çok yakından ilişkili üç nokta üzerinde durmak gerekiyor. Birincisi, nesnelerin fiili yönetiminde kullanılan bilgiler daima mevcut bilgilerdir. "Mevcut"luğu vurguluyoruz çünkü Foucault yönetim bağlamlarında yer alan kurumların işleyişleriyle hangi yollardan belli bilgileri

diğerlerinin uğruna mevcut kıldıklarını açar. Foucault' nun bilgi ve [iktidar] (...) arasındaki bağlantılara dair genelleştirmeleri en iyi şekilde belirli kurumlar ve mevcut bilgiler arasındaki karmaşık ilişkileri inceleyerek görülebilir (...) İkincisi, Foucault'nun yapıtları insan bilimleri olarak bilinen bu resmi bilgi ağlarının ortaya çıkışını ayrıntılarıyla ele alır ve bu insan bilimlerinin modern dünyada yaygın olarak kullanılan (...) [iktidar] tekniklerine nasıl rehberlik ettiğinin izini sürer: Delilik konusunda sapmaların yönetiminde kullanılan psikiyatri tarafından üretilmiş yeni bilgiler; cezalandırma konusunda penoloji tarafından üretilmiş yeni bilgiler (...) Üçüncüsü, Foucault pek çok modern (...) [iktidar] tekniğinin yararlandığı istatistiki bilginin önemine işaret eder; bazı takipçileri tarafından bu noktanın üzerinde çok durulur (Hacking 1975, 1990; Rose 1991; Miller ve Rose 1990). Bu husus özellikle modern ulus devletlerin yönetim şekliyle yakından alakalıdır. (1994: 91)

İktidar ve Özneler

İktidarın oldukça önemli başka bir yönü de, bilgi-iktidar bağlantısıyla ilişkisinde öznelliktir. Öznelliğin çok önemli olmasının sebebi Foucault'nun iktidar anlayışında öznelerin oluşumunun iktidarın üretkenliğinin temel bir parçası olmasıdır. Foucault şöyle der: "[A]macım insanların, bizim kültürümüzde, özneye dönüştürülme kiplerinin bir tarihini oluşturmaktı" (1982: 208).[11] Foucault özneyi üretici olmaktan ziyade bir ürün olarak ele alır:

[11] "Özne ve iktidar," *Özne ve İktidar* içinde, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, 2005, s.58. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

> Tarihsel bir çerçeve içerisinde öznenin kuruluşuna açıklama getirecek bir analize varmak için kurucu özneden vazgeçmek, yani öznenin kendisinden kurtulmak gerek. (1980c: 117)

Buna binaen Foucault'nun öznenin aktif rolünü reddettiği söylenemez; alakası bile yok hatta. Özneler kendilerinin üretiminde aktiftirler. Dahası iktidara *tâbi* [*subjected*] olmak anlamında özneler olarak kendilerinin üretiminde aktiftirler: "İnsanların tâbîliğini (...) üretmek adına Batı birçok kuşağa devasa bir emek harcattı: Sözcüğün her iki anlamında da özneler[12] olarak kuruluşları adına." (1978b: 60).

"Öznellik" [*subjectivity*] terimini (Fransızca *assujetissement* sözcüğünün çok sayıdaki anlamlarının basitleştirilmiş bir çevirisi) daha yaygın kullanılan "birey" teriminden farkına dikkat çekmek adına kullanıyoruz. Birey genellikle beden ile aynı fiziki uzamı işgal eden, bölünmez ve çelişki-içermez bir nesne oluşturan, insan eylemlerinin kaynağı rasyonel bir varlık olarak anlaşılır. Ancak Foucaultcular için elbette bu "birey" tarihsel olarak olumsal bir fenomendir; kesin olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda tanımlanmış bir icattır (psikolojik bireyin doğuşu üzerine, bkz. Venn 1984; Rose 1985). Bu birey figürünü, kısmen "özne" ve "öznellik" terimlerini kullanarak sorunsallaştırmayı seçerek Foucaultcular tezahür eden bu psikolojik icadın nasıl olup da cinselliğin ve benzerlerinin vuku bulduğu "konum"

---

[12] "Özne" kelimesinin hem Fransızcası (*sujet*) hem de İngilizcesi (*subject*) "tâbîlik", "tebaa" ve "tâbi kılma" gibi anlamlarla bağlantılı olarak bir uyrukluk ilişkisini de ifade eder. (ç.n.)

olarak görülmeye başlandığını ve nasıl olup da "kendilik teknolojileri"nin hedefi haline geldiğini açıklamaya çalışırlar. (Foucault "kendilik teknolojileri" terimini aslında *Bilginin Arkeolojisi*'nin yayımlanmasından çok sonraları, psikolojik ve diğer formel bilgi kümelerinin ya da bilimlerin işleyişi aracılığıyla kendiliğim inşa edildiği süreçleri betimlemek için geliştirdi. Bu bilgi kümeleri kendini-inşa sürecine dâhil olan mikro-söylemlerin ya da ara-söylemlerin sistematik olması anlamında "teknolojik"tir. Teknolojinin etimolojisine baktığımızda Yunancadan gelen *tekhne*'nin, sanat ya da yetenek anlamına geldiğini, özellikle de inşa etme yeteneği anlamına geldiğini görürüz. İşte "teknoloji" Foucault'ya özgü kullanımda tam olarak böyle bir "inşa" ya da üretimdir.)

Foucault'nun diğer pek çok formülasyonunda olduğu gibi söylem mefhumu burada da işin içindedir. Öznelerin eylemleri söylem içerisinde gerçekleşir ve öznelerin kendileri söylem aracılığıyla üretilir. Özneler söylemin noktalama işaretleri gibidir ve söyleme üzerinde ya da aracılığıyla işleyebileceği bedenleri sağlar. Buna göre hatta diyebiliriz ki özneler bilginin bazı koşullarını biçimlendirir. Foucault'ya göre özne, kuvvetin kendi üzerine katlanması, kendiliğe dikkat verilmesiyle üretilir. Öznelliğin üretimi bütün düzeylerde -beden düzeyinde, kuvvetler düzeyinde veya bilgi düzeyinde- daima kendinin kendi üzerine katlanmasıyla cereyan eder. Söylem içerisinde gerçekleşen insan eylemleri her zaman konumsaldır, yani daima bilginin iki kutbu, söy-

lemsel ile söylemdışı olan arasındaki bir boşluğa yerleşen bir özne konumu aracılığıyla gerçekleşir.

Özneye yönelik böyle bir yaklaşım, "bireye" ilişkin standart psikolojik yaklaşımdan farklı olmakla birlikte özne figürü için de önemli sonuçlara sahiptir. Kuramsal düzeyde artık her şeyin kaynağı olarak "birey"e bağlı kalmak zorunda değiliz (tabii eğer istersek). Farklı alanlarda tekil kalan bir "birey" figüründen ziyade söylem içerisine alınmış çelişkili ve irrasyonel olabilen -ya da olan- farklı özne konumlarını düşünmeliyiz. Foucaultcu özne anlayışına göre iktidar ilişkilerinin özneleri söylem içerisinde nasıl farklı şekillerde konumlandırıldığına bakılmalıdır, hatta bu durum "çelişkili öznellik" (belki de özellikle böyle olduğunda) üretiyor olsa bile.

Böyle bir özne anlayışının söylemsel belirlenimcilik ve iktidarın özselleştirilmesi sorunlarını ortaya çıkarttığı düşünülebilir: Özne, iktidar ilişkilerinin işleyişi temelinde söylemde mekanik surette hareket eder gibi görünür ve bu iktidar ilişkileri sanki yalnızca "güç istenci" diye tabir edebileceğimiz şey aracılığıyla uygulanmaktadır. Bu ihtimale karşı biz iktidarın, bilginin ve öznenin kördüğümünün köken ve belirlenim sorunlarını dışladığını savunuyoruz. Bize göre iktidar, bilgi ve özne üçlüsü öyle sistematiktir ki her bir bileşeni ayrı olarak değerlendirmenin bir anlamı yoktur - her biri bir diğerini hem koşullandırır hem de onun koşullarını biçimlendirir. Öyleyse söylemin özneyi belirlediğini iddia etmek ya da iktidarın *son tahlilde* öznelliğin üretiminden sorumlu olduğunu iddia etmek abestir: karşılık-

lı bağımlılığın döngüselliği neyin başat olduğuyla ilgili soruları dışlar çünkü bu üçlünün bileşenlerinden hiçbirisi (virtüel bir form olarak var olmanın haricinde) bir diğeri olmadan var olamaz.

Bir kez daha yazma sırası sizde, ama bu sefer iktidar hakkında yazacaksınız.

ALIŞTIRMA 2.5

Lütfen bilgi-iktidar ilişkisini Foucault'ya özgü bir anlayışla ele alan herhangi bir metin seçin (bu bölümde alıntı yaptığımız metni de seçebilirsiniz başka bir yerdeki bir metni de seçebilirsiniz – bu metin okul, hapishane, hastane ya da herhangi bir kurum hakkında olabilir) ve aşağıdaki bilgi-iktidarla ilgili özet maddelerinin en azından dört tanesinin nasıl kullanıldığı (ya da kullanılmadığını) tartıştığınız kısa bir yazı (yaklaşık bin kelime) yazınız.

- Bilgi-iktidar arkeoloji, soykütük ve söylem araçlarının kullanımına yardım ederek, onların kullanımını kendine özgü Foucaultcu bir tarih yaklaşımının parçası haline getirir.
- Foucault'nun iktidar anlayışına dair sınırlı açıklamamız söylemle başlar – söylemsel ilişkiler iktidar ilişkileridir, görünür olanla söylenebilir olanı birbirine bağlar, ancak eğer Foucault'ya sadık kalacaksak bir bilgi-söylemden bahsedemeyiz çünkü Foucault iktidarı söylemin öteki boyutlarından ayırmak için epey çaba sarf eder.
- "İktidar" biraz sorunlu bir terim ve bunun biraz da nedeni terimin komplo teorisi zihniyetiyle

fazlaca bağlantılı olması. Bu sorunu aşmanın bir yolu iktidarı teknik biçimde düşünmek ve terimin cihazların çalışmasıyla ilişkili gündelik kullanımlarının olduğunu akılda tutmaktır.

• Foucault'nun iktidar yaklaşımı Marksist yaklaşımdan epey farklıdır, hatta Marksistlerin iddialarını desteklemek için Foucault'nun çalışmalarını kullanmayı denedikleri durumlarda bile.

• İktidar görünür olanla söylenebilir olan arasındaki ilişkiyle ilgilidir, görünürün tüketilmesini önler. Foucault iktidarın bu iki öğesini daima çatışma halinde görür. Söylenebilir olan ve görünür olan birbirlerinden ayrıdır ama yine de biri diğerinin ve koşullarının arasındaki ilişkinin içine sızar. Bu iki form arasındaki bu zorunlu ikili ilişki üretkendir. Dolayısıyla Foucault'ya göre iktidar üretkendir; iktidarın negatif değil de pozitif olduğunu söylerken kastettiği şey budur.

• İktidar ne baskıcıdır ne de sahip olunan bir şeydir; iktidar uygulanır.

• İktidara karşı direniş elzem olsa da ne övülmeli ne de ondan korkulmalıdır. Direniş iktidarın teknik bir bileşeni, işleyişinin bir parçasıdır.

• İktidar bir kuvvetler ilişkisiyken bilgi bir formlar ilişkisidir; bu ikisi birbirleriyle farklı öğeler olarak ilişkilenseler de birbirlerini tamamlarlar. İktidar katmanlaşmamış, yerel, kararsız ve esnektir; bilgi katmanlaşmış, istikrarlı ve bölümlere ayrılmış bir haldedir. İktidar aslında bilgi formlarından *kaçınır*. Foucault'nun bayağı okumalarında düşülen yanılgılardan birine, iktidarı ve bilgiyi aynı şey olarak

görme yanılgısına düşmeyin. Foucault'nun kendisinin de dikkat çektiği gibi eğer bu ikisi aynı şey olsalardı o zaman onlar arasındaki ilişkiyi incelemekle geçen akademik yaşamının büyük kısmı bir vakit kaybı olurdu!

• Foucault, iktidarı "mikrofiziksel" -hareketli ve yerelleştirilebilir- görerek bilgiyle ilişkisinde iktidara az da olsa bir öncelik verir - iktidar (en azından bazı biçimlerde) bilgi olmaksızın var olurdu, ama bilgi iktidar olmaksızın var olamazdı.

• Bu durum kabaca bilginin iktidarı faaliyet halindeyken (yönetim halindeyken) desteklediği söylenerek izah edilebilir.

• Öznellik Foucault'nun iktidar ve dolayısıyla bilgi-iktidar anlayışı için elzemdir. İktidar üretkenliğiyle özneleri üretir. Öznelerin ürün olduğunu söylemek onların aktif olmadıkları söylemek değildir; özneler kendilerinin üretiminde aktiftirler; iktidara *tâbi* olmak anlamında özneler olarak kendilerini üretirler.

• Foucaultcular için özneler, sözcüğün standart psikolojik anlamıyla bireylerle aynı anlamı taşımazlar. Sözcüğün bu anlamı bireylerin varoluşunu "doğal" ve kaçınılmaz sayarken Foucaultcular bu kategoriyi (bireyi) tarihsel olarak olumsal görerek onu hakkında hiçbir şeyin varsayılmamasının gerektiği bir araştırma nesnesi olarak kavrarlar.

• Bireyleri bu şekilde (doğal bir fenomen olmaktan ziyade icat edilmiş bir kategori olarak) gören Foucaultcular bazen "kendilik teknolojileri"nden, kendiliğin aracılıklarıyla "açığa vurulduğu" veya düzenlendiği icatlardan bahsederler.

• İktidar öznelliğe söylem aracılığıyla dâhil olurken öznelerin de bilginin koşullarının bazılarını biçimlendirildiğini söyleyebiliriz. Böyle bir tutum bir kez daha tekrarlarsak her şeyin kaynağı olarak "birey"in reddini içerir; bunun yerine söylem içerisinde alınmış çelişkili ve irrasyonel olabilen -ya da olan- farklı özne konumları fikri tercih edilir.

• Bu, söylemsel belirlenimcilik gibi dursa da iktidar/bilgi/öznellik üçlüsünün hiçbir zaman üçlüyü oluşturan bileşenlerden birisinin kökeniyle ya da başka herhangi bir şeyin kökeniyle meşgul olmadığını öne sürüyoruz. Bu üçlünün bileşenlerinin daima birlikte değerlendirilmesi gerektiği olgusu belirlenimciliğin söz konusu olmadığı anlamına gelir.

II. Kısım

Foucault'nun Yöntemlerini Kullanacaklar İçin Önemli Analiz Konuları Olarak Bilim ve Kültür

3

"Neden herkes bilim insanlarının peşine takılmaya başladı?"

İÇİNDEKİLER

Giriş: Metodolojik kapsamımızı tarihselin ötesine genişletmek 135
Bilim sosyolojisinin kökenleri 138
Bilim felsefesinde bazı önemli keşifler 133
Bilimsel özcülük ve temsil sorunu 148
Gözlem ve deneye ilişkin Foucaultcu bir anlayış 154
Latour kara bir kutuda 161
Alıştırma 3.1 163

Belirlenimciliğe direnmek 171
Alıştırma 3.2 177

Özet 178

Giriş: Metodolojik kapsamımızı tarihselin ötesine genişletmek

Iva'nın kafası karışıktı ve biraz da sıkıntılıydı. Sıkıntı büyük ihtimal doğru kelime değilse de kafa karışıklığıyla başa çıkmaya çalıştıkça kendisinin ruh halinin daha da kardığı söylenebilir. Kendisi iki yılının önemli bir bölümünü Foucault'nun yazdıklarını incelemekle ve diğer konular yanında kendilik ve ruh konulu Foucaultcu çalışmaları keşfetmekle geçirmişti. Arkadaşı Martina epey dil dökerek Iva'yı Foucault okuma grubunun kendisini seve seve kabul edeceğini, hatta katkılarına değer vereceğine ikna etmişti.

"Felaket derecesinde kötü geçtiği söylenemez" diyerek Martina başarısızca yatıştırmaya çalıştı.

"Bence söylenebilir" diye çıkıştı Iva, arkadaşının duygularını incitebiliyor oluşunun farkına varmayacak kadar canı sıkılmıştı. "Bir kelime, tek bir kelime bile edemedim. Bol sözlü bir performansa kendimi hazırlamak için o kadar zaman harcadım ve söyleyecek hiçbir şey bulamadım, hiçbir şey. Bu adı batasıca Latour da kimin nesi? Çağdaş Foucaultcu yazarlar hakkında en azından bir iki şey bildiğimi düşünmekle aptallık etmişim; bütün bir akşamı adı kulağıma şarap üreticisi gibi gelen birisinden bahsetmekle geçirdiler."

Martina güvensiz biçimde "bildiğim kadarıyla o aileden geliyor. Bizim gibi yeni gelenlerden birisinin çıkarken öyle dediğini duydum" dedi. Söylediğinin Iva'yı çok yatıştıramadığının farkında olsa da atmosferi biraz yumuşatmıştı.

Iva üç işkence kabilinden saat boyunca Martina'

nın kendisinden daha konuşkan olmadığını şakayla sesli şekilde hatırlarken keyfi biraz yerine gelmişti. Biraz dalgaya vurarak şöyle ekledi: "Şaraplar konusunda yaptığımız bu keşif kendisini önemli bir düşünür olarak konum-landırıyor. O zaman ciddileşelim. Büyük felaketten aklımızda kalan kelimelerin bir listesini yapalım."

Her ikisinin ağzından da aynı anda "bilim" lafı çıktı ve gerilim çözülürken yüksek sesle çatlayana kadar güldüler.

Iva ve Martina burada önemli bir meseleye denk gelmişlerdi. Başta metodolojik olanlar olmak üzere, Foucault'yla ilişkili konularla bir meşguliyet nasıl olup da böylesine kolay şekilde onları bilime getirmişti? Bu bölümde temel meselemiz bu olacak. Iva ile Martina'ya bunun nasıl olduğunu açıklayarak sizin için de aynı şeyi yapmayı umuyoruz.

Buraya kadar, Foucault'dan yola çıkan her araştırmacı için temel yöntemin tarihsel olduğunu iddia ettik. Bu, tarih yapmaktan farklı bir şeydi. Foucault'nun sorun temelli yaklaşımı çoğu tarihçinin benimsediği dönem veya olay temelli yaklaşımdan ayrılır. Farklı bir yöntem ortaya koyarak Foucault'nun bir yandan bilgi analizine giriştiği diğer yandan da normalde bilgi sayılanların sınırlarını genişlettiği söylenebilir.

Elbette *bilgi* analizinin uzun bir geçmişi vardır. Özellikle sosyolojide, uzmanlaşmış bilgi sosyologları düşünce gruplarının (hukuki, estetik, ahlaki, dini, siyasi, felsefi vesaire) toplumsal ve kültürel et-

kenlerle (örneğin ırk, sınıf ve cinsiyet) nasıl bağlantılı olduklarını ve/veya onlardan nasıl etkilendiklerini uzun zamandır göstermeye çalışmaktadırlar. Gelgelelim geleneksel olarak *bilimin* böyle bir muameleden muaf olduğu, istisnai bir vaka olduğu düşünülmüştür. Aşağı yukarı son on yılda, Foucault'ya azımsanamayacak bir borcu olan ve bilimsel hakikatin kuruluşunu incelerken onun yöntemlerini kullanan bir düşünür grubu gelenek kabilinden bir şey kurmuşlardır. Bruno Latour söz konusu grubun başını çeker. Iva ile Martina'nın Foucaultcu dünyasına çat kapı giren işte bu gruptur. Damak zevkinize uygun mu diye test etmeniz amacıyla onların düşüncelerinin en azından bir kısmını sergilemeye başlamadan önce sizi zamanda azıcık geriye götürmemiz gerekiyor.

Bunu yaparken Foucault'nun bilgi analizine yönelik orijinal yaklaşımının temel ilham kaynaklarından Bachelard ve Canguilhem'in bilim tarihi üzerine yaptığı çalışmalar olduğunu vurgulayacağız (özellikle bkz. Bachelard 1968, 1986; Canguilhem 1989, 1990, 1994). Diğer deyişle, bilim felsefesi alanına kendisi hiç girmemiş olsa da Foucault'nun yöntemleriyle bilim felsefesi arasında temel bir bağ vardır. Foucault'ya benzer şekilde yeni "bilim çalışmaları" yaklaşımının başını çekenler de (özellikle Latour) bilimsel bilgi sorularını ele alırken *sorun temelli* bir yaklaşım kullanırlar. Foucault için olduğu gibi asıl dert belirli bilimsel bilgi kümelerinin ortaya çıkış koşulları betimlemektir. (Belki de bilgi analizine yönelik bu iki "gelenek" arasındaki, Foucault'nun yak-

laşımıyla "bilim çalışmaları" yaklaşımı arasındaki en açık bağ John Law'un yakın zamanlı *Organizing Modernity* [Moderniteyi Teşkilatlamak] [1994] adlı kitabında sunulur. Law'un odak noktası toplumsal düzenin [genelde zar zor] sürdürülüşüdür. Kendisi Foucault'nun söylem mefhumundan önemli ölçüde yararlanır ve toplumsal düzenin başarılı her açıklaması için vazgeçilmez nitelikte gördüğü *ilişkisel materyalizme* [1994: 23] özgü sorular sorarak kavramı genişletir. Kısaca söylendiğinde, Law'un amacı bilgi sosyolojisini insan aktörlerin ötesine genişletmektir. Lafı dolandırmadan dediği gibi "kendi başlarına *insan eylemleri ve sözleri hiç de uzağa gidemezler* (...) Metinler ve teknolojiler gibi başka materyallerin her tür düzenin kuruluşunda can alıcı bir rol oynadıkları kesindir" [1994: 24, vurgu yazarın]). Kaygıların bu benzerliğinde, Foucault'nun yöntemlerinin bilimin analizine genişletilişini görebiliyoruz.

Bilim sosyolojisinin kökenleri

Bazı sosyologlar bilimin anlaşılma şeklinin, tarihinin ve hedeflerinin toplum tarafından etkileniyor olabileceğine işaret etmişlerse de bilimin içeriğini veya formunu incelemelerinin sıkça dışında tutmuşlar, fiilen bilimi sosyoloji-üstü görmüşlerdir (bu bölümde söylenenler ağırlıklı olarak şu kaynaklardan yararlanıyor: Mulkay 1979; Woolgar 1988). Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılda yaşayan sosyolojik düşünürler için bilimsel bilgiyi incelenebilir fenomenlerin dışında tutmak adettendi. Durkheim'dan

sonra bir bilim sosyolojisi mümkün olmuştu ama bu bilimsel bilginin kendisinden ziyade bilimin nasıl ve neden dini yerinden ettiğinin bir sosyolojisiydi. Durkheim kabaca şöyle düşünmüştü: İnsanların "temel konuların" (örneğin zaman ve mekân) çoğuna ilişkin kavrayışları kültürel olarak değişiklikler gösterir; ancak bu kavrayışlar bütünüyle keyfi değillerdir ve "gerçek" nesnel bir dünyayla ilişkisinde ortaya çıkarlar; küçük toplulukların sonucu olan dini düşüncenin yerini yavaş yavaş "gerçek" nesnel dünyanın hakiki bilgisini sunan bilim almaktadır; bilim fikirleri olumsal olan toplumsal ve kültürel bileşenlerden arındırır. Bu yüzden Durkheim'a göre sosyolojinin bilimsel bilgiyi incelemesine gerek yoktu çünkü bilim tanım gereği zaten mutlak ve nesnel olarak doğruydu (örnek olarak bkz. Durkheim 1915)

Marx bilimin özel bir vaka olduğunu düşünen on dokuzuncu yüzyıl düşünürleri içinden diğer bir iyi örnektir. Marx için insan eylemleri doğal bir sahnede gerçekleşir. İnsanların eylemleri sahneyi dönüşüme uğratır. Doğal sahnede eylerken insanlar onun hakkında bilgi kazanır. Bu bilgi egemen toplumsal grupların çıkarları ve ekonomik kaygıları çerçevesinde dillendirilir ve belirli toplumsal ilişkileri desteklemek için kullanılır. Marx bilimin gelişiminin kapitalizmin çıkışıyla yakından bağlantılı olduğunu önermişti. Bilim burjuvazinin teknik çıkarlarına hizmet edebileceğinden özellikle on dokuzuncu yüzyılda desteklenerek, müthiş bir büyüme yaşamıştı:

> Burjuvazi (...) geçmiş kuşakların topunun birden yarattığından daha kitlesel, daha devasa üretim güçleri yarattı. Doğal güçlerin boyunduruk altına alınması, makineler, kimyanın sanayi ile tarıma uygulanması, buharlı gemicilik, demiryolları, elektrikli telgraflar. (Marx ve Engels 1965: 47)[13]

Başka bir yerde ise Marx kapitalizmin "doğa bilimlerinin gelişiminin en üst noktaya varmasının" doğrudan sonucu olduğunu belirtir (Marx 1973: 409).

İnsanları batıl inançlardan ve dinden kurtarması bakımından Marx bilimi çıkış olarak kapitalizmin kendisi gibi özgürleştirici bir güç olarak görmüştü. Ona göre bilim sonradan çarpıtılarak, sömürücü amaçlar için kullanılmıştı. Bu bakış açısından bilim toplumsal koşullarla yakından bağlantılıydı; kullanım ve gelişim biçimi sadece toplumsal düzenin inceliklerini anlamakla anlaşılabilirdi. Oysa bilimin *içeriği* tamamen farklı bir hikâyeydi: Marx için bilim ideoloji dünyasından (hukuk, siyaset, estetik, felsefe, din vb.) bütünüyle ayrıydı. Gerçekten de Marksistler Marksizm'i sıkça "bilimsel", yani nesnel, doğru ve olgusal hâle getirmeye çalışmışlardı (böyle bir Marksizm'le ilgileniyorsanız Althusser veya Bourdieu'ye bakmaya değer). Bilim ve bilim insanları ideolojik olabilirlerdi ama bilimsel bilginin içeriğinin kendisi şüpheye açık değildi. Mulkay'in dediği gibi Marksistler için bilim insanlarının "kendi özel araştırma alanları içindeki bilgisel iddiaları ideolojik değildi" (1979: 10).

---

[13] Marx, K. *Komünist Manifesto*, çev. Levent Kavas, 2003, s. 73. İstanbul: İthaki Yayınları.

O halde bilim toplumsal etkenlere açık olsa da, bilimsel bilginin kendisi hep istisnai bir vaka olarak görülmüştü. Gerçekte sosyolojinin bu vakayı inceleme hakkı yoktu çünkü ortada açıklanacak hiçbir şey yoktu. Bu tutum yirminci yüzyılın büyük kısmı boyunca sürmüştü. Örneğin çok ünlü bir bilim sosyologu olan Karl Mannheim doğal dünyada gerçekleşen fenomenleri sabit ve değişmez olarak görmüştü. Ona göre doğal dünyaya ilişkin bilgilerimizi tedricen arttırmakta, hataları ortadan kaldırmakta ve sonuç olarak yuvarlanıp gittikçe daha fazla hakikat keşfetmekteydik. Buna göre bilim düz bir çiz-gide ilerler. Bu doğal dünya tablosunun karşısına ise çok farklı bir kültür tablosu konulur; zamansız, statik olmayan ve aynı bilimsel yollardan incelenemeyen bir kültür tablosu. Mannheim epistemolojik bakımdan bilimin istisnai bir vaka olduğu konusunda açıktır ve dolayısıyla bilim sosyolojik bakımdan da istisnai bir vakadır. (örneğin bkz. Mannheim 1936, 1952).

Bu bakışın muazzam bir etkisi olmuştu. Werner Stark yemi iğne, ip ve oltanın kendisiyle beraber yutan iyi bir düşünür örneğidir. Bize bilimsel bilginin diğer alanlardan niteliksel olarak farklı bir şey olduğunu söyler: Felsefede, siyasette ve benzerlerinde yeni anlamların yaratılması gerekirken bilimde onların sadece keşfedilmesi gerekir:

> [G]ökbilimcinin yapmaya çalıştığı tek şey verileri, *önceden varolan* verileri, *kavramaktır*. Tamamen veriler tarafından kontrol edilir (...) bilim insanı gerçekliğin nesnel bilgisinin kendisini etkilemesine izin verirken, kültür insanı inandığı değerleri ifade eder. (Stark 1958: 167, vurgu yazarın)

Buraya kadar çizdiğimiz taslakta daha fazla ilerlemeden önce bu erken bilim sosyolojisinin iddialarını özetleyelim:

- Doğal dünya gerçek ve nesneldir. Gözlemciler doğanın niteliklerini etkilemezler. Bilim bu dünyanın aslına uygun bir resmini sunmayı hedefleyen bilgi dalıdır.
- Doğal dünya belli derecede bir değişim geçirse de altta yatan evrensel ve kalıcı unsurlar vardır. Bizler onları ve onları ifade eden yasaları tarafsız ve mesafeli gözlem yoluyla anlayabiliriz.
- Bilim fenomenleri gözlemleme ve evrenin yasalarını formüle etme konusunda titiz teknikler geliştirmiş olduğundan, bilim insanlarının topladığı deneysel kanıtların bilimsel yasaları formüle ederken bize yardımcı olacağından emin olabiliriz.
- En önemlisi, bilimsel bilginin toplumsal kökenleri bilimin içeriğiyle alakasızdır çünkü o içerik bizatihi doğa veya fiziksel dünya tarafından belirlenir, kültürel veya toplumsal etkenler tarafından değil.

İşaret ettiğimiz gibi bu inançların sonucunda sosyoloji bilimin asıl içeriğiyle değil, sadece onun toplumsal koşullarıyla, yalnızca "nasıl ortaya çıktı?" ve "kimin çıkarlarına hizmet ediyor?" türünden soruları cevaplamakla ilgilenmişti. Bu kısıtlamanın bir sonucu olarak erken bilim sosyolojisinin büyük kısmı doğrunun yerine yanlışın sosyolojisiydi. Bu bilim sosyologları bize sanki şöyle derler: "Meşru bilgi olduğunu zaten bildiğimiz bir şeyin sosyolojini yapmanın bir manası yok. Zaten çalışırken güvenilir, iyi meşru bilgilere denk geliyoruz ve doğal ola-

rak onları kurcalamıyoruz. İhtiyacımız olan insanların neden bilimsel olmayan şeylere, yani aptalca şeylere, inanmış olduklarını ve hâlâ inanmayı sürdürdüklerini açıklayan bir sosyolojidir."

Bu çerçevede bilim sosyolojisini gerçek anlamda başlatan Robert K. Merton'un bilimin ve bilim insanlarının pratiklerinin içeriğinden ziyade normatif yönleriyle ilgilenmiş olması şaşırtıcı değildir. Merton (1970) "bilimin ruhunu" Weberci şekilde tanımlamasıyla ünlüdür: Püritanizmin yükselişi oldukça rastlantısal şekilde bilimin gelişimini desteklemiştir çünkü temel olarak Püritanizmin değerleri bilimin değerleriyle örtüşmüştür - fayda, rasyonalite, ampirizm, bireycilik ve asketizm. Püriten "entelektüeller" (muhtemelen anakronistik bir tabir) genelde bu dünyanın sorunlarına odaklanmışlar, kendilerini rasyonel, yöntemli ve nesnel araştırmalara adamışlardır. Bu püriten ahlaktan bilimsel bir ruh çıkmıştır. Merton'un sözleriyle:

> Bilimin gelenekleri metodolojik bir mantığa sahiplerdir ama onların bağlayıcılığının kaynağı sadece usulen faydalı olmaları değil, aynı zamanda onların doğru ve iyi olduklarına inanılmasıdır. Teknik oldukları kadar ahlaki yönergelerdir. Dört kurumsal buyruk - evrenselcilik, komünalizm, tarafsızlık, teşkilatlı şüphecilik - birbirine eklenerek modern bilimsel ruhun bileşenleri olarak benimsenmiştir. (1973: 270)

Aynı şekilde bu bakışın bilimsel meşgaleyi inceleyen sosyologlarının "asıl alanlarını" nasıl tanımladıkları konusundaki gücünü hafife almak da zordur.

Bilgi sosyologları, bilim dışındaki neredeyse bütün alanlardaki bilgiyi üretim şekline bakarak rahatlıkla sorunsallaştırmışlardı. Dolayısıyla örneğin liberalizm, Kantçılık veya Keynesçilik bilimsel görülmediklerinden çekinmeden eleştirilmişti (Marksist terimlerle bu bilgi grupları ideoloji alanına aitlerdi).

Bilimin değil, bilimsel bilginin kapsamlı bir incelenmeye tâbi tutulabilmesi ancak dev bir epistemolojik engelin aşılmasıyla olanaklı hâle gelmişti. Bu engelin aşılması şimdiki ve sonraki bölümün merkezinde yatan Foucault'dan ilham alan bilim çalışmalarının gelişimini mümkün kılmıştı. Bu engelin nasıl aşıldığını anlatana kadar çizmeye çalıştığımız taslak tamamlanmayacak. Hikâyenin bu kısmında asıl kâşifler sosyologlar değil– gördüğümüz gibi onlar fazla çekingenlerdi– filozoflardır.

Bilim felsefesinde bazı önemli keşifler

Aşağı yukarı 1960'lara kadar bilim felsefecileri sosyolog meslektaşları gibi bilimsel bilginin insan aklının en görkemli başarısı olduğuna inanmışlardı. Karl Popper bu düşüncenin başını çekmişti. Popper ile çağdaşları (örneğin Carnap) *inter alia* şunlara inanmışlardı:

- Gözlem ile teori arasında bir ayrım vardır;
- Bilgi kümülatiftir - bilim evrilir, zamanla daha doğru teoriler üretir;
- Bilimin katı tümdengelimci bir yapısı vardır;
- Bilimsel terminoloji kesindir veya öyle olmalıdır;

• Bilim potansiyel olarak birlik oluşturan bir faaliyettir - bütün bilimler aynı yöntemlere sahip olmalıdır.

Popper'ın ana sorusu "hangi bilimler hakiki bilimlerdir?" şeklindeydi. Örneğin psikanaliz fizik gibi hakiki bir bilim miydi? Popper cevabını yanlışlamacılık dediği bir yöntemde bulmuştu - sadece gerçek bilimler kendilerini tehlikeye atarak çürütülme riskine girerler. Bilgisel bir faaliyetin bir bilim olabilmesi için yanlış oldukları gösterilebilecek şekilde bütün iddialarını ortak ve yaygın yöntemlerle sınanmaya açık hâle getirmesi gerekir. Bir iddia yanlışlanmaya açık değilse, iddianın kaynağı olan bilgisel faaliyet bilim değildir (örneğin bkz. Popper 1963).

Thomas Kuhn'un çalışmaları 1960'ların başlarında bu düşünce şekline ciddi şekilde meydan okumuştu. *The Structure of Scientific Revolutions* (1970) [Bilimsel Devrimlerin Yapısı][14] adlı günümüzdeki ünlü kitabıyla Kuhn, Popper'ın inandığı hemen hemen her şeyi sorgulamıştı. Gözlem ile teori arasındaki ayrım Popper'ın iddia ettiği kadar kesin değildi, bilim kümülatif değildi, bilimlerin katı tümdengelimci bir yapısı yoktu, bilimsel kavramlar bilimsel olmayanlardan daha kesin değildi, bilimler metodolojik bir birliğe sahip değillerdi -gerçekten de farklı bilimlerin yöntemleri aynı değildir- ve bilimler evrensel olmaktan ziyade tarihsel olarak spesifiklerdi.

Kuhn bilimin döngüsel olup, döngünün şu şekli aldığını iddia eder: Normal bilim → kriz → devrim

[14] Kuhn, T. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, 1982, İstanbul: Alan Yayıncılık.

→ yeni normal bilim → kriz → devrim → yeni normal bilim ve bu böyle gider. "Normal bilim" yerleşik bir teoriler dizisi veya Kuhn'un bağlantılı kuram dizilerine verdiği adla bir "paradigma" çerçevesinde "bulmaca çözümüyle" (az çok bildiğimiz anlamda) ilgilidir. Her paradigma içinde yeni teoriler inşa edilir. Her paradigma anomaliler -teorilerin çıkarttığı sorunlar- nedeniyle aksaklıklar yaşar. Paradigma içinde iş gören bilim insanları anomalileri ortadan kaldırmak için teorilerde küçük değişiklikler yapmayı denerler. Diğer bir deyişle Kuhn'a göre bilim belli bir zamana hâkim olan paradigmalara ait teoriler çerçevesinde sorulan belli soruları açıklamaya çalışma süreciydi. Popper'in olduğunu iddia ettiği tarzda tarafsız bir doğrulama ve yanlış-lama faaliyeti değil.

Kuhn'un bilim anlayışında paradigmalar arasındaki farklar dinler arasındaki farklar misali muazzamdır. Bir paradigma içinde iş gören bilim insanlarıyla başka bir paradigma içinde iş görenler birbirleriyle konuşabilecekleri ortak bir dile bile sahip değillerdir (Kuhn buna paradigmaların mukayese edilemezliği [*incommensurability*] ismini verir). Bu çerçevede bilimsel bilgi kümülatif değildir; bilimin insanlığın yararı için gerçekliğin gittikçe tamamlanan bir tablosunu yarattığı düşüncesi manasızdır. Bunun yerine bütün bilimsel bilgiler belli bir zamanın ve mekânın ürünü olarak anlaşılmalıdır - belli bir zamanda ve mekânda anlamlı olabilirken, başka bir zamanda ve/veya mekânda anlamsız olabilirler, hatta tamamıyla unutulabilirler. Neyin ölçüldüğü bile bu tarzda dinamik değişimlere tabidir. Mesela, on

dokuzuncu yüzyılda yaşayan kimyagerler atomların kesin ağırlıklarını ölçmüşlerdi (örneğin klorun atom ağırlığını 35.543 olarak hesaplamışlardı). Ancak 1920' lerde farklı bilim insanları farklı bir paradigma kullanarak doğal elementlerin izotopların bir karışımı olduğunu keşfetmişlerdi. Klor (yeryüzünde olanlar) atom ağırlıkları 35 veya 37 olan izotoplara sahiptir ve klora dünya üzerindeki özgül ağırlığını veren söz konusu izotopların oranıdır. Bu anlaşıldığında, klorun yeryüzündeki kesin ağırlığını bulmaya çalışmak önemsiz hâle gelir. Artık kimse atomların ağırlığını ölçmekle uğraşmamaktadır (Hacking 1990).

Iva hafif şikâyetçi bir tonla "sence bütün bu önbilgiler faydalı mı?" diye Martina'ya sordu.

Martina gönülsüzce "biraz" yanıtını verdi. "Galiba uzun vadede işimize yarayacak."

"Geçen sene bize yaptırdığın tuhaf jimnastik egzersizleri gibi mi?"

Biraz güldükten sonra Iva yeniden ciddileşti. "Sanırım hâlâ doğru yolda olduğumdan emin olmak için arada Foucault'nun adını duymak istiyorum. Acaba ne zaman Mösyö Latour'la tanışacağız?"

Foucault ve Kuhn birbirlerinin çalışmalarından habersiz olsalar da aralarındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Bu bölümün merkezine aldığımız yakın zamanlı bilim incelemeleri için Foucault'nun elzem olduğunu iddia etmiş olsak da, Kuhn'un bilimsel özcülüğü kuvvetle sorgulayarak bu yaklaşımın fitilini gerçek anlamda ateşlediğini teslim etmemiz gerekir.

"Bilimsel özcülük" teriminin bahsinin bazılarınızı rahatsız etmiş olabileceğinden korkuyoruz; hatta Iva ve Martina gibi kendini adamış Foucaultcu öğrenciler bile sözcüğü biraz garipsemiş olabilir.

Martina yarı şakayla "bu özcülük meselesinden emin değilim. Kulağa kötü bir hastalık gibi geliyor" dedi.

Iva şaşmaz kararlılığını bir kez daha sergiledi (başarılı öğrenciler için iyi bir özellik). "Hadi bu akşam konuyu biraz daha çalışalım. Bu mesele esrarengiz Latour'u yakalamamıza yardımcı olacak gibi."

"Tamam, hiç olmazsa toplantılara katılan diğer Foucault delilerinin neden her cümlede 'bilim, bilim, bilim' dediğini anlarız."

Bilimsel özcülük ve temsil sorunu

"Bilimsel özcülük" konusunu ele alırken Steve Woolgar (1988) şu noktalara odaklanmamızı önerir:

- Ayırt edici özelliği tanımlamanın imkânsızlığına rağmen bilimin diğer kültürel ve toplumsal faaliyet biçimlerinden ayrı, özel ve farklı bir şey olduğu düşüncesi;
- Bilimsel bilginin içeriğinin toplumsal kökenleriyle alakasız görülmesini sağlayacak biçimde doğal dünyada var olan nesnelerin gerçek, bağımsız biçimde önceden var olan nesneler olduğunu söyleyen yaygın bilim anlayışı;
- "Gerçek dünyaya" ait bu nesneleri keşfeden "büyük adamlar" fikri.

Bilimsel özcülük –tahmin ettiğinizi umduğumuz gibi– bilimin içeriğini ayrıntılı araştırmalardan gizlemenin başka bir yolu olduğundan Foucaultcular için sorundur. Temsil mefhumunun Foucault'ya özgü bir şekilde nasıl ele alındığını irdelemek bu sorunu aşmanıza yardımcı olacaktır.

Bu noktada bildiğimiz her şeyi temsil yoluyla bildiğimizi hatırlamak çok önemlidir. Bir olgunun varoluşunu temsil dolayımına başvurmadan kanıtlamak imkânsızdır. Bir an için elektrik gibi bir fenomeni düşünün. Bizler elektriğe –prizlere kendimizi taksak bile– asla doğrudan erişemeyiz; onun varlığını etkileri veya temsilleri yoluyla biliriz.

Bilimsel özcülük doğrudan gözlem sayesinde temsillerden kaçınabileceğimize inanmamızı ister. Ama bu öneri gözlemleme pratiğinde temsillerin oynadığı rolü gözden kaçırır. Gözlem bile doğal dünyanın fenomenlerine doğrudan erişim sağlamaz keza gözlem bile temsil içerir. Örneğin görme konusunda güncel bir teori fotonların nesnelerden hareket ederek retinalarımıza çarptığını söyler. Bu enformasyonu sonrasında bir *temsile* dönüştürmek için türlü türlü işlemler (beynin retinadaki görüntüyü doğru şekilde dönüştürmesi gerekir vb.) yapmamız gerekir (böylece temsil arka kapıdan devreye girer).

Diğer deyişle "görmek" hakikate ve gerçeğe doğrudan bir erişim sunmaz. Böylece "neden Galileo teleskopuyla Kopernik'in teleskopuyla gördüğü şeyleri görememişti?" türünden soruları mantıklı şekilde cevaplamak olanaklı hâle gelir. Galileo'nun teleskopu teoride Kopernik'in kendi teleskopuyla

gördüğü kadarını görmesini sağlamıştı. Mantıklı bir cevabın temsillere, yani Galileo ile Kopernik'in nesneleri nasıl farklı işlemlerden geçirerek onları farklı temsillere dönüştürdüğüne odaklanması gerekir. Bir Kuhncu, Galileo ve Kopernik'in içlerinde iş gördükleri farklı paradigmaların ortaya çıkan temsiller üzerinde belirleyici bir etkisinin olduğunu söyleyerek cevap verecektir. Bu sorunu Foucaultcu bir şekilde çözme çabasının, değişik bir sözcük dağarcığına rağmen, çok da farklı bir sonuca götürmeyeceğini görmek zor değildir. Konu hakkında biraz daha düşünmek için, Foucault'nun farklı epistemelerin sakinlerine dünyanın ne kadar değişik göründüğünü anlattığı *The Order of Things*'in [Kelimeler ve Şeyler[15]] (1970) ilk sayfalarına bakabilirsiniz (bir *episteme* zamana ve mekâna özgü bir dünyayı anlamlandırma biçimi gibidir - dünyayı anlamlandırmayı sağlayan bir dizi kavrayıştır).

Temsillere geri dönelim. Woolgar (1988) bilim insanlarının temsil sorununun kaçınılmazlığıyla (yani bilgilerinin dolayımsız olmadığı ve dolayısıyla onların çarpıtılmış olabileceği suçlamasıyla) karşı karşıya kaldıklarında çeşitli şekillerde zorluktan sıyrılmaya çalıştıklarını iddia eder:

- Bilgi hiyerarşisine başvurabilirler (örneğin fizikçiler voltmetrenin voltajı psikanalistlerin rüya anlamlarıyla karşılaştırılamayacak derecede doğru yansıttığını iddia ederler). Woolgar'a (ve bize) göre görece kesinlik algısı doğa biliminin örtüşmeler [*cor-*

[15] Foucault, M. *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 1994. Ankara: İmge Kitabevi Yay.

respondence] kurma konusundaki iddiadaki üstünlüğünün *nedeni* değil *sonucu* olarak anlaşılabilir. Diğer deyişle fizikçilerin burada tek yaptığı kendi disiplinlerinin üstün olduğu inancından yola çıkarak kendi ölçüm araçlarının üstünlüğünü (ve böylece dünyanın özlerine yakınlıklarını) *öne sürmektir*. Temsil ile öz ilişkisi sorunu gerçek bir sorun olarak kalmaya devam etmektedir.

- Sorunun yerel bir sıkıntı olduğunu iddia edebilirler (örneğin dünyanın hakikatlerine erişmek için sadece daha iyi aletler yapmamız gerekir).
- Sorunun var olmadığını veya varsa bunun başkalarının sorunu olduğunu iddia edebilirler.

Bize göre temsillerin kaçınılmazlığıyla başa çıkmanın en iyi yolu, bilimsel keşif sürecine yeni bir anlayış getirerek temsillerin oynadıkları rol konusunda bir farkındalık yaratmaktır. Bunun için ilk olarak "keşifle" tam olarak ne yapıldığını açıklığa kavuşturmamız gerekir. Gelin ünlü bir "keşfi" ele alalım: Kristof Kolomb ve Amerika'nın keşfi (daha fazla detay için bkz. Brannigan 1981).

Kolomb Doğu Hint Adaları olduğunu tahmin ettiği yere yaptığı seferi organize etmek için on iki yıl harcamıştı. Mali kaynak toplamakta zorlanmış, Portekiz ve İspanya krallıkları tarafından sık sık geri çevrilmişti. Seferinin masraflarını karşılamazlarsa askeri avantajlarını kaybedecekleri düşüncesiyle korkutmayı başardığı İspanya en sonunda ikna olmuştu.

Kolomb ve tayfasının keşfedecekleri şeyler konusunda spesifik varsayımları vardı; kara kütlesinin nerede olacağını biliyorlardı; yerlilerle karşılaşacak-

larının farkındalardı (süs eşyaları, boncuklar, düğmeler ve benzerlerini depolamışlardı) ve yaklaşık 6.500 kilometrelik bir yolculuk için yetecek kadar yiyecek almışlardı. Diğer deyişle yakında keşfedilecek nesnenin karakteri şimdiden şekillenmeye başlamıştı. Temsiller iş başındaydı.

Toprakları keşfettikten sonra Kolomb ve tayfasının keşiflerine kurumsal destek sağlamak için çalışmalar yapması gerekmişti. Dönüş yolculuğunda keşifleri hakkında mesajların olduğu şişeleri okyanusa atmışlardı. Bu aşamada Kolomb Hindistan'ın Doğu kıyıları yakınındaki bazı adaları keşfettiği iddiasındaydı. Ülkesine geri döndükten sonra haberleri ileten yayınlar yapmakla epey uğraşmıştı ve nihayetinde Vatikan İspanyolların topraklar üzerinde hakkı olduğunu kabul etmişti.

Bu kısacık örnek bile "keşfin" anlık bir şeyden ziyade, bir süreç olduğunu açık hâle getiriyor. Planlama, tahmin, destek ve kurumsal onay gerektirir. Aranızdaki müstakbel Kolomb'lar için farklı şekilde söylemek gerekirse, "otoriteleri" (tabi ki otoriteler duruma göre değişiklik gösterir) ikna etmeden hiçbir şey keşfedemezsiniz. Kolomb'un Amerika'yı keşfettiğini söylediğimizde, hikâyenin belli otoritelerin tasdik ettiği bir versiyonunu seçmiş oluruz.

Dahası süreç ilk keşif iddiasının hem öncesine hem de sonrasına uzanır. Kolomb keşfettiğini düşündüğü "adalara" başka yolculuklar daha yapmıştı. On yıl sonra Amerigo Vespucci, Kolomb'un "ada" keşfiyle uyuşmayacak biçimde büyük bir kara kütlesi keşfettiğini iddia etmişti. Dünyanın bütün halde

tek bir kara parçasından oluştuğunu ve her yanının bilindiğini söyleyen Hıristiyanlığa özgü bazı düşünceler nedeniyle Vespucci'nin iddiasına başlangıçta direnç gösterilmişti.

Sonunda Vespucci'nin versiyonu kabul görmüşse de Kolomb'un başarısı on altıncı yüzyıl tarihçilerince yeniden yazılmıştı. Yeni kıtayı kendilerinin bulduklarını iddia eden başka "kâşiflerin" bir etkisi olmamıştı: Sibiryalılar, Fenikeliler, İrlandalılar, Vikingler ve diğer pek çokları. Bu kâşiflerden hiçbirisi ne Kolomb'un sahip olduğu kaynaklara ne de "keşif" hikâyesini organize edecek becerilere sahipti.

Böylece Kolomb'un öyküsü sabitleşerek meşrulaşmıştı: Columbia Üniversitesi, Columbia Pictures ve benzerleri Kolomb'un Amerika'nın kâşifi *olduğunu* bizlere iyice hatırlatır. Tarihin Kolomb'un Amerika'yı keşfettiğini söyleyen versiyonunu mağlup etmek neredeyse imkânsızdır – popüler inançların ve prestij sahibi tarihlerin ortadan kaldırılması gerekecektir.

Ayriyeten durum sadece spesifik bir nesneyi kimin keşfettiği konusunda tartışmakla ilgili değildir. Başka birisinin (örneğin Vespucci'nin) Amerika'yı "gerçekte" keşfettiğini iddia etmiyoruz. Asıl mesele keşfedilen nesnenin karakterinin bu uzun tanımlama sürecinin *sonucu* oluşudur. Vespucci ile Kolomb aynı nesneyi keşfetmemişlerdi – bir anlamda kökten farklı şeyleri keşfetmişlerdi. Bir nesnenin ona erişme çabalarımızdan önce var olduğunu varsaymamamız gerekir. Daha ziyade kâşiflerin tanımlama faaliyetleri bizatihi keşfedilen nesneyi şekillendirir.

Iva ile Martina bilime yaptıkları Foucaultcu gezintide kendilerini daha rahat hissetmeye başlamışlarsa da hiç endişeleri yok değildi.

"Martina liseden hatırladığın bilim böyle bir şey miydi?"

"Dalga geçiyorsun galiba, bilimle ilgili derslere katıldığımı bile hatırlayamıyorum. Düşünecek daha iyi şeylerim vardı..."

"Ne demek istediğini anlıyorum ama hayal meyal Smithers hocanın gözlemlerden ve deneylerden baygınlık geçirtene kadar bahsettiğini hatırlayabiliyorum."

"Evet haklısın. Buraya kadar iyi geldik ama henüz 'çok bilimsel' meseleleri ele almadık."

Iva ile Martina'nın bilimin bazı teknikleriyle ilgili bu endişelerini, biraz zorlukla da olsa, giderebiliriz.

Gözlem ve deneye ilişkin Foucaultcu bir anlayış

Genel olarak bilim insanları laboratuvar ile çevresinde gözlemler ve deneyler yapar, verileri analiz ederler. Bilim insanlarının laboratuvarda ele aldıkları "gerçeklik" veya "doğa", "tamamen yapay olmasa bile önemli ölçüde önceden inşa edilmiştir." (Knorr-Cetina 1981: 3). Kobay fareleri "temiz" kaynaklardan tedarik edilir, bilime hizmet sunan özel şirketlerden kan alınır, vesaire. Laboratuvar ve içerisinde bulunan her şeyin insan elinden çıktığını görmek önemlidir.

Bir deneyin yeni bir bilimsel hakikati resmi

olarak keşfetmesi için tekrarlanabilir olması gerekir; yani başka bilim insanlarının aynı deneyi yapıp, aynı sonuçlara ulaşabilmesi gerekir. Ancak tekrarlama ne önceki deneyin tıpatıp aynısı ne de ondan çok farklı olabilir. Tıpatıp aynıysa önceki deneyden farklı olmadığı ve bilgimize bir katkı yapmadığı söylenir (ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı dâhil her bakımdan aynıysa o zaman kelimenin tam anlamıyla aynı deneydir). En küçük fark aynı deneyin birincisinden sonra aynı ekip tarafından yeniden yapılması olacaktır (diğer deyişle bir deneyler "dizisinin" içindeki deneylerden birisi olacaktır). Böyle bir deneyin daha farklı olan bir tanesinden daha az doğrulama gücü olacaktır. Mesela belli aygıtlarla ulaşılan bir sonuç farklı bir ekip tarafından tamamen farklı aygıtlarla bulunmuşsa, bu bilim insanları için iyi haberdir zira sonuca yol açanın aygıtlar olmadığından -diğer deyişle sonucun aygıtın yapay bir ürünü [*artefact*] olmadığından- emin olabilirler. Ama bu süreç fazla ileriye götürülemez.

Bir tekrarlamada deneyler arasındaki farklar en üst düzeye çıkartılırsa, bazı uç olasılıklarla karşı karşıya kalabiliriz. Mesela teorik fizik alanındaki bir bulgunun keçinin iç organlarını yorumlayan bir çingene tarafından desteklenmesinin pek bir doğrulayıcı kuvveti olmayacaktır (Collins 1985). O halde başarılı bir deney tekrarı, asıl deneye kıyasla en az ile en çok fark arasında bir yerde olmalıdır.

Asıl meseleye güvenle geri dönebileceğimizi düşündüğünüz bu noktada gelin görün ki diğer uca gittiğimizde mesele daha da karmaşıklaşır. Başarılı

bir deney tekrarı *yanlışlama* içerir - orijinal deneye çok benzer (uç durumda, orijinal deneyi yapan kişi sonuçlara yeniden bakarak "ilk izlenimlerinde" düzeltmeler yapar). Diğer deyişle bir deney ne kadar farklıysa, ikinci deneycinin orijinal sonuçlara farklar nedeniyle erişmediğini iddia etmesi o kadar kolay olacaktır. Bir deneyde hangi değişikliklerin uygun şekilde yapılabileceği toplumsal olarak müzakere edilmelidir. Tabii ki çingene ve keçi iç organları senaryosu kabul edilemezdir ama bunun tek nedeni neyin kabul edilebilir/bilimsel bir deney olabileceğine önceden karar verilmiş olmasıdır.

Tekrarlama, deney, tarafsız istatistik, gözlem ve benzeri mefhumların, amiyane bir tabirle, bilimin kartlarını ortaya serme çabaları olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte belli örtük bilgilerin ve sorgulanmayan (söylenmeyen) pratiklerin bilimin devamını sağladığını eklememiz gerekir. Karıştırıcı [*confounding*] değişkenlerin seçiminde (deneyler arasında bulunan farklı sonuçlara yol açtıklarından şüphelenilen farklar), bazı değişkenler karıştırıcı olarak alınmayacaktır. Mesela potasyum ile suyu karıştırıp, ertesi gün deneyi tekrarladığınızda farklı bir kol saati takıyor oluşunuzu herhalde karıştırıcı bir etken olarak görmeyeceksinizdir. Doğal olarak deneyiniz kimyasal etkileşimin zamanını kol saatinizle ölçmeyi içeriyorsa, kol saati bir değişken haline gelebilir. Anladığınızı umduğumuz gibi sorun, neyin değişken sayıldığının bilim insanlarının neyin değişken sayılacak kadar önemli olduğu konusunda verdikleri kararlara bağlı olmasıdır. Bu seçimlerin

bilimin statükosunun lehine işlediği iddia edilebilir.

Bu noktayı basit şekilde "normal" bilimin "paranormal" bilimi itibarsızlaştırma denemelerine bakarak daha açık şekilde görebiliriz (Collins ve Pinch 1979). "Normal bilimin" bu savaşta sıkça kullandığı bir taktik, paranormal bulgulara hileyle ulaşmanın teoride olanaklı olması nedeniyle onlara güvenilemeyeceğini iddia etmektir (böyle durumlarda gerçekten hile yapıldığını iddia etmediklerine dikkat edin). Dolayısıyla örneğin dünyanın Uri Geller'larını (ve daha ciddi paranormal bilimcileri) gözden düşürmenin yolu "paranormal" sonuçlara ulaşırken hangi hilelerin yapılmış olabileceğini göstermektir. Collins ve Pinch'in karşıt iddiası ise bekleneceği gibi bu kriterin evrensel olarak uygulanmasının bilimsel hiçbir bilginin üretilememesine yol açacağıdır çünkü bütün bilim insanlarının hilebaz olduğunu, kart destelerini işaretlemenin bilimdeki karşılığını yaptıklarını hayal etmek her zaman mümkündür. Bu konuda da Kuhn'unkine benzer bir bakış açısı çekicidir: Paranormal bilimciler "kulübün" (paradigmanın) dışında olduklarından farklı (ve doğrusunu söylemek gerekirse bilimsel olmayan) kriterlerle değerlendirilirler.

Gelin Collins'ten (1985) alınmış bir örnekle iyi bir deneyin, Joseph Weber'in yerçekimi dalgalarının varlığına dair iddialarının, toplumsal olarak nasıl müzakere edildiğine bakalım. "Bilimi" asgari düzeyde tutmaya çalışacağız. Yerçekimi radyasyonu, ışığın ve benzerlerinin radyasyonunun görünmez eşdeğeri olarak düşünülebilir. Geleneksel astro-

fizikten ve Einstein'ın genel teorisinden hareketle çoğu bilim insanı hareketli büyük kütleli cisimlerin yerçekimi dalgaları yaratacağını kabul ederler ama dalgalar tespiti son derece zor hâle getirecek kadar zayıflardır. Ancak şiddetli olayların (patlayan süpernovalar, kara delikler vb.) yerçekimi radyasyonu veya yerçekimi dalgaları akışlarına yol açtıkları genel kabul görür. Bunlar teoride dünyadan tespit edilebilirler çünkü *g*'yi (bir nesnenin diğeri üzerindeki çekim kuvvetiyle bağlantılı sabit) etkilemektedirler.

Yerçekimi kuvveti nesneleri birbirine çeker. Dünyanın çekimi bizi dünyaya yapıştıracak kadar kuvvetlidir; birbirimiz üzerindeki yerçekimi kuvvetimiz (kişilerarası yerçekimi) benzer olsa da neyse ki bizleri birbirimize yapıştıramayacak kadar zayıftır. Bilim insanları yaklaşık olarak yerçekimi kuvvetini ölçebilir ama yerçekimi dalgası akışlarını ölçmek inanılmaz derecede zordur çünkü akışlar çekim kuvvetinde küçük dalgalanmalara yol açar.

Weber bu etkiyi ölçmek için bir düzenek tasarlamıştı. Dev bir alüminyum çubuk dâhili parçalarının arasındaki çekim değişikliklerini tespit etmek için ölçülür - düzenek, yerçekimi radyasyonu darbesi [*pulse*] çubuktan geçerken atom altı parçacıkların yapısında gerçekleşen küçük hareketleri ölçmeye çalışır. Radyasyon bir salınım olduğundan, çubuk salınımın boyutu tam doğru olduğunda "çınlar". Weber bu salınımın voltaj ürettiği bir düzenek kurmuştu. Bu küçük değerli voltaj yükseltilerek kayıt iğnesiyle kaydedilebiliyordu. Elektriksel, manyetik, termal, akustik ve sismik kuvvetlerin etkile-

rini ortadan kaldırmak için yalıtım teknikleri kullanılmıştı. Gelgelelim çubuğun atomları sürekli gelişigüzelce titrediğinden, kayıtta her zaman bir değer okunuyordu (bu, rasgele termal "gürültüdür", atomlar mutlak sıfırın üzerindeki sıcaklıklarda titrer).

Böylece hangi değerlerin yerçekimi dalgalarından kaynaklı sayılacağına karar verme sorunu ortaya çıkar. Genel olarak zirve değerleri bir göstergedir ama zirvenin ne kadar yüksek alınacağına karar vermek gerekir. Seviye ne kadar yüksek alınırsa alsın yanlış pozitifler ve negatifler bulunur. Weber gün başına pek çok zirve (yaklaşık yedi) gördüğünü iddia etmişti. İddiaları şüpheyle karşılanmıştı çünkü onlardan çok fazla görmüştü. Etrafta iddia ettiği kadar yerçekimi radyasyonu varsa, evreni kısa sürede yok edecek kadar da enerji var demekti. Weber'in bulguları fena görünmüyordu ama kimse onları kabul etmemişti çünkü teori ve gözlem çok yakından bağlantılıdır. Bulguları astrofiziği sil baştan yazmadan kabul etmek mümkün değildir ama bu yönde ne kimse bir şey yapmıştı, ne yapabilirdi ne de buna hazırdı.

Collins'in dikkat çektiği gibi bu aşamada "Deneycinin Gerilemesi" [*Experimenter's Regress*] sorunuyla karşı karşıya kalırız:

1. Deneyden doğru sonuçları alıyor muyuz?

2. Cevap yerçekimi dalgalarının dünyaya tespit edilebilecek akışlar olarak çarpıp çarpmadığına bağlıdır.

3. Bunu anlamak için iyi bir yerçekimi dalgası detektörü yapmamız gerekir.

4. İyi bir yerçekimi dalgası detektörü yaptığımızı ancak doğru sonuçlar aldığımızda anlayabiliriz.

5. Acaba doğru sonuçları alıyor muyuz?

6. (2)'ye geri dönerek sonsuz bir döngüye gireriz.

Collins döngüyü kırmanın tek yolunun deneyi değerlendirmenin başka bir yolunun bulunması olduğunu iddia eder: Deneyin sonuçlarından bağımsız bir ölçüt. Collins'in gösterdiği gibi gerilemeden kurtulmanın yolu olarak bilimsel çalışmaları "bağımsız" şekilde değerlendirmek ürkütücü derecede zordur. Bir deneyi değerlendirmeyi sağlayan bağımsız bir bilimsel kriter bulmak neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla bilim insanları başkalarının bilimsel çalışmalarının kalitesini değerlendirirken sıkça başka ölçütler kullanırlar; özellikle de şunlar:

- Diğer bilim insanlarının dürüstlüğü ve becerisine olan inanç;
- Diğer bilim insanlarının karakteri ve zekâsı;
- Diğer bilim insanlarının "laboratuvar itibarı"; endüstrideki veya akademideki geçmişleri;
- Diğer bilim insanlarının başarı ve başarısızlık geçmişleri;
- Diğer bilim insanları hakkındaki söylentiler;
- Araştırmanın yapıldığı üniversitenin boyutu ve/veya prestiji vb.

Weber'in çalışması söz konusu olduğunda bilim insanları böylesine yoğun yerçekimi dalgaları akışlarının var olduğuna inanmamışlardı. Weber'in neden yanlış olduğuna dair çeşitli nedenler öne sürülmüştü

(örneğin bilgisayar programlamasındaki hatalar). Olumsuz sonuçlar gitgide kabaran bir literatürde toplanırken tartışmaya olumsuz sonuçlarla ciddi katkılar yapmayı amaçlayan bir grup Weber'in bulgularını kasten "çürütmeye" çalışmıştı. Weber'in bulgularını defetme amaçlı bu ortak seferberlik, bilimsel tartışmanın bir sonuca varmasını sağlamıştı (Weber'in araştırması hatalıydı).

Bu örnekte yine temsilden nesneye hareketin dolambaçsız olmadığı, yalnızca insan aktörlerin büyük çabaları sayesinde gerçekleştiği görülebilmektedir. Neyin iyi deney sayıldığı toplumsal olarak müzakere edilir. Gözlem ile deney örtük bilgilere dayandığından asla tamamen tarafsız olamaz. Bazı durumlarda nasıl deney yapılacağına ilişkin özel kurallar bile gerekebilir.

Martina neşeli bir tonla "artık mesele daha açık" dedi, halinden memnundu.

Iva yine neşeyle dalga geçerek "bir bardak kırmızı Latour kadar açık" diye cevap verdi. İkisi de gülmekten kırıldılar. "Bunu o kadar komik buluyorsak yorulmuş olmamız gerekir" diye ekledi Iva. "Belki dinlenip yarın devam edersek, eski şarapçı yeni Foucaultcu süperstar, gizemli Latour'la tanışma şansımız daha fazla olabilir." Gülerek dinlenmeye çekildiler.

Latour kara bir kutuda

Latour (1987) *Science in Action*'da [Bilim İş Başında] bilim insanlarını açık açık ayrım yapmadan

siyasal, bilimsel ve ekonomik hedeflerin peşinden koşan girişimciler olarak resmeder. Bilim insanlarının bu farklı alanlara giriş şeklinden birisinin "kara kutulama" olduğunu önerir. "Kara kutu" mefhumunu bilimsel nesnelerin kendinden açıklığını sorgularken akılda tutmak faydalıdır. "Kara kutu" sibernetikte kullanılan bir terimdir: Bir şey bütünüyle açıklanamayacak veya temsil edilemeyecek kadar karmaşıksa, karmaşık yapının yerine bir kara kutu çizilir; oklar kara kutuya neyin girip neyin çıktığını gösterir. Ancak kutunun içinde gerçekten ne olduğu, nasıl işlediği incelenmez.

Latour bir şey "kara kutulandıktan" sonra, onun yalnızca bir iddia zincirinde kullanıldığını iddia eder. Örneğin DNA sarmalı bir kara kutudur: Bilim insanları onun nasıl işlediğini belirlemişlerdir ama kutu kapatılmış ve bir derecede değişmez hâle gelmiştir. Diğer bilim insanları artık DNA sarmalını sorgulanmaz farz ederek ona bir kara kutu olarak yaklaşırlar. Kutunun içini açmadan onun diğer şeylerle olan ilişkilerini tasvir ederler, içeriye ve dışarıya oklar çizerler. Bu kara kutulama fikrini bilimin ötesine, yaşamın diğer alanlarına kolaylıkla genişletebiliriz. Mesela araba sürdüğümüzde bir derecede kara kutulama yaparız. Motorun tam olarak nasıl işlediğini büyük ihtimal bilmiyoruzdur –başkaları bunu çözmüştür– ve bu teknolojik sisteme girdilerimiz muhtemelen depoyu benzinle doldurma, pedallara basma ve birkaç küçük değişiklik yapmakla sınırlıdır. Belki de araba sürmeyi basit bir şemayla şöyle tarif edebiliriz:

(Temel araba sürme/bakım bilgileri) → [otomobil teknolojisi] → (A'dan B'ye varma becerisi)

Bu "sosyo-teknik sistem"de (toplumsal ve teknolojik olanın bir karışımı) sadece girdilerimizi (araba sürmeyi öğrenmek, direksiyon çevirmek, vites değiştirmek vb.) ve çıktılarımızı (hızlı, rahat yolculuk) dikkate alırız. Kara kutu işte bu bel bağladığımız ama sorgulamadığımız aradaki şeydir.

Artık önbilgi taslağımızın sonuna vardığınıza ve Latour'un bilimin belli unsurlarını incelerken kullandığı Foucaultcu yöntemle tanıştığınıza göre başka bir alıştırmaya da hazırsınız demektir.

ALIŞTIRMA 3.1

Gündelik yaşamın "kara kutulanmış" unsurlarıyla ilgili iki tane daha şema çiziniz. Şunlar arasından seçim yapabilirsiniz: Sağlık hizmetleri, bilgisayar veya telefon kullanımı. Tabii ki kendi örneklerinizi seçmekte serbestsiniz. Şemaları bitirdikten sonra, buraya kadar söylenenlerden yararlanarak, gündelik yaşamdan seçtiğiniz unsurların nasıl "kara kutulandığını" açtığınız kısa bir yazı (500 kelime) yazınız.

Artık Latour'un bilim insanlarının ne işler çevirdikleriyle ilgili anlatısına geri dönebiliriz. Latour en büyük ve en başarılı bilimsel inşaların gittikçe daha fazla kara kutunun birleştirilmesiyle kurulduğuna işaret eder. Yukarıdaki otomobil teknolojisi ör-

neğimizde temel kara kutuyu üst üste istiflenmiş bir dizi küçük kara kutuya ayırabiliriz (içten yanmalı motor, yan darbe çubukları, hava yastıkları, şanzıman vesaire). Bazı kara kutular "sızdırıyor" olabilir; yani tamamen incelenemez değillerdir ve kurcalanıp geliştirilebilirler. Gelgelelim aktörler ancak kara kutular mühürlenmiş gibi hareket ettikleri sürece inşa devam edebilir.

Kara kutulama toplumsal dünyayı basitleştirmenin bir yoludur. Kendimizi otomobil dünyasıyla sınırladığımızda bile, teknolojiler (arabalar, trafik yönetim sistemleri, radar tuzakları), kural sistemleri (trafik kuralları) ve insanlar içeren bu dünyanın ne kadar karmaşık olduğunu kolaylıkla anlayabiliriz. Bu sistemin bileşenlerinin kara kutulanması, buluşçuların ve kullanıcıların kendi işlerine bakabilmesini olanaklı hâle getirir.

Michel Callon'la birlikte yazan Latour, bilim üzerine yaptığı çalışmalardan yararlanarak diğer araştırma alanlarını ilgilendiren daha genel bir metodolojik tespitte bulunur. Tespit, toplumsal yaşamın aktörlerini konu alır. Sosyal bilim araştırmalarının büyük kısmı makro ile mikro aktörler arasında büyük bir ayrım yapmak isterken (en uç haliyle ayrım makro olan toplum ve mikro olan bireyler arasındadır ama daha mütevazı biçimlerde de ifade edilir), Callon ile Latour için makro ve mikro aktörler kabaca aynı türdendir. Temel fark makro aktörün çok sayıda kara kutu üzerinde yükseliyor olmasıdır. Makro aktörlerden bahsetmek zorunlu bir basitleştirme sürecine girmektir (diğer deyişle kara kutulama iş-

lemleri yapmaktır). Makro aktörler yalnızca çok sayıda basitleştirme içerdiklerinde etkili şekilde işleyebilirler. Hatta Callon ve Latour kendi amaçları için makro ile mikro aktörler arasındaki diğer önemli bir farkın makro aktörlerin görece basitliği olduğunu önerirler (bkz. Callon ve Latour 1981). Bu aşamada hem Callon/Latour'un hem de Foucault'nun bizi toplumsal analizi bir anlamda basitleştirmeye teşvik ettiğine dikkat çekebiliriz. Callon ve Latour mikro ile makronun tür olarak farklı olduğu yönündeki eski düşünce alışkanlığımızı bırakmamızı isterken, Foucault aynı örgütleme biriminin –ifadenasıl her türlü teşebbüsün (büyük, küçük, başarılı, başarısız) yapı taşı olduğunu göstermek ister.

Callon'dan (1986) alınmış, araba temamızı devam ettiren bir örnek bu düşünceleri açıklığa kavuşturmamıza yardımcı olacaktır. *Electricité de France* (EDF) 1970'lerde elektrikli bir araç üretmeye çalışıyordu. Hedefleri ideal elektrikli aracı yaratmaktı. Buluşlarının faydaları konusunda kulis faaliyetleri sırasında EDF, sanayi toplumlarının evrimini kara kutulamıştı. Savaş sonrası yılların sınırsız tüketim tutumu frenlenmedikçe, insan ırkının mutluluğunun ve yaşam kalitesinin sonunun geleceği varsayımından yola çıkmışlardı. EFD için bu kara kutulama işleminin sonucu, hava kirliliği risklerine sahip içten yanmalı motorun yerini elektrikli bir aracın almasının gerekliliğiydi.

EDF, ulaşımın geleceğini genel anlamda kara kutuladıktan sonra geleceğin bir kronolojisini yaratarak belli imalatçılara roller tayin etmişti. 1982 yılına ka-

darki ilk arabalar kurşun akülerle çalışacaktı; 1982' den 1990'a kadar çinko-nikel aküler yanında çinko klima jeneratörleri kullanılacaktı; 1990'dan itibaren ise yakıt hücrelerine geçilecekti. EDF pek çok inancı ve gelecek senaryosunu kara kutulamayı deneyerek imalatçıları, çıkar gruplarını, hükümetleri ve kamuoyunu onları kabul etmeye davet etmişti. Bu Senaryoları pek çok kaynaktan yararlanarak kurmuşlardı: Doğa (kataliz, yakıt hücrelerinin bileşenleri), ekonomi (arabaların maliyeti, ulaşım piyasası vb.) ve kültür (kent yaşamı, *homo automobilis,* kirlilik korkusu).

Gelecekte olacaklar kesin görünüyordu; ancak başka bir aktör kara kutuları açacaktı. EDF bütün bu planda otomobil imalatçısı Renault'ya oldukça önemsiz bir rol vermişti – yeni araçların kasalarını üretecekti. Bu senaryoda Renault zor duruma düşüyordu keza büyük bir imalatçıyken önemsiz bir figüran haline geliyordu. Projenin ilk yıllarında ses çıkartamamışlardı çünkü geleceğin elektrikli arabada olduğundan az çok herkes emindi. Renault itiraz etmek istiyorsa bazı kara kutuları açmalıydı. Tam da bunu yapmışlardı.

EDF kimsenin artık benzinli araba istemediğini iddia etmişti. Ancak benzin fiyatları artarken bile araba talebi yükselmişti. Renault artan benzin fiyatları *yanında* kirliliği ve trafik sıkışıklığını azaltma arzusuna rağmen benzinli araba talebinin yükselmeye devam edeceğini iddia etmeye başlamıştı. Renault sonrasında tüketici taleplerini farklı şekilde tercüme etmeye başlayarak, tüketicilerin elektrikli bir arabanın asla sağlayamayacağı sürati, konforu ve atikliği

istediklerini iddia etmişti. Renault böylece EDF'nin toplumsal evrim konusunda inşa ettiği kara kutuyu -çok az da olsa- açmıştı. Renault ansızın savaşı kazandığını anlamıştı. EDF çevresel ve ekonomik faydaları konusunda insanları ne kadar ikna etmeye çalışırsa çalışsın gerçekte çok az insan allanıp pullanmış bir kağnı arabası kullanmak istemişti. Bu başarısıyla Renault diğer kara kutuları açmaya başlamıştı. İçten yanmalı motorun çıkmaz bir yol olduğu fikri açılmış ve Renault daha da ileri giderek gelişmiş elektronik kullanımı sayesinde içten yanmalı motorun uzun yıllar rakipsiz kalacak derecede geliştirilebileceğini iddia etmişti.

Renault ile EDF'nin savaşına dair bu hikâyede bir dizi kara kutu inşa edilmiş, sonra da parçalara ayrılmıştı. Ancak bilimde sıkça açılacak çok fazla kara kutu olur - bütün bir yapıyı parçalara ayırmak çok fazla çaba gerektirir. Callon'un bu olaya ilişkin analizinin bilim ile teknolojinin ayrılabilir olduğunu önceden farz etmediğini bu arada belirtmek gerekir. Callon'un yaklaşımı kısaca tekno-bilimsel bir tartışmanın gelişimini ve çözümünü bize izleme olanağını verir.

Önceki yerçekimi dalgaları örneğimize geri dönersek, Weber'in kurduğu düzenek sadece yerçekimi dalgalarını değil, alüminyum çubuğun termal gürültüsünü de algılamıştı. Muhalifler Weber'in yerçekimi dalgalarının yanında başka bir şey daha tespit ediyor olabileceğini söyleyebilmişti - bu "yanında" onun çalışmasını yerle bir etmeye yetmişti. Weber ekipmanını kara kutulamayı, yerçekimi dalgalarını kesin şekilde ölçme prosedürünün şüphe duyula-

maz, sorgulanamaz bir parçası haline getirmeyi başaramamıştı.

Latour'dan (1988) başka bir örneği ele almak gerekirse, mikrop biliminin başlangıcında mikroplar idrarda yetiştiriliyordu. Mikropları görmek çok zordu ve onların gerçekten mevcut olup olmadıklarından şüphe ediliyordu. Sonradan beyaz arka planda renkli mikropların belirgin hâle geldiği katı bir besi yeri icat edilmişti. Böylece onların varlığını sorgulama olanağı ortadan kalkmıştı (diğer deyişle bir kara kutu oluşmuştu). Latour en iyi laboratuvarların en fazla miktarda kara kutu, en az miktarda muhalefet imkânı barındıranlar olduğuna işaret eder. Makro aktörler basit şekilde çok sayıda kara kutu üstünde yükselenlerdir.

Latour'un açıklamasında bilim bir tür savaş olarak kavranır. Başkahramanlar taraflarına daha çok müttefik çekmeye, saflarına daha fazla aktör katmaya çalışırlar. Saflara katılım gereklidir çünkü başka aktörler olmadan çalışmanız sizinle, uzamdaki tek bir noktayla sınırlı olacaktır. EDF belli bir senaryoyu, elektrikli arabayı, gerçekleştirmek için Renault'yu saflarına katmayı denemişti. Latour katılımın çıkarların tercümesiyle gerçekleştiğine dikkat çeker; kabaca söylendiğinde insanları sizin istediğinizin onların da istediği şey olduğuna ikna etmeniz gerekir. Pratikte bu epey zordur ve aktörler bunun için çeşit çeşit taktiklere başvurmak zorundadırlar. Burada iki taktiği ele alacağız (Latour 1987'de başkaları var).

Taktik 1: Hedefleri değiştirmek. Çözümünüzü daha çekici hâle getirmeniz için bazen bir sorun icat

etmeniz gerekir. 1940'ların başlarında Leo Szilard nükleer bir silah üretmek için Pentagon'la görüşmüştü ama Pentagon bununla ilgilenmemişti. Yeni bir silah sistemi geliştirmenin çok uzun süreceğini iddia etmişlerdi. Bunun yerine fizikçiler zamanlarını mevcut silah sistemlerini geliştirmeye harcamalılardı. Szilard'ın yapmış olduğu şey ise Pentagon'un hedeflerini değiştirmekti. Almanlar atom bombasına kendilerinden önce sahip olursa Pentagon'a ne yapacaklarını sormuştu; eski teknolojiden kalma silahlarıyla savaşı nasıl kazanabilirlerdi? Siyasetçilerin hala kazanması gereken bir savaş vardı ama bu kazanmayı amaçladıkları savaş (geleneksel silahlarla bir savaş) olmaktan çıkmıştı. Asıl savaş sürecin olmazsa olmazları haline gelmiş fizikçilerin tahayyül ettiği savaştı. Slizard böylece hedefleri değiştirerek Pentagon'un çıkarlarını tercüme etmişti (ayrıca bkz. Szilard 1978).

Taktik 2. Yeni hedefler icat etmek. Szilard'ın hamlesi iyiydi ama Pentagon'u ikna edebileceği şeylerin bir sınırı vardı. Latour'un tabiriyle onları savaşı kaybetmeye veya klasik dansı desteklemeye ikna edemezdi. İkna edebilecekleri asıl hedef olan savaşı kazanmakla sınırlıydı. Bazı durumlarda bu yeterli olmayabilir. Örneğin George Eastman fotoğraf levhaları satma işine girmişti ama çok geçmeden pazarının epey kısıtlı olduğunu anlamıştı. Levhaları ve kâğıtlarıyla sadece sayıca az olan profesyoneller ve iyi ekipmanlı amatörler ilgileniyordu. Başkaları ise fotoğraf çekmekle ilgilenmiyordu. Eastman'in yapması gereken yeni bir pazar yaratmaktı ve bunu ama-

tör fotoğrafçılık fikrini icat ederek yapmıştı. Yediden yetmişe herkes fotoğraf çekmek isteyebilirdi hatta istemeliydi. Planına insanları katması için Eastman'in süreci basit ve ucuz hâle getirmesi gerekiyordu ki bunu başarmıştı. Reklam sloganlarının dediği gibi: "Siz sadece düğmeye basın, gerisini biz hallederiz" veya Fransa'daki biçimiyle "*Clic, clac, merci Kodak*" (bkz. Jenkins 1975; Latour 1987).

Özetle bilimle teknolojinin algısı, kabulü ve gelişimi önemli ölçüde bilim insanının çok yönlü bir girişimci olduğu bir dizi pratiğe dayanır ve bilim insanı hakikati inşa ederken ekonomik, siyasi ve kültürel talepleri ayrım yapmadan karıştırır. Latour'un bu süreçle ilgili (Foucaultcu) anlayışında, bilginin inşası kara kutulama türünden epistemolojik stratejilerin sonucudur. Öte yandan bilimsel bilgiyi inşa etmek hiçbir zaman yeterli değildir; kendi bakış açınıza başka aktörleri de katmanız gerekir. Böyle yaparken temel yöntem çıkarların tercümesidir. Kararlı bir bilimsel durumda çok sayıda kara kutu ile nispeten sorunsuz görülen ortak çıkarlar vardır. Çıkarların tercümesi başarısız olduğunda, muhalifler (Renault veya Weber'in muhalifleri gibi) kara kutulara saldırır. Sağlam bir bilgi onu açtıkça karşımıza kara kutu üstüne kara kutu çıkan bilgidir.

Iva şakayla "terminoloji daha iyi olabilirdi" dedi. "Galiba, kulağa daha akademik gelen bir dile çevirebiliriz" diyerek Martina devam etti, "ama böylesine ilginç malzemeye böyle yavan bir dille yazık edilmiş". Bunu beklenen gülüşmeler izledi.

Iva sinsi bir gülüşle sonuçlandırdı, "bu bizim görevimiz sayılır".

Belirlenimciliğe direnmek

Bu yeni "bilim çalışmaları" yaklaşımı içinden Latour ve meslektaşlarının yaptıkları çalışmaların, en azından bizim düşüncemiz için, çekici bir tarafı şeylere, sözlere, teknolojilere, fikirlere veya insanlara teorik veya metodolojik herhangi bir üstünlük vermekten kaçınmalarıdır. Bilimle ilgili incelemelerde sıkça yapıldığı gibi bilimsel teknolojiyi bir bakıma ilahlaştıran, teknolojinin belirleyiciliği düşüncesinden kaçınmaları özellikle sevindiricidir. Bunu söylemekle beraber, belirlenimciliğin bazı sorunlarını yine de irdelememiz gerekiyor.

Teknolojiyi toplumun karşı gelemeyeceği belli "etkilere" sahip bir şey veya bir dizi çıkarın (siyasal, ekonomik veya başka türden) kaçınılamaz bir sonucu olarak görmek kolaydır. Burada ana hatlarını çizdiğimiz yaklaşıma göre ise teknolojik sistemler karmaşık toplumsal, kültürel ve siyasal varsayımların tecessümüdür. Bu argümana göre, teknoloji ve bilim karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırır. Teknolojiyi toplumsal gelişimi etkileyen veya onun tarafından etkilenen bağımsız bir bilinenden ziyade sürekli gelişen dinamik bir sistemin parçası olarak düşünebiliriz.

Gerçekte, "teknoloji" kelimesinin tanımını düşünmeye başladığımızda söz konusu karşılıklı ilişki açık hâle gelmektedir. Bir nesne sadece bir dizi in-

san faaliyetinin parçası haline geldiğinde teknolojik olabilir. Programları veya programcıları olmayan bir bilgisayar metalle plastiğin bir birleşiminden ibarettir; bilgisayar yalnızca insani faaliyet dünyasının içinde yer bulduğunda teknolojik olur. Mackenzie ve Wajcman'ın tanımıyla (1985: Giriş) bir teknoloji aynı anda hem fiziksel nesnelerin, hem insan faaliyetlerinin hem de insan bilgilerinin bir karışımı olmalıdır (bilgi gereklidir çünkü kullanım ve tamir bilgileri olmadan teknolojik nesneler hiçbir işe yaramaz).

Teknolojik belirlenimcilik teknolojinin topluma etkisi konusunda yaygın bir düşünce şeklidir. Mesela Lynn White (1962) üzenginin icadının feodal toplumların gelişimini belirlediğini iddia etmiştir. Üzengi insan ile atı tek bir vücut halinde birleştirerek at üstündeki savaşçıları çok daha etkili bir silah sistemine dönüştürmüştür. White bu yeni muharebe tarzının epey etkili olmak yanında son derece maliyetli olduğunu iddia eder. İnsanlar ve atlar için kapsamlı bir eğitimle birlikte zırh üretimi gerektiriyordu. Bu elit muharebe gücünü desteklemek için toplum feodal bir düzen olarak topyekûn yeniden teşkilatlanmıştı.

İlk bakışta bu ikna edici bir görüş olsa da feodalizmin doğuşunda üzenginin belirleyici bir rolü olduğunu düşünmek sorunludur. İlk olarak bir teknoloji tedavülde olabilir ama onun benimsenmesi illa gerekmez. Bir toplumun özellikleri hangi teknolojilerin benimseneceğine karar verilirken büyük bir role sahiptir. İkinci olarak, aynı teknolojik nes-

ne farklı toplumlarda farklı etkilerle benimsenebilir. Üzengi Frenkler arasında feodalizme "neden" olmuştu ama Norman Fethi'nden önce Anglosaksonlar için aynı etkiye sahip olmamıştı.

On sekizinci yüzyılda Fransa'da ve sonradan Avrupa'nın geri kalanında gerçekleşmiş silah devrimini benzer şekilde düşünebiliriz. Top yapımı için yeni teknikler tasarlanarak sonucunda yürürlüğe getirilmişlerdi. Böylece toplar daha etkili, hafif ve isabetli hâle gelmişti. Bu olay gerçekte savaşın doğasını değiştirmişti çünkü düşmanları bir kilometre öteden öldürmek için gereken bütün hesaplamaları yapabilen rasyonel topçuyu ön plana çıkartmıştı. O zamana kadar bir askeri asker yapan özellikler olduğu düşünülen hüner ve kahramanlık gibi eski hâkim düşüncelerle uyuşmuyordu bu. Modern savaş bireyin hüneri ve cesaretiyle gittikçe daha alakasız hâle geldikçe bu düşünce (biraz dirençle de olsa) en sonunda ortadan kalkmıştı. Bu örnekte toplumsal arzuların ve teknolojik buluşların birbirlerini devamlı koşullandırdığını görebiliyoruz.

Yine sık sık ileri sürülen ve muhtemelen aynı hatayı tekrarladığını fark etmiş olduğunuz karşıt görüş ise teknolojinin bilim tarafından şekillendirdiğini farz etmektir. Bu düşünce şekli nedensel bir model barındırır: Bilim → teknoloji → toplum. Oysa bilim ile teknoloji böyle tek taraflı bir ilişki içinde değillerdir. Pek çok teknoloji mevcut bilimden çok az hatta hiç faydalanmayan koşullarda icat edilmiştir (örneğin çıkrık makinesi, saban, su değirmeni, buharlı motor). Dahası teknolojinin bilime

etkisinin, bilimin teknolojiye etkisiyle aynı düzeyde olduğu iddia edilebilir. Mesela bilgisayar olmadan modern bilimlerin büyük kısmı güç bela işleyebilir. Yukarıdaki bilim, teknoloji ve toplum modelini birbirlerini karşılıklı olarak koşullandıran varlıklardan meydana gelen bir çember şeklinde yeniden çizmemiz gerekir. O halde teknolojiler kullanılabilecek kaynaklardır ve kullanıldıkça bütün "sosyoteknik sistemin" toptan yeniden teşkilatlanmasına yol açarlar. Teknolojik sistemler süreğen bir inşa ve yeniden inşa süreci içindedirler.

Eğitim alanından daha bilindik bir örnek ele almak gerekirse mevcut teknolojilerle uygulanan eğitim yöntemleri arasında dinamik bir ilişki vardır. Eğitim ihtiyaçları, eğitimin etkisini arttıracak çeşitli türden yeni teknolojiler "talep" eder (projektörler, "akıllı" sınıflar, "PowerPoint" sunumları, video ve çevrimiçi kaynak kullanımı vesaire). Bu teknolojileri büyük oranda öğretmenler talep etse de teknolojiler onları eğitim yöntemlerini gözden geçirmeye de zorlamıştır (mesela artık öğretmenler öğrencilere ders materyallerini yazdırmak yerine çekinmeden fotokopilerini dağıtırlar). Dahası yeni teknolojiler başka yeni teknolojilere yol açarlar (projektör kullanımı bilgisayarda slayt üretimini sağlayan yazılım programlarının gelişimine imkân vermişti).

Büyük umutlar vaat ediyor gibi görünmelerine rağmen asla benimsenmeyen pek çok teknoloji de vardır. Kendi kendini temizleyen ev, merkezi elektrikli süpürge sistemi, Betamax kasetçalar ve gazlı buzdolabı iyi örneklerdir. Cowan'ın (1985) inceleme-

sinden yararlanarak gazlı buzdolabını ele alalım. Yirminci yüzyılın başlarında gazlı buzdolabı aslen soğutma sorununa mükemmel bir çözüm olarak görülüyordu – özellikle de çoğu hane için gazın elektrikten daha ucuz olduğu evlere yönelik pazarda. Gazlı buzdolabının diğer avantajları arasında şunlar vardı: Hareketli parçaları olmadığından hemen hemen hiç tamir ve bakım gerektirmiyordu; son derece dayanıklı ve sessizdi (başlangıçta elektrikli buzdolapları inanılmaz derecede gürültülüydü ve doğrusu buzdolabı üreticileri gürültü sorununu hâlâ bütünüyle çözmeyi başaramadılar; ilk elektrikli buzdolapları o kadar gürültülüydü ki genelde evin yaşanan bölümlerinden uzakta bodrum katında tutuluyorlardı).

Peki nasıl oldu da bu adi ürün, yani elektrikli buzdolabı, gazlı buzdolabını mağlup etmişti? Önemli bir etken General Electric'ti; ilk ev buzdolaplarını pazarlayan şirketti ve ekonomik sebeplerle elektrikli buzdolabının kazanmasını istiyordu. Baştanbaşa elektrikli eşyalarla döşenmiş mutfağın geliştirilmesi onların çıkarınaydı. General Electric (ve diğer elektrik şirketleri) yoğun bir reklam kampanyasına başlamışlardı ve bunun içinde zamanın ünlü Hollywood yıldızlarının (Sheila Mannors, Hedda Hopper, Bert Roach ve Johnny Mack Brown) rol aldığı bir filmi (*Three Women*) finanse etmek de vardı. 1935 tarihli film bekleneceği gibi baştanbaşa elektrikli mutfak etrafında dönen romantik bir komediydi. Ancak film yapımı şirketin stratejilerden sadece birisiydi. General Electric çok sayıda reklam

çalışması yapmıştı. Bunlardan birisinde büyük, ünlü mağazalara korsan hazine sandıkları konulmuştu ve merakları kabartacak şekilde onların belli bir günde açılacakları duyurulmuştu. Anahtarlar seçilmiş muhitlere dağıtılmıştı. Büyük bir tantanayla sandıklar valiler ve ileri gelen şahıslar tarafından son model General Electric buzdolaplarını gün yüzüne çıkartarak açılmıştı. Buzdolaplarının içinde kukla oyunları yapılmıştı. Robert Ripley (Believe It Or Not sirkinin kurucusu) denizaltıyla buzdolabını Kuzey Kutbu'na götürmüştü. Bu stratejilerle General Electric tüketicilerin, diğer üreticilerin ve elektrik şirketlerinin çıkarlarını tercüme etmiş, böylece onlar kadar zengin ve girişken olmayan gazlı buzdolabı şirketlerini ekarte etmişti.

Bu örnekte, tedavüldeki çeşitli teknolojiler, çevrelerindeki teknolojik olmayan etkenler doğrultusunda gelişmişti – gazlı buzdolabı çıkış yapamamıştı çünkü agresif şekilde pazarlanmamıştı ve onu destekleyen Servel gibi şirketler General Electric'in mali kaynaklarına sahip değillerdi. Bunun yanında elektrikli mutfağın modern ve temiz mutfak olduğu efsanesi çok güçlüydü. Diğer yandan teknoloji yeni talepleri karşılayacak şekilde devamlı yeniden şekillendirilip, geliştirilmişti (örneğin bodrumdan mutfağa getirilmesi için küçültülmüştü; daha sessiz hâle getirilmişti vesaire).

Buradaki bir diğer önemli nokta da şudur: Teknolojiyi diğer etkenlerden bağımsız şekilde incelemek yanıltıcı olabilir fakat yine de toplumsal bağlamların seçilen teknolojiyle birlikte nasıl yeniden

şekillendiğini incelememiz gerekir. Bu konuda Callon (1986a, 1986b) sosyo-teknik sistemlerde gerçekleşen tercümelerin kendi tabiriyle zorunlu bir geçiş noktaları coğrafyası yarattığını iddia eder. Örneğin günümüzde buzdolabı teknolojileri üretmek isteyen herkes elektrikli buzdolabı güzergâhından geçmek zorundadır - gazlı buzdolabı rotası kapanmıştır. Birileri geçiş noktasının etrafından dolanmanın bir yolunu bulmadığı sürece toplumsal manzara sabittir. Bu ise yukarıdaki elektrikli araba örneğimizde olduğu gibi sadece kara kutu yeniden açılarak yapılabilir. Renault'nun yeniden açmayı başardığı şey zorunlu bir geçiş noktasıydı.

Bu düşünceleri kendi örneğinize nasıl uyguladığınıza bakalım.

ALIŞTIRMA 3.2

Gazlı buzdolabı açıklamamızı model alarak "başarısız" olmuş başka bir kaliteli teknolojinin düşüşüne ilişkin kendi kısa açıklamanızı (500-1000 kelime) yazınız. Diğer örnekler olarak da sekiz parçalı müzik kasetlerini ve Betamax video kasetlerini alabilirsiniz. Ancak ayrıntılarını bildiğiniz sürece başka örnekler kullanmakta serbestsiniz. Yazıdaki temel amacınız toplumsal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik unsurların karşılıklı olarak birbirlerini nasıl etkilediğini göstermek olmalıdır. Ayrıca bir şeyin nasıl olup da zorunlu bir geçiş noktası haline geldiğini göstermeye de çalışabilirsiniz (örneğin artık video kasetleri geliştirme çabaları VHS rotasından

geçmek zorundadır; Betamax rotası o kadar kapalıdır ki gelişmiş yeni video kasetlerin eski VHS kasetlerle "geriye dönük uyumlu" olması gerekmektedir). Açıklamanızı "sorun temelli" olacak şekilde çerçevelemeye çalışınız.

Özet

"Sonunda hedefimize vardık. Latour konusunda artık bir şeyler biliyoruz. Geriye dönüp arkada bıraktıklarımızla hesaplaşmaya hazır mıyız?" diye sordu Iva özetleme isteğiyle.

"Neyle hesaplaşacağımıza göre değişir" yanıtını verdi Martina, bütün bu bilimsel meseleler hakkında ciddiyetsizliğe düşmeden konuşamıyordu.

Iva'nın özet yapma kararlılığı içten bir gülüşle bölündü ama arzusu hemen geri döndü. "Bak ne diyeceğim... Foucault'nun küreğiyle bilim insanlarının peşinde dolanma konusunda öğrendiğimiz her şeyin bir listesini yapalım ve ölesiye korktuğumuz sonraki grup toplantısına hazır olup olmadığımıza bakalım."

Şu listeleri çıkardılar:

- Foucault'nun yöntemleri son yıllarda sayısı gitgide artan entelektüel konuları incelemek için kullanılmıştır.
- En fazla öne çıkan konulardan birisi bilimdir; Foucault'nun yöntemleri bilim incelemelerine getirilen yeni bir yaklaşımın ortaya çıkışında büyük rol oynamıştır.
- Foucault'nun bilgiyi sorun etme biçimi standart sosyolojik yaklaşımlardan son derece farklıdır.

Bilgi sosyolojisi geleneksel olarak bilimi istisnai bir vaka olarak görmüş, bilimin hakikat üretimini incelemeden muaf tutmuştu. Latour ve Callon'un aralarında olduğu ve Foucault'nun yöntemlerinden ilham alan bir grup düşünür, bu yaklaşımı baş aşağı çevirmiştir. Bilimi incelemeden muaf tutacaklarına onun hakikati nasıl ürettiğine odaklanmışlar, bilimin *inşa edilmişliğine* dikkatlerini yöneltmişlerdir.

Yeni bilim çalışmalarının kapsamını ve odak noktalarını kavrayabilmek için önemli miktarda önbilgi gereklidir:

- Bilimsel bilginin biçimi veya içeriği bir zamanlar sosyolojinin kapsamı dışında görülmüştü. Sosyoloji geleneksel olarak bilimsel bilgiyi nesnel olarak doğru, bu yüzden de araştırmaya elverişsiz görmüştü.
- Bu tutum özellikle sosyoloji disiplininin uzmanlaşmış bir dalı olan bilgi sosyolojisinin gelişimiyle yirminci yüzyılın büyük kısmı boyunca sürmüştü.
- Bu geleneksel bilim sosyolojisi yaklaşımı kabaca şu önermelerle özetlenebilir:
  (a) Doğal dünya gerçek ve nesneldir. Gözlemciler doğanın niteliklerini etkilemezler.
  (b) Doğal dünya belli derecede bir değişim geçirse de altta yatan evrensel ve kalıcı unsurlar vardır.
  (c) Bilim fenomenleri gözlemleme ve evrenin yasalarını formüle etme konusunda titiz teknikler geliştirdiğinden bilim insanlarının top-

ladığı deneysel kanıtların bilimsel yasaları formüle ederken bize yardımcı olacağından emin olabiliriz.

(d) En önemlisi, bilimsel bilginin toplumsal kökenleri bilimin içeriğiyle alakasızdır çünkü o içerik bizatihi doğa veya fiziksel dünya tarafından belirlenir, kültürel veya toplumsal etkenler tarafından değil.

- Böylece bu bilim sosyolojisinin odağında bilimin *içeriğinden* ziyade *toplumsal bağlamının* olduğunu görebiliyoruz.
- Bu düşünce şeklini kırmak için büyük bir değişim gerekiyordu ve bu değişim sosyolojiden değil felsefeden gelmişti.
- Büyük değişim 1960'larda gerçekleşmişti. Öncesinde bilime ilişkin felsefi düşünceler bir dizi temel önermeye odaklanıyordu: Gözlem ile teori arasında bir ayrım vardır; bilgi kümülatiftir -bilim evrilir, hataları ortadan kaldırır; bilimsel terminoloji kesindir veya öyle olmalıdır; bilim potansiyel olarak birlik oluşturan bir faaliyettir- bütün bilimler aynı yöntemlere sahip olmalıdır.
- Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* bu "büyük değişimin" önemli bir dönüm noktasıdır. Bu kitap ile yarattığı düşünceler çok farklı bir temel önermeler dizisi öneriyordu: Gözlem ile teori arasında keskin bir ayrım yoktu; bilim kümülatif değildi; bilimlerin katı tümdengelimci bir yapısı yoktu; bilimsel kavramlar kendilerine özel bir kesinliğine sahip değillerdi; bilimler metodolojik birliğe sahip değillerdi - gerçekten de farklı bilimlerin yön-

temleri aynı değildir; bilimler tarihsel olarak spesifiklerdi. Kuhn bilimi döngüsel şekilde tanımlamıştı – normal bilim, yeni normal bilimlere yol açan "devrimlerle" kesintiye uğruyordu ve bu böyle devam ediyordu.

- Kuhn ve Foucault aynı tarihlerde yazsalar da birbirlerinin yapıtlarından habersizlerdi. Buna rağmen bilimsel özcülüğe olan karşıtlıkları çarpıcı bir benzerlik taşıyordu. Bilimsel özcülük şu düşüncelerden meydana gelir: Bilimin diğer kültürel ve toplumsal faaliyet biçimlerinden ayrı, özel bir şey olduğu fikri; doğal dünyada var olan nesnelerin gerçek, bağımsız biçimde önceden var olan nesneler olduğunu söyleyen yaygın bilim anlayışı; "gerçek-dünyaya" ait bu şeyleri keşfeden "büyük adamlar" fikri.
- Bilimsel özcülüğe karşı çıkmak, gözlemleme faaliyetinde temsillerin oynadığı rol başta olmak üzere temsil mefhumunu Foucault üzerinden yeniden düşünmeyi gerektirir.
- Bilim insanları temsillerin kaçınılmazlığı sorunundan bilgi hiyerarşisine başvurarak ve/veya sorunun yerel bir sorun olduğunu söyleyerek ve/veya sorunun kendi sorunları olmadığını iddia ederek kaçmaya çalışırlar.
- Foucaultcu yaklaşıma göre bilimsel keşif sürecine yeni bir anlayış getirmek sorundan kaçmaktan daha iyidir.
- Olağan bilimsel faaliyetin gözlem ve deney gibi bileşenlerine baktığımızda, başta deney tekrarı söz konusu olmak üzere onların bir derecede yapaylık içerdiği söylenebilir.

• Bütün bunlarda bir yandan bilimin "kartlarını ortaya serme" diğer yandan ise bazı örtük bilgileri ve sorgulanmayan pratikleri saklama çabalarını görebiliyoruz. Söylenenler bilimin paranormal bilimi itibarsızlaştırma çabalarını incelediğimizde özellikle açık hâle geliyor (ayrıntılı bir örnek Joseph Weber'in yerçekimi dalgalarını keşfettiği iddiasının nasıl ele alındığıdır).

Weber tartışmamız bizi "deneycinin gerilemesi" sorunu ile bilim insanlarının sorunu genelde hangi yollardan çözmeye çalıştıklarını irdelemeye götürdü.

• Latour'un "kara kutulama" düşüncesi bu taslak çerçevesinde daha anlamlı hâle gelir. "Kara kutulama" bazı bileşenleri görmezden gelmeyi içerir (mesela araba sürerken arabanın sadece belli bileşenlerinin farkında oluruz – kara kutu bizim bel bağladığımız ama incelemediğimiz şeydir).

• Kara kutulama başta toplumsal dünyanın karmaşık unsurlarını basitleştirmek olmak üzere bilim insanlarının işlerini yapabilmesini sağlar.

• Callon'la Latour bu fikirleri makro ile mikro-aktörler arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak için kullanır. Bu noktaya kadar anılan Latour kaynaklı görüşler Fransa'da elektrikli araba geliştirme çabaları üzerinden örneklendirilmiştir. Bu örneğe göre EDF (*Electricité de France*) elektrikli taşıtı piyasaya sokmakta başarısız olmuştur.

• Bu örnekte EDF'nin kara kutuları özellikle Renault tarafından sonunda açılmış olsa da çoğu bilimsel örnekte basit şekilde açılacak çok fazla kara

kutu vardır. Weber'in yerçekimi dalgaları "keşfi" gibi mikropların "keşfi" de bu konuda iyi bir örnektir.

- Bilim bu kadar çok kara kutuyu kapalı tutmak için iki ana taktik kullanır: Hedefleri değiştirmek ve yeni hedefler icat etmek.
- Foucault'nun yöntemlerinin Latour'a özgü kullanımının en büyük avantajı, teknolojik belirlenimcilikten kaçınılmasıdır. Üzenginin veya belli silahların icadının yarattığı değişikliklerle ilgili açıklamalar bu türden bir belirlenimciliğin örnekleridir.
- Latour'un yaklaşımı bilim, teknoloji ve toplumun nasıl karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırdığını gösterir. Gazlı buzdolabının gelişimi iyi bir örnektir.
- Bu örnek sayesinde Callon'un dikkat çektiği önemli bir noktayı açıkça görebiliyoruz. Sosyo-teknik sistemlerde gerçekleşen tercümeler zorunlu bir geçiş noktaları coğrafyası yaratır. Yeni teknoloji geliştirme çabaları egemen hâle gelmiş teknolojiler temelinde yapılmalıdır (örneğin yeni bir buzdolabı teknolojisi elektrikli buzdolabı temelinde geliştirilmelidir).

Listeyi tamamlarken Martina şaşkınlıkla "aman Tanrım" dedi, "gerçekten de epey yol almışız".

Iva da aynı fikirdeydi. "Evet, okuma grubunun bir sonraki toplantısına hazırız... Ama..."

"Eyvah, senin o meşhur anlamlı duraklamalarından birisi daha" diyerek dert yandı Martina sahte bir ciddiyetle.

"Ne demek istediğimi biliyorsun" diye devam etti Iva "şimdi daha hazırlıklıyız ama henüz tamamen tatmin olmadık. Bu Latour şarabı hoşuma gitmeye başladı ama tek bir yudum almaktan öteye de gidemedik. Bütün bu önbilgilere ihtiyacımız olduğunu biliyorum ama hazır Latour'un diyarındayken, biraz daha keşif yapmak istiyorum".

Iva ve Martina'yı bunu kendi aralarında çözmeleri için baş başa bırakacağız. Umarız siz de Iva gibi hissediyorsunuzdur. Foucault'nun yöntemlerini Latour'un nasıl kullandığının esaslarını öğrenmek için epey çaba harcadınız. Sonraki bölümde size Latour'un sağladığı başka imkânları tanıtıyoruz.

4.

"Acaba bir şey mi kaçırdım? Modernizm gelip geçmiş ama hiç varolmamış gibi, bilgi ve iktidar ise kapı kapatıcılara ve kabuklu hayvanlara dönüşmüş görünüyor"

İÇİNDEKİLER

Biz hiç modern olmadık: bir özet 190
Modernizm, antimodernizm, premodernizm ve postmodernizm hakkındaki şüpheler 190
Modernist olmayan bir metodolojiye doğru 199
Alıştırma 4.1 205
Alıştırma 4.2 215

Düşünümsellik sorunu 218
Deniz tarakları, balıkçılar ve bilim insanları – bazı ayrıntılar 223
Kapı sorunu 228
Alıştırma 4.3 232

Bilim ve politikalar 235
Bilimi topluma getirmek 241
Alıştırma 4.4 246

"Ne demek biz hiç modern olmadık?"

Devon çığırından çıkacak kadar sinirlenmişti. İşte o da böyle bir öğrenciydi. Lisansı olağanüstü başarılıydı ve şu an doktorasını tamamlıyordu. Çalışırken ruhunu ve kalbini ortaya koyuyordu. Öyle ki gerçekten anlamak istediği bir şeyi anlayamayınca işte o zaman çığırından çıkıyordu.

Arkadaşı Dermot ise bütünüyle farklı bir karaktere sahipti. Sakin bir mizaca sahip, çalışkanlıkla yakından uzaktan alakası olmayan biriydi. Sözde, ezelden beri doktorasını "bitiriyordu" oysa hiç de bitirecekmiş gibi gözükmüyordu. Entelektüel meselelere ilgisi bir gelip bir gidiyordu. İlgisi kabardığında, onu dinleyen ve notlarını okuyan (notlardan başka bir şey yazdığı görülmemişti) herkeste kendisinin son derecede parlak olduğu, en karmaşık tartışmaların nüanslarını rahatlıkla anlayabildiği izlenimini bırakıyordu -üniversitesi büyük ihtimalle bu yüzden onun gelişigüzel hareketlerine müsamaha gösteriyordu. Devon'un öfkeli çıkışı sırasında televizyondan gözlerini bile ayırmamıştı. Kim bilir, belki de Devon'u kızdırmaktan hoşlanıyordu.

Oysa Dermot, gerçekten de Devon'u kızdıracak bir şey söylememişti. Tek yaptığı önüne Latour'un Biz Hiç Modern Olmadık*'ının bir kopyasını atmak ve güzel olduğunu söylemekti. Bu yetmişti. Devon, Latour hakkında çok şey duymuştu ve kendisini "çözmeye" kararlıydı. Latour'un daha eski makalelerinden birkaçını okumuş, epey iyi olduklarını düşünmüştü. Fakat çoğunlukla olduğu gibi makaleler sadece iştahını kabartmakla kalmıştı. Başka bir arkadaşı Latour'un iddialarının çoğunu yakın zamanda* Biz Hiç Modern Olmadık*'ta özetlediğini söylemiş kendisi de bunun üzerine kitabı satın almıştı. Pek ilerleyemeden hüsrana uğrayarak kitabı bırakmıştı. Foucault'nun* Bilginin Arkeolojisi*'yle aylarca uğraştıktan sonra onun bir modernizm eleştirisi olarak okunması gerektiği kanatine daha yeni varmıştı. İki hafta önce girdiği lisansüstü seminerde bu Foucault okumasını ısrarla savunmuş ve biraz gönülsüzce de olsa takdir almıştı. Modernizm konusunda net bir duruşu vardı, oysa Latour onu çürütmeye çalışıyordu. Önceki gün öğleden sonra kitabı kızarak Dermot'a bırakmıştı.*

Dermot lisansüstü seminerlerle hiç ilgilenmemişti. Bu yüzden Devon'un modernizmi ve kusurlarını özetleme başarısından habersizdi. Birlikte kahve içerken konudan birkaç kez heyecanla bahsetmişti ama konuyu ne zaman açsa Dermot spor sayfasını okuyordu; onu pek dinlememişti. Sadece kitabı güzelmiş diye geri verdikten sonra neden Devon'un Latour'un temel iddiaları konusunda bu kadar öfkelendiğini, artık kendisinin merak edebileceği ölçüde merak etmişti.

Davranışlarının ne kadar sinir bozucu olduğu

hakkında Dermot'un en ufak fikri bile yoktu.

Devon sıkıntısına yenilmemek için onunla başa çıkmaya çalıştı. Konuşmayı Latour'un ne söylediğinden Dermot'un okumasına getirmeyi denedi. Dermot'un aslında tembellikle kitaba elini bile sürmemiş olduğunu ortaya çıkartarak, biraz sakinleşeceğini ümit ediyordu. Büyük hata.

"Ne kadarını okudun?"

Kendine has ses tonuyla "hepsini" dedi Dermot, gelişinden bu yana ilk kez Dev'e dönmüş yüzüne bakmıştı. Doğrusu asıl neden futbol maçında verilen reklam arasıydı.

Devon'un tepesi atmış kafasından türlü türlü düşünceler geçmeye başlamıştı. Kitabın içeriğini bilmek istediğini söyledi ve Dermot sakince anlatmaya başladığında, arkasını dönüp çıkıp gitti. Reklam arası bitip maç yeniden başlarken Dermot olan biteni unutmuştu bile.

Devon'un bu kitabın önemi konusundaki sezgileri doğruydu. Kitap büyük oranda Latour'un Foucault'nun yöntemlerini hangi doğrultularda geliştirdiğini göstermektedir. Bu nedenle de Latour'un bilimsel bilgiye yaklaşımına ilişkin tablomuzu tamamlamaya çalışırken bizim için faydalı bir kaynak olacaktır. Devon'un sıkıntıları yersiz. Neden derseniz, kısmen Fransız olmaktan ileri gelen tuhaf yönlerine rağmen kitap oldukça rahat anlaşılıyor – Latour (1993: ix) yine de Latour kitabın kimi İngilizce konuşan okurları sinirlendirecek Fransızlıklara sahip olduğunu itiraf eder. Dermot kadar rahatlıkla

anlatamayacak olsak da, bu bölümün ilk kısmında size kitabın nispeten kolay anlaşılır bir özetini sunacağız. Sonrasında da Latour ve Callon'un iş başındaki bilime dair daha detaylı araştırmalarına geri döneceğiz. Umarız özetimiz Devon gibi sizin için de faydalı olur.

Biz hiç modern olmadık: bir özet

Modernizm, antimodernizm, premodernizm ve postmodernizm konusundaki şüpheler.

Latour (1993), başlıca hedefi olan modernizmi, daha doğrusu modernlik iddialarının göstergelerini tanımlamak ve yeniden tanımlamak için büyük çaba sarf eder. Keskin bir gözlem sonucunda moderniz-min modernizm anlayışının düpedüz modernlere ait bir anlayış olduğunu söyler. Nasıl Fransız Devrimi tarihi, sadece "devrimcilerin" gözünde devrim olacak ölçüde "devrimin" bir ürünü olarak anlaşabilirse, modernizm de sadece modernistlerin anladığı haliyle modern olmuştur (1993: 40). Ona göre modern olanı ayırt eden şey doğal, toplumsal ve söylemsel olan arasındaki son derece gerçek olduğu düşünülen sınırlardır (1993: 7). Bunun yanında,

> "Modern" sözcüğü, etkin olmaları için ayrı tutulmaları gereken ama yakın zamanda karıştırılma-ya başlanan birbirinden tamamen ayrı iki pratik dizisi tanımlar. Birinci türden pratik dizisi "tercüme" yoluyla yepyeni türden varlık karışımlarını, doğa ile kültürün melezlerini yaratır. İkinci türden pratik dizileri ise "arındır-

ma" yoluyla birbirinden apayrı iki ontolojik alan yaratır: Bir yanda insanlarınki, diğer yandaysa insan-olmayanlarınki. (1993: 10-11)[16]

Latour modernizmi tanımlarken modernizmin zamansallığa yaklaşımıyla ilgili başka bir hat keşfeder. "Modern zaman, bilim tarihi (...) ile sıradan düz tarih arasında yapılan ayrıma atfedilebilecek art arda gelen bir dizi açıklanamayan heyuladan ibarettir" (1993: 70). Bu tespitten hareketle, "olumsal ile zorunlu" arasında bir ayrım yapmakla "modernlerin" hataya düşerek iki farklı tarih kurmuş olduklarına dikkat çeker. Bu ise devrimci düşünmenin egemenliğine yol açmıştır çünkü modernler tarihi yalnızca birbirini izleyen devrimler şeklinde kavrayabilir. "Böylece doğa ile kültür arasındaki asimetri geçmiş ile gelecek arasındaki asimetriye dönüşür" (1993: 71). "İlerleme ve çöküş modernlerin en önemli iki kaynağıdır ve kökenleri aynıdır – zamanın geçtiği izlenimini veren onların 'sistematik bütünlüğüdür'" (1993: 72). Bu devrime yatkın zamanın geçişine ise kriz damga vurur: Modernistler "süreğen bir kriz içinde olmaktan ve durmaksızın tarihe nokta koymaktan marazi bir zevk" alırlar (1993: 114).

Modernizm bazen de kafa karışıklıklarıyla tanımlanır. Örnek vermek gerekirse: "Modernler ürünleri süreçlerle karıştırmışlardır. Bürokratik rasyonelleşme üretiminin rasyonel bürokratları gerektirdiğine, rasyonel bilim üretiminin evrenselci bilim

[16] Şimdiki ve ilerleyen alıntılarda yer yer değişiklikler yaparak kitabın Türkçe çevirisinden yararlandık: Latour, B. *Biz Hiç Modern Olmadık*, çev. İnci Uysal, 2008. İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

insanlarına ihtiyaç duyduğuna inanmışlardır" (1993: 115-16). Başka bir örnek ise modernizmin nedenlere yönelik takıntısıyla ilgilidir. Bu, isimlerin sıfatlar ve zamirler olarak gülünç kullanımlarına yol açmaktadır. "'Bilim', 'teknoloji', 'organizasyon', 'ekonomi' (...) gibi sözcükler güzel isimlerdir ama kötü sıfatlar ve berbat zamirlerdir." İddiasına göre bilim insanları yalnızca "sosyologlar ve epistemologlar" tarafından böyle alıştırıldıkları için kelimeleri böyle kullanmaktadırlar (sonradan konuya geri döneceğiz) (1993: 116).

Modernizmi tanımlayan diğer bir kafa karışıklığı da modernizmin, küreselin sadece yerelde ele alınabileceğini görmeyerek yereli devamlı küresele götürme çabasıdır. "Yerelden küresele, koşullara bağlı olandan evrensele, olumsaldan zorunluya giden kesintisiz yollar vardır, vardır ama sadece yol ağının maliyeti karşılandığı sürece" (1993: 117). Modernist evrensellik miti bilimin "ağların geride bıraktığı büyük delikleri, mutlak olarak evrensel düz ve birleşik yüzeyler haline getirmek için yenileyip, bütünleyip, doldurduğunu" iddia eder (1993: 118). Bu son kafa karışıklığı kayda değer bir kalıcılık göstermiştir. Modernler "yerel olan insanlar, düşünceler ve koşulların; küresel olan organizasyonlar, yasalar ve kuralların gerçekten var olduğunu sandılar" ve bunun sadece toplum bakımından değil doğa bakımından da böyle olduğunu düşündüler (1993: 120). Söz konusu bütünlükleri bütünüyle devrimleştirerek ele alma çabalarının "o fevkalade modernistleri, Marksistleri" yarattığını söyler (1993: 126).

Latour'un "Modernlerin Anayasası" dediği şeye göre Anayasa üç teminattan oluşur ancak üçüncüsü olmaksızın ilk ikisinin anlamsız olacağına dair Latour bizi uyarır:

1. "Doğayı inşa etmemize rağmen, sanki onu biz inşa etmemişiz gibidir";

2. "Toplumu inşa etmememize rağmen, sanki onu biz inşa etmişiz gibidir";

3. "Doğa ve toplum mutlak olarak ayrı kalmalıdır; arındırma çalışması aracılık çalışmasından mutlak olarak ayrı olmalıdır" (1993: 32: şekil 2.1).

Latour devam ederek modernlerin "üstü çizilmiş Tanrı" biçiminde hayati bir dördüncü teminatları olduğunu söyler. Bu Tanrı yokluğuyla vardır, modernlerin Doğa ve Toplum düşüncelerine münasebetsizce müdahale etmediği sürece O'na inanılabilir. Modernizmi bu kadar kuvvetli yapan güçler ayrılığı zincirine sonuncusu eklenir: Modernler "doğayı yapmazlar; toplumu yaparlar; doğayı yaparlar; toplumu yapmazlar; her ikisini de yapmamışlardır; Tanrı her şeyi yapmıştır; Tanrı hiçbir şey yapmamıştır; her şeyi kendileri yapmışlardır" (1993: 34). Modernler böylesine kullanışlı bir Tanrı'yı Reformasyona borçludurlar; bu Tanrı neticede sadece kalpte hissedilerek bilinir ve modernlerin aynı anda hem seküler hem de dindar olabilmesini sağlar (1993: 33).

Latour modernizmin muazzam bir eleştiri gücünün olduğunun gayet farkındadır. Bu gücün günümüzde azaldığına (diğer türlü kitabı yazamayacağını bilmektedir) ve modernizmin eleştirel olma gücü-

nün Marksist veya başka türlü pek çok öfkeli eleştiri türünün özünde bulunduğuna dikkat çektikten sonra, durumu şöyle özetler:

> Modern insan, doğa yasalarının aşkınsal kesinliğine sırtını sağlamca yaslayarak akıl dışı inançları ve gayrimeşru tahakkümleri eleştirip ifşa edebilir, kınayıp yerebilir. Modern insan, insanların kendi kaderlerini belirleyebildiği kesinliğini arkasına alarak, akıl dışı inançları, ideolojilerin önyargılarını, eylemin ve özgürlüğün sınırlarını belirlediklerini iddia eden uzmanların gayrimeşru tahakkümünü eleştirip ifşa edebilir, kınayıp yerebilir. (1993: 36)

Modernlerin el çabukluğu Latour'u etkilemiştir. Modernler "tüm eleştiri imkânlarını ellerinde tutarlar ama vakadan vakaya onları öylesine hızlı değiştirmektedirler ki asla suçüstü yakalanamazlar (...) yenilmezler, yenilmez oldular, yenilmez olmalarına ramak kalmıştı, yenilmez olduklarını sanmışlardı." (1993: 39).

"Anlayamıyorum, anlayamıyorum!" diye bağırdı Devon kendi kendine. Dermot'u etkilemek gibi tuhaf bir amaçla Biz Hiç Modern Olmadık'*ı bir kez daha okumayı denemeye karar vermişti. Dermot'a kitabı yeniden okuduğunu söylememişti. Bir gün ansızın karşısına çıkıp kitabı anlayabildiğini söyleyerek Dermot'un aklını başından alma hayalleri kuruyordu. Etsin bakalım.*

Devon'unki gibi bir zihniyetle ne yapılır? Zor bir soru. Onu kendi haline bırakmak galiba en iyisi.

Latour'un modernizm tanımlarının hepsi aynı yöne işaret eder: Modernizm çökmüştür, hem de hiç gelip gelmediğini sormamızı mümkün kılacak kadar. (bu sorunun cevabı elbette "Hayır, gelmedi"dir). Latour'a göre modernler "başarılarının kurbanı olmuşlardır (...) Modern Anayasa kendi ağırlığı altında çökmüş, deney konusu olarak hoş gördüğü karışımların altında boğulmuş çünkü böyle yaparken karışımların toplumun dokusu üzerindeki sonuçlarını gizlemiştir." (1993: 49). "Modernler pes etmişlerdir. Anayasaları birkaç karşıt örnek, birkaç istisna kabul edebilir (...) Ama istisnalar çoğaldığında çaresizdirler" diyerek devam eder (1993: 50). Modernlerin zamansallığı da çökmüştür –"Nesnemsilerin çoğalışı Anayasasıyla beraber modern zamansallığı da çökertmiştir" (1993: 73)– onun felsefedeki savunucularının bizatihi dayanağı için de aynı şey geçerlidir. Bu modern filozoflar "başlangıçtaki sade bir ayrımı, önce bir bölünmeye, sonra bir çelişkiye, en sonunda ise mukayese edilemezlik düzeyinde aşılamaz bir gerilime vardırmaları bakımından prepostmodernlerdir" (1993: 59).

Antimodernizme, premodernizme veya postmodernizme dönüş de yine aynı şekilde nafiledir. Latour, 1989'da Berlin Duvarı'nın çöküşünün eşit şekilde hem modernizm (baskılayıcı ve özgürleştirici olanaklarının her ikisiyle de), hem antimodern veya premodern tepki, hem de postmodern şüphecilik yanlılarını cesaretlendirmiş olduğunu (1993: 8-10) kabul etse de hepsini aynı ölçüde reddeder. Antimodernizm için şöyle der: "[Modern] Anayasanın

etkileriyle canla başla savaşmasına rağmen onu bütünüyle kabul eder (...) Sadece öfkelerinin göstergeleri ve hedefi değişiklik gösterir (...) Antimodernler, postmodernler gibi rakiplerinin oyun alanını kabul etmişlerdir" (1993: 47-8).

Latour söylenenleri ileriki sayfalarda detaylandırır: "Antimodernler, Batı'nın (...) toplumsalı alan kalmayacak derecede soğuk ve rasyonel canavarlarla doldurduğuna sonuna kadar inanır" – diğer süreçler için de aynı şey geçerlidir. Modernistler bu "doldurmayı" "zor kazanılmış görkemli zaferler" olarak görürken, antimodernistlere göre durum "eşi benzeri görülmemiş bir felakettir". Gelgelelim "eksi veya artı işareti bir kenara, modernlerle antimodernler aynı şeylere inanır" (1993: 123). Antimodernistlerin "marjları" savunmaları hakkında ise bunların totalitarizmi varsaymak zorunda kaldıklarını söyler. Bunun, her bütünlüğün yerellerden oluştuğu gerçeğini görmezden geldiğini belirtir. "Modern mitlerin kökenlerini aradığımızda onları, neredeyse her zaman modernizme ruhun, duygunun, öznenin veya marjların aşılamaz engelleriyle karşı çıktıklarını söyleyenler arasında bulacaksınız" (1993: 124).

Premodernizmi ise genelde modernizmi tanımlamak için kullanır. "Premodernler tanrısal, insani ve doğal olanın karışımlarını kavramlarla doldurarak, onların pratikteki yayılımlarını sınırlarlar. Premodernleri ezelden beri en büyük ihtiyata zorlayan, doğal düzende değişiklik yapmadan toplumsal düzeni değiştirmenin –veya tersinin– imkânsızlığıdır" (1993: 42). Premodernizmin "ötekisi" olarak moder-

nizme iyi hizmet ettiğini ileri sürer: "İnsan-olmayanlarla insanlar arasındaki içsel bölünme modernlerin premodernlerden kendilerini ayırdıkları –bu sefer dışsal– ikinci bir bölünmeyi tanımlar. "Onlar"da Doğa ve Toplum, göstergeler ve şeyler neredeyse örtüşürler. "Bizim" için ise asla öyle olmamalıdırlar." (1993: 99-100)

Esasında Latour'un hedefinde postmodernizm vardır. Ona göre postmodernizm bir yandan ampirik betimleme faaliyetini "bilimsici" (modernist) diyerek reddederken öte yandan zamanı art arda gelen devrimlere bölen modernist düşünceyi kabul eder. Bu şekilde her türlü "sonralık" düşüncesine karşı çıkarken kendilerini modernlerden sonra geldiklerini iddia ettikleri "gülünç" bir durumda bulurlar. (1993: 46-7). Latour'a göre postmodernistler "bilim insanlarının uzaylı, maddenin gayri-maddi, teknolojinin insani, siyasetin ise saf simülakrum olduğuna (...) gerçekten inanırlar (...) [Postmodernistler] bütün *avant-garde*'ların sıkıştığı çıkmaza, kendilerini izleyen kimselerin kalmaması çıkmazına sıkışmışlardır" (1993: 62). Latour kitabın ileriki sayfalarında sık sık postmodernizmin sadece bir semptom olduğu teması üzerinde durur:

> [P]ostmodernizm bir çözüm değil, semptomdur. Postmodernler modern çerçeveyi korurlar ama modernlerin düzenli takımlar olarak grupladıkları bileşenleri dağıtırlar. Postmodernler (...) çerçeveyi değiştirmeden, sürekli yenilik gerekliliğine hâlâ inanmakta hatalıdırlar. (1993: 74)

Belki de şaşırtıcı şekilde Latour postmodernist enkazdan kendisinin modernist olmayan yaklaşımı uğruna epeyce bir şeyler kurtarabileceğini düşünür. Bu noktaya birazdan geri döneceğiz.

"Anlayabiliyorum, anlayabiliyorum!" Pek oralı olmayan Dermot'a heyecanla bağırdı Devon. "Kitabı yeniden okuyorum da, önceden konuştuğumuz bilim felsefesi tartışmalarıyla bağlantılarını artık görmeye başladım."

Devon haklı. Latour'un iddialarının çoğu gerçekten de bilimin toplumda nasıl işlediği hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olunduğunu varsayar (mesela modernistlerin rasyonel bilim üretiminin evrenselci bilim insanlarına dayanıyor olduğunu düşünecek kadar süreçlerle ürünlerini birbirlerine karıştırmaları tespiti). Bu iddialar, okuyucuların uzunca bir süredir tartışılagelen rasyonel bilimin toplumda oynadığı role ya da evrenselci bilim insanlarının mümkün olup olmadığına dair literatüre aşina olduklarını varsayar. Latour böyle bir varsayımda bulunuyor çünkü söz konusu literatür – önceki bölümde kısaca ele alınan ve kabaca bilim felsefesi veya tarihi olarak sınıflandırılan literatür (en bilinen örnekler için bkz., Popper 1959, 1963; Kuhn 1970; Lakatos ve Musgrave 1970; Feyerabend 1975) gerçekten de bilimin toplumdaki yeriyle ilgilenen özel okuyucu kitlesinden çok daha geniş bir kitle tarafından bilinmektedir.

Dermot hiç de nezaket gösterebilecek bir ruh hali içinde değildi.

"Lütfen çıkmadan kanalı değiştir Dev. İzin ver de bu konuyu gün gibi ortada olan şeylerin ötesine geçtiğinde konuşalım."

Modernist olmayan bir metodolojiye doğru

Ayrışmalar Buraya kadar az çok gördüğümüz gibi Latour sahte ayrımlardan kurtulmaya çalışır. Modernizmi "tuhaf" bir ayrımın nitelediğine inanır – "gelin bilgiyi, çıkarı, adaleti, iktidarı karıştırmayalım (...) Solda şeylerin bilgisi; sağda insanların çıkarı, iktidarı ve siyaseti" (1993: 2-3). Kendisi ile "arkadaşlarının" çalışmalarını (bu iki bölümün merkezindeki yeni bilim çalışmaları) bilimi incelemek suretiyle bu uçurumu ortadan kaldırma girişimi olarak niteler. Bilimle ilgili bu çalışmaların bilimsel nesnelerin kendilerinden çok bu nesnelerin parçası oldukları "toplumla" nasıl kaynaştıklarını incelediğini söyler. Ancak bu incelemeler salt rastgele siyasal oyunlardan çok "kolektiflerin ve nesnelerin" birleşimleriyle ilgilidirler (1993: 4-5). Latour'un aşmaya çalıştığı diğer sahte ayrımlar içinde yerel ile küresel arasındaki, doğal, toplumsal ile söylemsel arasındaki ve bilim ile politika arasındaki ayrımlar vardır. Yerel/küresel ikiliği hakkındaki tartışmasına geri dönmemize gerek yok. Diğer iki ayrım söz konusu olduğunda ise kendisinin söyleyeceği çok şey vardır.

Bilim ile politika arasındaki ayrımı ele almak

üzere Latour bizi Boyle ve Hobbes arasında on yedinci yüzyılda gerçekleşen ünlü hava pompası tartışmasına götürür. Shapin ve Schaffer'in çözümlemesinden (1985) yola çıkarak, bizatihi ayrımın aslen Boyle ve Hobbes tarafından yaratıldığını iddia eder (Latour 1993; 16). İlk bakışta ortada bir tartışma yokmuş gibi görünse de – Boyle'un siyasi görüşleri Hobbes'la örtüştüğü gibi Hobbes'un bilimin matematiksel yöntemlerine inancı da Boyle'la örtüşür – bilimle siyaseti bir araya getirdiğimizde birbirlerinden dünyalar kadar uzaktırlar. Boyle'un hava pompasıyla yaptığı deneyler günümüzde kullanılmaya devam eden deneysel yöntemin – bir bilim insanı grubunun dikkatli gözlem faaliyeti – keşfiyle sonuçlanmıştı. İç savaşın yıkıcı etkilerini daha yüksek bir otoriteye (Tanrı veya ruhaniyet) dayanmayan bir hükümdarın otoritesine bağlılıkla ortadan kaldırmaya çalışan Hobbes'un siyaset teorisi, bilim insanı beyefendilerin kanıtları sayesinde birdenbire hükümdarın otoritesinden yeni bir kaçış yolu bulan Boyle'a tersti (1993: 16-20).

Latour'a göre Shapin ve Schaffer'in çalışmasını önemli kılan şey çalışmalarının bir dereceye kadar bağlamın *kendinde* önemini reddederek laboratuvarın karman çormanlığına odaklanmasıdır. Böylelikle Latour bilim ile siyaset arasındaki ayrımın etkilerini aşma konusunda bize en sağlam ipucunu vermiş olur. Latour'a göre yazarlar Boyle'un, Hobbes'un kendisinden talep ettiği gibi makro düzeye geçmek yerine daha fazla laboratuvar deneyi yaparak Hobbes'a yanıt verdiğini göstermişlerdir. Labo-

ratuvarda bulduğu kanıtlarla Hobbes'u çürütmeye çalışarak tanıkların şahitliğiyle yargı verme faaliyetine laboratuvar ve deneylerden kaynaklanan "şeylerin şahitliğini" katmıştır. Latour'un vurguladığı gibi bu durum evrensellerin [tümellerin] kesinliğinden dramatik bir kopuşu ifade eder (1993: 20-4).

Latour bu tutumu açarken, Shapin ve Schaffer'ın Hobbes'un pozisyonuna fazla yakın olduğunu iddia eder. "Çıkar", "iktidar" ve "siyaset" gibi terimleri gayet masumca kullanırlar, Boyle'unkilere yaptıkları derecede onları yapısöküme uğratmazlar. Eğer öyle yapsalardı, terimlerin çağdaş kullanımlarının bizzat Hobbes tarafından icat edildiğini görebilirlerdi (1993: 25-7). Latour böyle yapmakla modern dünyayı Boyle ile Hobbes'un beraber icat etmiş olduğunu görmemizi ister. "Hobbes ve Boyle hâlâ çok düşünmeden kullandığımız iki kaynağı tanımlamak için savaşırlar" - "insan olmayanların temsili bilimin işidir ama bilimin siyasete başvurma imkânı yoktur; vatandaşların temsili siyasetin işidir ama siyasetin bilim ve teknoloji tarafından üretilip, seferber edilen insan olmayanlarla herhangi bir ilişkiye girmesine izin verilmez" (1993: 28). Hem Hobbes hem de Boyle tercüme yaparlar ama farklı türden tercümelerdir bunlar: "Siyasi sözcüler (...) aynı anda hepsinin konuşması mümkün olmayan müvekkillerini tercüme ederken, bilimsel sözcü (...) temsilcisi olduğu doğuştan dilsiz şeyleri tercüme eder" (1993: 29).

Sosyoloji ve Antropoloji Latour sosyoloji konusunda buradaki amaçlarımız açısından önemli sayı-

labilecek birkaç metodolojik tespitte bulunur. Doğa ile toplum arasındaki ayrımın etkilerini aşma girişiminde sosyolojiyi destek yerine bir engel olarak görür -sosyoloji ayrı bir toplumsal alan olduğu düşüncesini sürdürerek bahsedilen ayrıma katkıda bulunur. Latour'a göre sosyoloji toplum ile nesneler arasında bir ikilik yaratır ve böylece toplum kınamalar için çifte gerekçe sunar- kınamanın yapıldığı çerçevenin gerektirdiklerine göre ilk olarak toplum nesneleri her şeyiyle belirleyecek kadar güçlü olmakla kınanır, ikinci olarak ise nesneler tarafından tamamıyla belirlenecek kadar zayıf olmakla. Latour'a göre bütün toplum/öteki ikiliklerinin (toplum/birey veya cemiyet/cemaat gibi) altında güçlü/zayıf birleşimleriyle bu yatar. Bu ikilikler kendisine göre "sosyal bilimlerin" eleştirel repertuvarının "yüzde doksan dokuzunu" meydana getirir (1993: 53-4).

Latour, bu sorunu çözmeye çalıştıkları sırada kendisi ve meslektaşlarının bilim çalışmaları yaklaşımının toplumun nesnelerden meydana geldiğini açığa çıkardığını söyler. Bu yaklaşım sosyal bilimlerin eleştirel repertuvarını her bir ikiliğin güçlü tarafına karşı kullanır ve böylece ikilikler yıkılır, eleştirel repertuvar iflas eder (1993: 54-5). Latour sosyolojinin bilgi, inanç ve bilim arasındaki ayrımlardan vazgeçerek (1993: 94) eleştirel olma ihtiyacından kurtulabileceğine inanır. Amacının, ifşa etme zorunluluğundan (yani örtbas edildiği düşünülen şeyleri açığa çıkartmak için devamlı çalışmaktan) bir kaçış yolu sunduklarını söylediği Boltanski ve Thévenot'nun bazı yapıtlarındakiyle (örneğin bkz. 1987) benzer

olduğunu söyler ve "eleştirel sosyoloji"nin yerine bir "eleştiri sosyolojisi" önerir (1993: 44). Yeri gelmişken bu konuda Boltanski ve Thévenot'nun Garfinkel'in belgesel [*documentary*] yorumlama yönteminin ("ifşa etmek") *amatörce* bir faaliyet olduğu yönündeki ısrarına epey yakın olduklarına dikkat çekebiliriz.

Bu iddiaların önemi belki de yola devam edip Latour'un antropolojiye ilişkin bazı düşüncelerini ele aldığımızda daha kolay anlaşılacaktır. Latour'un yaklaşımı antropolojiye daha yakın gözükür ama bu sadece antropoloji sahadayken veya diğer kültürler hakkında bilgi toplarken böyledir. Antropologlar "öteki" toplumları inceledikleri sırada şeyleri ağlar olarak görmekte bir sıkıntı çekmezken, "evlerinde" yani batı toplumlarında aynı şeyi yapamamaktadırlar. Yapamamaktadırlar çünkü modernizme mahkûm olduklarından doğal, toplumsal ile söylemselin sınırları kendilerine fazlasıyla gerçek görünür (1993: 7). Shapin ve Schaffer'ın Boyle/ Hobbes tartışmasını konu alan çalışmasını, düşünce tarihiyle bilimin bağlamını "pratiklerin ve ağların dünyası" sayesinde ilk defa bir araya getirdiği için över (1993: 20). Latour antropolojinin "evdeyken", daha doğrusu "eve bağlıyken" insanlar ile insan olmayanlar arasında sahte bir ayrım yaptığını iddia eder. Antropolojinin "simetrik" hâle getirilerek, bilgi sosyolojisi ile epistemoloji arasında kurulan asimetriden vazgeçilmesiyle kurtarılabileceğine işaret eder. Bu iki alan bu sefer doğru ile yanlış bilim arasında başka bir sahte ayrımı teşvik etmiş, doğru bilgiyi incele-

mekte kullanılan tekniklerin yanlış bilgilere uygulanmasını engelleyerek bizi yanlış bilgileri ideoloji gibi araçlarla açıklamaya zorlamıştır (önceki bölümde başka bir bağlamda bunu gördük) (1993: 92). Latour sosyolojik çalışmaların belli tipte bir etnologu örnek almasını ister:

> [H]er etnolog tek bir monografa iş başında olan bütün kuvvetlerin tanımını sığdırabilme becerisine sahiptir; insanlar, tanrılar ve insan olmayanlar arasındaki kuvvetler dağılımı; anlaşma prosedürleri; din ile iktidar arasındaki bağlantılar; atalar; kozmoloji; mülkiyet hakları; bitki ve hayvan taksonomileri. Etnologun biri bilgiyi, diğeri iktidarı, ötekisi ise pratikleri ele alan üç ayrı kitap yazmayacağı kesindir. (1993: 14)

Latour'un "modernist olmayan" yeni yöntemi uyarınca karşılaştırmalı antropoloji "artık doğaya yegâne erişim gibi hayret verici bir ayrıcalığa sahip olan kendi kültürünü istisna görerek, diğer kültürleri karşılaştırmaz. *Bunun yerine doğa-kültürleri karşılaştırır*" (1993: 96, vurgu yazarın). Böylece "evine", "tropik bölgelere" nasıl yaklaşıyorsa öyle yaklaşır. Önerilen "simetrik antropoloji (...) doğruları ve yanlışları açıklarken aynı terimleri kullanır (...) insanlar ile insan-olmayanların üretimini birlikte inceler (...) son olarak Batılıları Ötekilerden ayırt edenler konusundaki bütün varsayımları askıya alır" (1993: 103).

Foucault ile Latour'un sorun temelli yaklaşımları arasındaki bazı bağlantıları görmeye başladığınızı umuyoruz; her ikisi de bir sorunun analizinin

belli sınırları aşması gerektiğini iddia eder. Şimdi bir araştırma problemi ile onun sınırları hakkında düşünme sırası sizde.

ALIŞTIRMA 4.1

Bu alıştırma için şu an ya üzerinde çalıştığınız ya da başlamak üzere olduğunuz bir araştırma sorusunu ele almanızı istiyoruz. Alıştırmanın amacı, soruyu çözümlemek için Latour'un ileri sürdüğü simetrik antropolojiden yararlanam bir plan tasarlamanız (yaklaşık 500 kelime). Lütfen şunlara odaklanın:

- İnsan ile insan-olmayanları bir arada çözümlemek.
- Doğruyu ve yanlışı aynı terimlerle irdelemek.
- Bildiğinizi *düşündüğünüz* fenomenleri (örn. toplum) özel vakalar olarak görmeyi reddetmek: toplum basitçe bir nesneler ağıdır.
- Bilgi, inanç ve bilim arasında ayrım yapmayı reddetmek.
- Yargıda bulunmayı reddetmek.
- "İfşa etmeyi" reddetmek - bunun yerine ayrıntıları dikkatle betimlemeye odaklanmak.

Diğer bazı önemli kavramlar. Şimdi de Latour'un melezleşme, belli türden bir ağ yaklaşımı ve simetri hakkındaki kompleks formülasyonlarını ele alacağız. Latour, dikkatimizi etrafımızda gerçekle-

şen melezleşmeye verdiğimizde hiç de modern olmadığımız ihtimalini görmeye başlayacağımızı söyler (1993: 11). Kendisinin ağ anlayışı yerel ile küresel arasındaki sahte ayrımı sonlandırma girişiminin bir parçasıdır. "İki kutup, yerel ile küresel, bizim burada ağ dediğimiz arabulucu düzenlemeler yanında çok sıradan kalır" (1993: 122). Latour simetri ilkesinden bahsederken Michel Serres'in cümlesini kullanır: "Bilimin bütün mitlerden yoksun olduğu düşüncesi kadar saf bir mit yoktur". Latour bu noktadan yola çıkarak örneğin Pasteur'ün başarısızlıklarını başarılarıyla aynı terimlerle açıklamamız gerektiğini söyler. Bilim incelenirken başarısızlıkları açıklamak için kullanılan ve asimetrinin merkezinde yatan araçlar dizisinden –"toplum, inançlar, ideoloji, semboller, bilinçdışı, delilik"– nasıl kurtulacağını gösterir. "Sosyal bilimcilerin hatalar için sundukları açıklamalara zayıflatıcı bir tedavi uygulanması" gerekir (1993: 93).

Latour bu modernist olmayan formülasyonlarını çeşitli yollarla geliştirir. Mesela, eleştiri ile kınamadan vazgeçmenin ahlaktan vazgeçme anlamına gelmediğini söyler. Bundan ziyade söz konusu olan "gayri resmi ahlakı" fark etmektir; bu ahlak "kınamaya izin vermez ama (...) etkin ve yüce gönüllüdür çünkü koşulların ve ağların baş döndürücü dolambaçlarını izler" (1993: 45).

Amodernizm "yeni bir çağa girmekle" ilgili değildir: "artık avangardın avangardına sarılma zorunluluğumuz yok; hatta artık daha zeki, daha eleştirel olmaya bile çalışmıyoruz". Bu durumu şöyle özetler:

> Örtüyü kaldırmak yerine seren, çıkarmak yerine ekleyen, kınamak yerine arkadaşlık eden bu geriye yönelik tutumu (...) modern olmayan [ya da amodern] ifadesiyle niteliyorum (...) Modern olmayan aynı anda hem modernlerin Anayasasını hem de Anayasanın reddettiği ama çoğalttığı melezler nüfusunu dikkate alandır. (1993: 47)

Latour, modern olmayanın önerdiği geçişleri –nesneler dünyasından nesnemsiler dünyasına, içkin/aşkın toplumdan insan ile insan-olmayanların kolektiflerine geçiş vb.– nasıl gerçekleştirebileceğimizi sorarak devam eder. Ağlara nasıl ulaşılır? "Hem modern hem de modern olmayan boyutları çizmemiz gerekir" (1993: 77), modern olmayan yaklaşımın "faillerin tamamına aracı rollerini" geri kazandırmayı hedeflediğini fark etmemiz gerekir (1993: 78).

Latour metnin ileriki sayfalarında amodernizmin bu imkânlarının amaçlarını biraz daha irdeler:

> Ağları kat ederken (...) özellikle homojen hiçbir şeye denk gelmeyiz. Daha ziyade fizik-altında kalırız (...) salt içkinliğe düşmeyiz çünkü ağlar hiçbir şeyin içine dalmamıştır. Ağların kendilerini yayması için gizemli bir etere ihtiyaç duymayız (...) Hangi dünya bizi şeylerin doğasını, teknolojileri, bilimleri, kurgusal varlıkları, büyük ve küçük dinleri, siyaseti, hukuki alanları, ekonomileri ve bilinçdışıları aynı anda ve aynı nefeste ele almaya zorlar? Tabii ki bizim dünyamız. (1993: 128-3)

Latour'a göre amodernizm "modern eleştirinin en iyi kaynaklarından" yararlanabilir. Bu repertuvarda dört alan vardır: "Efendisi olmadığımız bir

doğanın dışsal gerçekliği", "toplumu yapılandıran kişileştirilmiş kuvvetler", "imleme ve anlam" ve son olarak "Varlık". "Bu kaynaklar sadece Anayasanın resmi halinde bağdaşmazlardır. Pratikte ise bu dördünü ayırmakta zorlanırız". Bu kaynaklar "özleri bırakıp olaylara geçtiğimizde", ağlara odaklandığımızda bağdaşmaz değillerdir. Amodernler böylece dört eleştiri repertuvarını "aynı ağlarda" bir araya getirebilirler. "Modernler hem gerçekliği, hem dili, hem toplumu hem de varlığı istemekte pekâlâ haklıdırlar. Yanlış oldukları nokta onların sonsuza kadar çelişkili olduklarını sanmalarıdır" (1993: 88-9).

Bu şekilde amodernizm bizi "dört eleştirel repertuvarın aşırı dozda kullanımından kaynaklanan postmodern yılgınlıktan" bile kurtarabilir. Latour modern eleştirel repertuvarlara yönelik tutumuz karşısında "daha bıkmadınız mı?" türünden bir dizi soru sorar. Soruların sosyolojiye yönelik bir tanesi şöyledir: "Sadece toplumsalın üzerine inşa edilmiş sosyolojilerden biraz bıkkınlık gelmedi mi? (...) şayet sosyologlar her halükarda toplumu inşa eden nesnelerin içeriğiyle veya diller dünyasıyla baş edemezler" (1993: 90).

Bu modern olmayan formülasyonların temel başka bir özelliği, insan olmanın ne demek olduğuyla ilgilidir:

> [A]rtık anlıyoruz ki insan, kendisinin diğer yarısı olan şeylerin payı ona iade edilmedikçe anlaşılıp kurtarılamaz. Hümanizm epistemolojiye terk edilen nesneyle karşıtlığı aracılığıyla kurulduğu sürece, ne insanı ne de insan-olmayanı anlayabiliriz (...) Nesnemsi ve öznem-

> silerin tarihsel bir sıralanışı olarak insanı, epeydir bildiğimiz gibi bir özle tanımlamak imkânsızdır (...) İnsan insan olmayanla karşıtlığa sokulabilecek anayasal bir kutup değildir. "İnsan" ve "insan-olmayan" ifadeleri diğer boyutu tanımlamaya artık yetmeyen gecikmiş sonuçlardır (...) İnsan bizzat delegasyonda, geçişte, gönderimde, formların süreğen alışverişindedir. (1993: 136-8)

Latour açıklamaların ve kanıtların önemini azaltmaksızın bizi basit nedensellik kullanımından vazgeçirmeye çalışır. Hatta açıklama ve kanıt üzerine kurulu disiplinleri yeniden formülasyonlarıyla güçlendirir. Latour nedensellik düşüncesini reddederken yine Serres'i alıntılar: "Nesnenin ortaya çıkışını anlatmak istiyoruz, sadece aletlerin veya güzel heykellerin değil, genel olarak şeylerin" (1993: 82). Şöyle der:

> Serres epistemolojiyi bilinmeyen yeni bir aktörle, dilsiz şeylerle bombardımana tutar (...) "Neden" kelimesi "şey" kelimesinin köküne veya kökenine gönderme yapar. (1993: 83)

Sonrasında da "suçlama/neden atfetme [*accusation*] olmadığında savunulacak davalar/nedenler [*causes*] de olmaz ve fenomenlere neden atfetmek olanaksız hâle gelir" diye iddia eder (1993: 84).

"Serres ney?" diye tekrar tekrar sordu Devon kendisine, alışıldık sıkıntılı ruh haline geri dönerek. Sürekli olarak bilgi birikiminin eksikliğinden endişe ediyordu. En fazla da Dermot'un kendisinde eksik olan

bu birikime sahip olabileceğinden korkuyordu. "Ya Dermot Biz Hiç Modern Olmadık*'ın Latour ve tayfasının daha zor okumalarına sadece bir girişten ibaretten olduğunu düşünüyorsa?" Bunun düşüncesi bile onu irkiltmeye yetti. Hüsnü kuruntu dedikleri bu olsa gerek. Kararlılıkla devam edip kafa karışıklıklarını çözerse Dermot'un kendisine övgüler yağdıracağı şeklindeki alışılagelmiş fantezisiyle kendisini içine soktuğu sıkıntı batağından kurtardı.*

Latour'un modernist olmayan yaklaşımı "merkezden uçlara giden" (eleştirel olmayan) açıklamalar üretmekle ilgilidir (1993: 78).

> Açıklamalarımızı iki saf forma (...) Nesneye veya Özne/Topluma iliştirmek zorunda değiliz çünkü onlar bizim asıl konumuz olan merkezi pratiğin kısmi ve arındırılmış sonuçlarıdır. Aradığımız açıklamalar Doğaya ve Topluma gerçekten de ulaşacaklardır ama bir başlangıç olarak değil nihai sonuç olarak. (1993: 79)

Latour amodernizmin açıklamaları Doğa veya Toplum kutuplarında aramayacağı iddiasını desteklemek için hava pompası örneğine geri döner. Bunun yerine konu şu türden sorularla keşfedilecektir:

> Royal Society'nin tanıkları hava pompasındaki delikleri nasıl açıklayacaktır? İngiltere Kralı mutlak iktidar sorunu nihayet çözülmeye başlamışken, yeniden maddenin özelliklerinden bahsedilmeye başlanmasını ve yeniden özel grupların kurulmasına nasıl rıza gösterecektir? (...) [B]u sorular Doğa ile Toplumun arasına sıkışıp kalmazlar artık, şayet Doğanın ne olabileceğini,

> Toplumun ne olduğunu yeniden tanımlarlar. (1993: 80-1)

Latour'un kanıt düşüncesini hava pompası örneğiyle nasıl yeniden formüle ettiğini daha önce gördük. Latour için kanıt, sosyal bilim faaliyeti için doğal bir yardımcı veya destekleyici değildir. Bunun yerine kanıt gösterme teknikleri başlı başına bir araştırma konusu olmalıdırlar. Amodernizm belirli bir araştırma için kanıtın ne anlama geldiğini bildiğimizi varsaymamıza müsaade etmez. İster araştırmayı kendimiz yapalım ister önceki araştırmalardan yararlanalım sonuçta kendimizi her araştırma için kanıt gösterme prosedürlerini açığa vurmaya hazır etmemiz gerekecektir. Burada ayrıca sosyal bilimlerde kanıt gösterme tekniklerini esasen yerel olarak kavrayan köklü bir geleneğin var olduğuna dikkat çekilebilir (özellikle bkz. Lynch [1993]; bu noktayla ilgili çeşitli tartışmalar için Silverman [1997]).

Görecilik sorununu ele alırken Latour bunun iki çeşidini irdeler:

> Mutlak görecilik birbirlerinden ayrı, mukayese edilemez ve hiyerarşi halinde düzenlenemez kültürler varsayar (...) Daha nüanslı olan kültürel görecilik için ise Doğa sahneye çıkar ama var olmak için hiçbir bilimsel çalışmaya, hiçbir topluma, hiçbir inşaya, hiçbir seferberliğe, hiçbir ağa ihtiyaç duymaz. Bu doğa, epistemoloji tarafından gözden geçirilip düzeltilmiş doğadır. (1993: 104)

Latour antropolojiyi bir taraftan karakteristik biçimde "mütevazı görecilik"e kapı aralarken, diğer

taraftan "kibirli evrenselciliğin gizlice dönüşüne" izin vermesi nedeniyle eleştirir. "Biz Batılılar kendimizi özel bir kültür olarak görmek isteriz (...) Biz Batılılar diğerleri gibi alelade bir kültür olamayız çünkü doğayı da seferber ederiz"; bilim sayesinde Doğayı gerçekten kontrol ettiğimizi düşünürüz. "O halde görecilik sorununun kalbinde bilim sorunu yatar" (1993: 97). İddiasına göre "göreciler kültürlerin eşitliği konusunda hiçbir zaman ikna edici olmamışlardır çünkü bakışlarını tam da kültürlerle sınırlamışlardır". Latour için çözüm "kültürlerin çözülüşüyle ortaya çıkar. Tüm doğa-kültürler hem insanları, hem kutsalları hem de insan-olmayanları inşa etmeleri açısından benzerdir" (1993: 106). Kültürler arası farklar büyük olabilir,

> Ama sadece boyut farklılıkları olarak. Onlar önemlidir (...) ama orantısız değillerdir (...) Kolektiflerin birinde atalar ve çakılı yıldızlar, daha eksantrik bir diğerinde ise genler ve kuasarlar gerekmesi, bir arada tutulacak kolektifin boyutlarıyla açıklanır. Ne kadar çok nesne olursa o kadar çok özne gerekir (...) Hobbes ile ardıllarını istiyorsanız, Boyle ile ardıllarını da beraberinde almanız gerekir. (1993: 108)

Latour şöyle devam eder: Mutlak görecilik "evrenselci bakış açısına direnmesine rağmen onu kabul ediyordu: Hiçbir müşterek, eşsiz ve aşkın bir ölçüm aracı yoksa o zaman hiçbir dil tercüme edilemez (...) tüm ayinler eşit derecede saygındır, bütün paradigmalar mukayese edilemezdir" (1993: 112). Bunun göreceliği ciddiye almamak olduğunu iddia

eder; ölçüm araçları bulma sürecinin aynı zamanda ciddi şekilde mukayese edilebilirlik bulma süreci olduğu görmezden gelinir. Latour'a göre gereken "göreci bir göreciliktir" (sonradan buna "ilişkiselcilik" [*relationism*] diyecektir [1993: 114]): "Daha mütevazı ama daha deneyci olan göreci göreciler, hangi aletler ve zincirler yardımıyla asimetriler ve eşitsizlikler, hiyerarşiler ve farklılıklar yaratıldığını gösterir (...) Kendi başına hiçbir şey ne hiçbir şeye indirgenebilirdir ne de indirgenemezdir" (1993: 113).

Latour'un modern olmayan yaklaşımı modernizmin tanımlayıcı özelliği olarak gördüğü zamansallık (bu zamansallık mevzusuna daha önce de değinmiştik) hakkındaki kafa karışıklıklarını aşmak için olası bir yol sunar. "Zaman genel bir çerçeve değil şeyler [*entity*] arasındaki bağın geçici bir sonucudur" (1993: 74). Latour bu noktayı örneklemek için, çekiç ve elektrikli matkabı aynı zamanda kullandığını söyler; oysa birisi otuz beş, diğeri ise yüzlerce hatta binlerce yıllıktır; hepimiz "farklı zamanların davranışlarını karıştırırız" (1993: 75). "Farklı zamanlara ait olan bileşenleri her zaman etkin bir şekilde düzenledik (...) *Zaman düzenleme yapmaz, zamanı yapan düzenlemedir*" (1993: 76, vurgu yazarın).

Ne Kurtarılabilir? Latour kitabının sonunda modernizm, premodernizm, postmodernizm ve antimodenizmin kendi modern olmayan yaklaşımına katılabilecek bileşenlerini özetlemeyi amaçlar. Bu özetler zengin olduğundan ayrıntılı olarak alıntılanmaya değerlerdir.

Modernlerin şu yönlerinin muhafaza edilebileceğini söyler:

> [G]özüpeklikleri, araştırmaları, yenilikçilikleri, kurcalamaları, deli dolulukları, eylemlerinin devamlı genişleyen ölçeği, toplumdan bağımsız kararlı nesneler yaratmaları, nesnelerden özgürleşmiş bir toplumun özgürlüğü, işte bütün bunları korumak istiyoruz. Buna karşılık, modernlerin bütün herkese genellemeye çalıştıkları kendileriyle ilgili (...) yanılsamalarını sürdüremeyiz: Ateistler, materyalistler, spiritüalistler, teistler, rasyoneller, verimliler, nesneller, evrenseller, eleştireller, diğer topluluklardan kökten farklı olanlar, sadece tarihsicilik sayesinde yapay halde hayatta tutulan bir geçmişten kopuk olanlar (...) daima kendileriyle savaş halinde olan kınayıcılar, şeyler ile göstergeler, olgular ile değerler arasındaki mutlak dikotomiye hapsolanlar. (1993: 133)

Premodernlerin:

> Başta şunlar olmak üzere en iyi yanlarını koruyalım: Premodernlerin ağlar ile Doğa ve Toplumun saf kutuplarını kalıcı şekilde farklılaştırmalarını, Doğa ve Toplum, şey ve gösterge melezlerinin üretimini düşünme düşkünlüklerini (...) Öte yandan kolektiflerin ölçeklendirilmesine dayattıkları sınırlamalar dizisini, toprak bazında yerelleşmelerini, günah keçisi belirleme süreçlerini, etnik merkezciliklerini ve son olarak doğalar ile toplumları kalıcı şekilde farksızlaştırmalarını sürdüremeyiz. (1993: 133)

Postmodernlerin:

> Doğal olarak ironilerini, umutsuzluklarını, cesaretsizliklerini, nihilizmlerini, özeleştirilerini korumak im-

kânsızdır, çünkü tüm bu hoş özellikler modernizmin hiçbir zaman gerçekten uygulamadığı bir modernizm anlayışına dayanmaktadır (...) Buna karşılık (...) postmodernizmin çoğu içgörüsü haklıdır (...) Yapısökümcülerin doğallaştırmayı reddedişlerini muhafaza edebiliriz (...) Modernist kılıflarından kurtulduğumuz sürece postmodernlerin düşünümsellik konusundaki keskin duyarlılığını koruyabiliriz. Postmodernlerin modernlerle ilgili yanılsamalarını ellerinden aldığımızda, onların günahları erdemlere, modern olmayan erdemlere, dönüşür! (1993: 134)

Son olarak antimodernlerin:

Ne yazık ki antimodernlerde kurtarılmaya değer hiçbir şey görmüyorum. Daima savunma halinde, modernlerin kendileri hakkında söylediklerine devamlı inanıp, modernlerin her ilanına ters işaret koymayı seçmişlerdir. (1993: 134)

Karar anı geldi çattı. Modern olmayan ilkelerin listesini yapabilir misiniz?

ALIŞTIRMA 4.2

Aşağıda modernizm, premodernizm, antimodernizm ve postmodernizm konusunda Latour'un değişmesi gerektiğini düşündüğü şeylerin bir listesi var. Yukarıdaki *Biz Hiç Modern Olmadık* özetini gözden geçirerek, listedeki her madde için Latour' un alternatif olarak önerdiği "modern olmayan" bir ilke tanımlamaya çalışınız. Önerilerinin her birisini bir iki cümleyle özetleyiniz.

- Modernizm birisi doğal, toplumsal ile söylemsel olan arasına, diğeri de bilim ile politika arasına olmak üzere sahte sınırlar koyar.
- Modernizm insanlar ile insan-olmayanlar arasında bir ayrım yapar.
- Modernizmin zamansallığa yaklaşımı yanıltıcıdır.
- Yine bununla ilgisinde modernizm zorunlu ile olumsal arasında sahte bir ayrım yapar.
- Aynı şekilde modernizm, tarihi sadece ardısıra gelen devrimler biçiminde kavrayabilir.
- Modernizm "süreğen bir kriz içinde olmaktan ve tarihe devamlı nokta koymaktan marazi bir zevk alır".
- Modernizm ürünleri süreçlerle karıştırır.
- Modernizm nedenlerle kafayı bozmuştur.
- Modernizm yereli devamlı küresele götürmeye çalışır.
- Premodernizm doğal düzende değişiklik yapmadan toplumsal düzeni değiştirmenin –veya tersinin– imkânsız olduğunu düşünür.
- Premodernizm "ötekisi" olarak modernizme iyi hizmet eder.
- Antimodernler, postmodernler gibi rakiplerinin (modernizmin) oyun alanını kabul etmişlerdir.
- "Antimodernizm "Batı'nın (...) toplumsalı alan kalmayacak derecede soğuk ve rasyonel canavarlarla doldurduğuna sonuna kadar inanır" ve diğer süreçler için de aynı şey geçerlidir.

• Antimodernizmin "marjları" savunması totalitarizmi varsaymayı zorunlu kılar.

• Postmodernizm ampirik betimleme faaliyetini "bilimsici" (modernist) diyerek bir yandan reddederken diğer yandan zamanı birbiri ardı sıra gelen devrimlere bölen modernist düşünceyi kabul eder. Bu şekilde her türlü "sonralık" düşüncesine karşı çıkarken kendilerini modernlerden sonra geldiklerini iddia ettikleri "gülünç" bir konumda bulurlar.

• Postmodernistler "basitçe bütün avangartların sıkıştığı çıkmaza, kendilerini takip eden kimsenin kalmaması çıkmazına sıkışmışlardır".

• Postmodernizm bir çözüm değil, bir semptomdur.

Devon bir kez daha Dermot'un odasına çat kapı girerek gururla "tamam kitapla işim bitti artık" dedi. Dermot tabii ki yine televizyonun başındaydı.

Dermot, Devon'u iğneleyici sözlerinden mahrum bırakmayacaktı elbette. Zaten kim olursa olsun nadiren böyle yapıyordu.

Başını kaldırmadan sessizce "herhalde daha zor konulara artık hazırsın" dedi.

Devon gücenmemek için elinden geleni yaptı. Dermot'un onu sınırlendirmeye çalıştığını anlamıştı. Devon gibi birisi için zor bir mücadeleydi bu. Az çok herkes kendisini sinirlendirebiliyordu; Dermot ise bunu farkına bile varmadan yapıyordu. Zaten yok denecek kadar az olan mizah duygusunu toplamaya çalışarak ancak şöyle diyebildi:

"Ne demezsin!"

Dermot ona kulak asmamış görünüyordu. Devon bir anda tamamen ciddileşerek ona "daha zor konular" derken neyi kastettiğini sorabildi.

"Başlangıç olarak kapı kapatıcılar ve emniyet kemerleriyle ilgili yazdıkları şeyleri bir dene" dedi, kendisinin en etkileyici özelliği olduğunu düşündüğü zeki ama bıkkın tonunu değiştirmeden.

Devon sadece Dermot'un pabucunu dama atmak için bile olsa daha fazla Latour okumaya azmederek hızla oradan uzaklaştı. Boş umutlar ama bunu yaparken yine de bir iki yeni şey öğrenebilir. Onu izlemeye değer...

Düşünümsellik Sorunu

Bilimsel bilginin toplumsal olarak inşa edildiğine inanıyorsanız bu inancınızı bilimsel bilginin doğruluğunu veya yanlışlığını kanıtlamak için kullanabileceğinizi düşünüyor olabilirsiniz. Eğer öyleyse, bir daha düşünmeniz gerekiyor. Böyle bir iddiada bulunabilmeniz için inancınızın dayandığı sosyal bilimsel bilginin kendisinin toplumsal inşa ve müzakere süreçlerine tâbi olduğunu ya fark etmemiş ya da işinize geldiğinden unutmuş olmanız gerekir. Mesela, yerçekimi dalgalarının varlığının veya yokluğunun mesleki müzakereye bağlı olduğunu iddia ettiğimizde, bu tartışmaya dair bilgilerimiz de aynı türden bir müzakereye tâbidir. Kendi açıklamalarımızı yargılayabilecek sağlam bir zemin bulamayız. Doğa hakkındaki bilgilerin her tür sorgulamaya açık, sosyolojik araştırmanın ise ayrıcalıklı olduğunu dü-

şünmekten kaçınmalıyız (bu görüş gerçekte, toplumsal bilginin kusurlu, maddi dünyaya ilişkin bilginin ise mükemmel olduğunu söyleyen "standart" bilimsel görüşün tersine çevrilmesidir). Latour'un simetri ilkesine uyacaksak, her iki türden bilgiye de eşit ihtiyatla yaklaşmamız gerekir (bu sorunu ele alırken böyle veya benzer türden bir adım atmanın, genelde düşünümsellik barındırdığı söylenir; en basit şekilde söylendiğinde, "düşünümsellik" kişinin kendi bilgi iddialarına eleştirel şekilde yaklaşması demektir.)

Latourcu/Foucaultcu bir yaklaşım söz konusu olduğunda düşünümselliği göreciliğe dönüştürmemeye dikkat etmemiz gerektiğine daha önce değindik. Bu noktayı daha sağlam bir hâle getirmek için görecilik ile cazibelerinden biraz daha bahsetmemiz gerekiyor. Özellikle önceki bölümde tartıştığımız Kuhn'un müdahalelerinden sonra yukarıda ana hatlarını çizdiğimiz sorunla karşılaşıldığında görecilik hep klasik bir hamle olmuştur. Kısaca söylendiğinde, göreciliğin temel fikri birbirlerine rakip çok sayıdaki bilgi iddialarını yargılayabilecek bir ölçütümüzün olmadığı bu yüzden de hiç çabalamamız gerektiğidir.

Bu, antik çağlara giden şüphecilik savunmalarının bir çeşidi olsa da, Foucault'nun yöntemlerini kullanmanın önemli bir parçası olarak birinci bölümde savunduğumuz Pyrrhoncu görüşle aynı değildir. Bu görecilik tipi Pyrrhonculuğun şiddetle karşı çıktığı Akademik şüphecilikle akrabadır. Pyrrhoncu şüphecilik *hiçbir şeyi bilemeyişimiz de dâhil*

hiçbir şeyi bilemeyeceğimiz düşüncesi üzerine kurulurken, bahsedilen görecilik tipi hiçbir şeyi bilemeyeceğimiz düşüncesinin sahte kesinliğine dayanır. Böyle bir göreci olmak bir anlamda sonsuz bir kendini çelme döngüsüne yol açar.

Bu bölümün gerilerinde Latour'un "göreci görecilik" şeklindeki güzel tabiriyle ifade ettiğimiz göreciliğin bu Pyrrhoncu versiyonu, Callon ve Latour (1992) tarafından başka bir yerde başarılı şekilde geliştirilmiştir. Aşırı göreciliğin nihayetinde bir realizm biçimi olduğunun görüleceğini iddia ederler; yani şeylere (doğa) insanlarla (toplum) aynı statüyü bahşetmeye başladığınızda, bunun sonucunda bilimsel tartışmalarda "doğa"yı eşit bir aktör olarak görmeniz gerekecektir. Böyle yaparak yeni bilim çalışmalarının sarsmak için elinden geleni yaptığı bilim insanlarının bilimin özel otoritesine duyduğu inanca geri dönme tehlikesinde olacaksınızdır. Ayrıca nesnelere bilim insanlarının geleneksel olarak bahşettiği statüyü verme riskine gireceksinizdir. Callon ve Latour, bir yandan bilimsel tartışmaların parçası olan gerçek nesnelerin iddialarını reddederken diğer yandan toplumsal bir realist olmanın geleneksel bilimsel otoriteyi sürdüren doğa ile toplum ayrımına sadık kalmak olduğunu önerir.

Sizleri Callon'un deniztarakları ve balıkçılar hakkındaki etkileyici tartışmasıyla tanıştırmak için iyi bir yere geldik –sonraki kısımda daha ayrıntılı olarak tartışmaya geri döneceğiz. Temelde Callon görünüş itibarıyla birbirinden ayrı iki grubun– deniztarakları ve balıkçılar – aktörler olarak tıpatıp aynı

şekilde çözümlenmesi gerektiğini, ikisinden birine veya ağda bulunan diğer herhangi bir aktöre üstünlük verilmemesi gerektiğini salık verir. Gelgelelim en azından iki eleştirmene, Collins ve Yearley'e göre, bu imkânsızı istemektir: "Hiçbir (...) çalışma deniztaraklarının failliklerini temele alamaz; olsa olsa deniztaraklarının faillikleri konusundaki insan-merkezli anlatıları merkeze alınabilir" (1992: 315).

Söylemeye bile gerek yok belki de fakat eleştirmenlerin burada önemli bir noktayı gözden kaçırdığını düşünüyoruz. Deniztaraklarının bilimin açıklamalarıyla herhangi bir ilgisinin olmadığını düşünmek, sonraki kısımda ayrıntılı şekilde göreceğimiz haliyle ampirik bakımdan son derecede kısıtlayıcıdır. Bilim sosyologları sadece toplumsal realist olmakla kalırlarsa, çok fazla şeyi gözden kaçıracaklardır. Bunun tersi de doğrudur: Collins ve Yearley'in olmaları gerektiğini söylediği şekliyle bilim insanları asla sıradan naif realistler de olamazlar. Öyle olsaydı herhangi bir olgu üretemezlerdi – "hakikatin" kendilerine gelip "çarpmasını" beklemekten başka hiçbir şey yapamazlardı. Önceki bölümdeki Kolomb tartışmasında gördüğümüz gibi bilimsel keşif aktif bir süreçtir.

İnsanlarla insan-olmayanlara eşit şekilde yaklaşan bir ağ anlayışı geliştirmemiz gerektiği konusunda hem Latour hem de Callon'un güçlü önerileri olduğunu gördük. Böyle yapmadıkça tartışmaların sonuçlanarak olguların nihayetinde nasıl olup da müzakere edilemez bir hâl aldıklarını anlayamayız. Örnek olarak Collins'in (1985) yerçekimi dalgası

tartışmasına yönelik açıklamasını ele alın. Bu tartışmanın nasıl sonlandığı konusunda tatmin edici olmayan (Latourcuların bakış açısından) bir açıklama sunar çünkü insan olmayan aktörlerin (mesela yerçekimi dalgalarının) rolünü dikkate almaz.

Latour ve Callon'un Foucaultcu metodolojik müdahalelerini ciddiye alacaksak, insan-olmayanların ele alınan bütün tartışmaların parçası olduğunu anlamak zorundayız. Rollerini hem azımsamaktan hem de abartmaktan kaçınmamız gerekir ama bunun yanında onları eyleyiciler [*actant*] olarak da görmek zorundayız. İnsanların rolünü nasıl kavrıyorsak onları da ağ içindeki etkileşimlerinin sonucuna göre açık veya kapalı, yakın veya uzak, vahşi veya ehli olarak anlamamız gerekir.

"Bugünkü seminerde Cathy deniztarakları ve balıklar hakkında konuşup durdu. Ne halttan bahsediyordu acaba?"

Devon seminere girmiş, Dermot'sa girmemişti. Peki öyleyse neden tavsiyesi için Dermot'a gitmişti? Kim bilir? Güveyle mum? Kemirgenlerle uçurum? Ne olursa olsun ne zaman entelektüel bir kafa karışıklığı yaşasa gittiği yer Dermot'un odası olurdu (hemen fark ettiğimiz gibi). Dahası Dermot'un yanından her zaman kendisini daha kötü hissederek ayrılıyordu. Bu sefer de bir istisna değildi.

"Sen hiç kapıya vurmaz mısın?" diye sordu Dermot, sinirlendiğinden değil komiğine gittiğinden soruyordu bunu.

Devon'un kafası deniztarakları konusunda öyle

karışıktı ki bu soruyu ciddiye alamadı. Yani kızdırılmak için ideal durumdaydı. Ne zaman öyle değildir ki zaten? Dermot fırsatı kaçırmadı.

"Latour ve kankası Callon eskiden deniztarağı balıkçılarıymış; her gün Seine nehrine dalarak minik hayvancağızları zeminden kazıyorlarmış."

"Ciddi misin?" diye yanıt verir vermez Devon keklendiğini anlamıştı.

Dermot kendisinin bu sefer elinden ucuz kurtulmasına izin verdi.

"Allah aşkına Dev, Biz Hiç Bilmemne Olmadık *kitabını bırak da başka şeylere bak"*

Devon çabucak ayrıldı (gördüğümüz gibi bunu sık sık yapıyor). Aşağı yukarı birkaç gün içinde önerilen yazıları okuduktan sonra yine geri geleceğini bilse de, Dermot yine de şaşırmıştı.

Bir kez daha Devon'un önünden giderek sözü edilen "başka" metinleri ayrıntısıyla inceleyebiliriz. Bu sefer de Devon'un endişelerini göz ardı edebiliriz. Söylenecekleri dikkatle takip ederseniz konu pek zor gelmeyecektir. İlk olarak deniztarakları ve balıkçılarla ilgili detaylar için Callon'a dönecek, ardından da kapı kapatıcılar konusunda söylediklerıyle Latour'la devam edeceğiz.

Deniztarakları, balıkçılar ve bilim insanları – bazı ayrıntılar

Gelin balık hikâyemizin en başına, Callon'un (1986b) Fransa'nın balıkçılık yapılan küçük bir böl-

gesindeki deniztarakları ile balıkçıları konu aldığı makalesine gidelim. Callon, doğayı tam olarak bilmenin olanaksız, toplumu ise tam tersine bilinebilir bir şekilde ele almanın bilim sosyologları arasında oldukça yaygın olduğunu hatırlatarak işe başlar. Bu düşünce şekline göre doğanın niteliklerinde son söz hep toplumundur, bu nedenle toplumsal normlar, sınıflar vb. olmadan bilim duracaktır. Callon'u bu rahatsız eder ve bu tür bir asimetriyle mücadele etmek için analizlerimizde simetri ilkesini benimsememiz gerektiğini ileri sürer; yukarıda gördüğümüz gibi bunun anlamı toplumun da doğa kadar bilinemez olduğunu varsaymaktır. Bunu en etkili şekilde yapmak için simetri ilkesinin yanında başka bir ilkeyi, Callon'un "serbest çağrışım/ilişkilendirme [*association*]" dediği ilkeyi benimsememiz gerekir. Bunun anlamı doğal ile toplumsal olaylar arasında yapılan bütün *a priori* ayrımların terk edilmesidir. Callon'un -başka bir yerde- işaret ettiği gibi gerçekte doğa ile toplum, insan-olmayanlar ile insanlar arasındaki ayrımlar ağların kökenlerinden ziyade sonuçlarıdır.

Callon deniztarakları ve balıkçılar hakkındaki hikâyesinde bu ilkeleri yürürlüğe sokar. Deniztarakları St. Brieuc Körfezi dâhil olmak üzere Fransa'da üç yerde avlanılan kabuklulardır. Özellikle aşırı avlanma, iklim değişiklikleri ve avcı hayvanlar (denizyıldızları) olmak üzere pek çok etkenden dolayı deniztaraklarının sayısı 1970'lerde gittikçe azalmaktaydı. Bu sorunun yanında Callon biraz da dramatik şekilde, başlangıç noktası olarak on yıl sonra

deniztarakları konulu bilimsel bilgilerin devreye sokulmasıyla gelinen durumu alır. Callon toplumsal ve doğal varlıkların [*entity*] ne olduklarını ve ne istediklerini karşılıklı olarak kontrol ettikleri bir ilişkiler ağının karmaşık üretimini çözümlemeyi amaçlar, bu ağ yukarıda bahsedilen bilimsel bilgileri içerir.

Callon'un makalesi vaka çerçevesinde doğal ve toplumsal olguların üretiminin parçası olan üç araştırmacıyı izler. Araştırmacılar benzer bir deniztarağı türünün "kolektörler"de[17] yetiştirildiği Japonya'dan dönmüşlerdir. Deniztarakları kolektörlere tutunarak, avcı hayvanlara karşı korunaklı bir ortamda büyümektedirler. Buradaki bariz araştırma sorusu şudur: "Fransa'daki deniztarakları Japon deniztaraklarıyla aynı şekilde mi etrafa tutunmaktadırlar?" Eğer öyleyse Japon sistemi Fransa'ya getirilebilirdi.

Araştırmacılar çeşitli başrol oyuncularının iş gören tanımlarını yaparak işe başlamışlardı: Bilim müdahale etmedikçe deniztaraklarını soyları tükenene kadar avlayacak olan balıkçıklar; deniztarakları hakkındaki bilgilerimizi ilerletmeye çalışan bilimsel meslektaşlar; bu zamana kadar sadece yetişkin halleriyle görülmüş ama yavruyken bir kolektöre tutunacağı farz edilen deniztarakları ve "basit" araştırmacılar olan kendileri. Buradaki önemli nokta, başlangıçtaki sorunlaştırmanın toplumsal ve doğal dünyaların her ikisine de temas etmesidir.

---

[17] Deniz hayvanlarının avı ve üretiminde kullanılan kafes benzeri araçlara genel olarak gönderme yapan teknik terim. (ç.n.)

Araştırmacılar önerilen araştırma programında bütün aktörlerin nasıl bir ilgisi/çıkarı olduğunu tanımlayarak devam etmişlerdi. Deniztarakları yaşamak istiyorsa, meslektaşları bilgiyi ilerletmek istiyorlarsa, balıkçılar uzun vadede ekonomik çıkarlarını korumak istiyorlarsa, "deniztarakları etraflarına nasıl tutunuyor?" sorusunun cevabını bilmeye ve bu soru etrafında ittifak kurmanın hepsinin yararına olduğunu görmeye mecburdular. Böylece soru, önceki bölümde karşılaştığımız bir kavramla, zorunlu bir geçiş noktası haline gelmişti.

Buraya kadar araştırmacılar ağın bir modelini kurmuşlardı ama henüz ağ sınanmamıştı. Araştırmacılar *interessement*[18] süreciyle ağı (bilgi ve aktörler ağını) olabildiğince sağlam hâle getirmeye çalışmışlardı. *Interessement* başka bir eyleyicinin kimliğini/neliğini, kişinin onunla olan bağlarını kararlı hâle getirerek belirlemeye ve o varlığın diğer varlıklarla olan bağlarını zayıflatmaya çalışması edimidir.

Kolektörlerdeki deniztarakları avcılardan, akıntılardan ve onları tehdit eden diğer varlıklardan korunuyorlardı. Bunun yanında *interessement* için kullanılan araçlar (bu örnekte kolektörler) deniztarakları için öne sürülen hipotezi genişletip, maddileştirmişti: Savunmasız larvalar avcılarca tehdit edilmektedir; larvalar etrafa tutunabilir; Japon deneyimi Fransa'ya aktarılabilir çünkü deniztarakları temel olarak aynıdır. Eğer söz konusu *interessement* başarılı olacaksa (yani deniztarakları çoğalacaklarsa), o

[18] Kelime anlamı ilgi-lenme, ilişki-lenme, çıkar-lanma, fayda-lanma gibi anlamları kapsar. (ç.n.)

zaman araştırmacıların sorunlaştırmalarının geçerli olduğu varsayılmalıdır. Bunun yanında araştırmacılar -temsilcileriyle bir araya gelerek- balıkçılar yanında konferanslarda materyal (grafikler, diyagramlar vesaire) sunarak meslektaşlarını "ilgilendirmişlerdi" [*interested*]. *Interessement* araçları bir dizi ittifak kurulmasını, hem toplumsal hem de doğal varlıklardan, hem insanlar hem de insan-olmayanlardan meydana gelen ağların şekillendirilip konsolide edilmesini sağlamıştı.

Ancak *interessement* her zaman işlemez; eyleyiciler kendilerine biçilmiş rolleri her zaman kabul etmezler. Kabul ettiklerinde, önceki bölümdeki bazı örneklerde gördüğümüz gibi onların saflara katıldıkları söylenebilir. Deniztarakları gerçekten kolektörlere tutunuyorlarsa, balıkçılar körfezin av kaynaklarının yenilenmesini isteyerek kolektörleri yağmalamaktan gerçekten kaçınıyorlarsa, o zaman onların saflara katıldığı söylenebilir. Nitekim onlar saflara katılmayı kabul etmemişlerdi. Deniztarakları etraflarına tutunmayı reddetmişlerdi ve bazı balıkçılar araştırmacıların kurduğu kaynaklardan avlanmaktan kendilerini alamamışlardı. Bu başkaldırmalar sonucunda, bilgi ve eyleyiciler ağının karakteri dönüşüm geçirmeye başlamıştı. Deniztaraklarının etraflarına tutunma becerisi şüphe götürür olmuş; balıkçıların körfezin av kaynaklarının uzun vadede yenilenmesine yönelik istekleri aynı şekilde şüpheli hâle gelmişti. Bu durumda hem doğal hem de toplumsal fenomenler aynı biçimde yeniden düzenlenmişlerdi.

Callon aynı çerçeveyi bilimsel tartışmaların nasıl sonlandığını anlamak için de kullanabileceğimizi söyler. Tartışmalar sözcüler artık sorgulanmadıklarında bir sonuca varırlar. Yukarıdaki örnekte deniztarakları sözcülerine itaat etmemişlerdi – tutunmaya rıza gösteren ilk birkaç larvayı "hain" hemcinsleri izlememişti. Balıkçılar seçtikleri temsilcilerine itaat etmeyerek, kısa vadeli kârı uzun vadeli çözüme tercih etmişlerdi. Callon'un hem deniztaraklarına hem de balıkçılara yönelik şüpheleri aynı türdendir – doğa ve toplum, insanlar ve insan-olmayanlar aynen simetrik şekilde çözümlenmişlerdi. Callon neyin doğru olduğuna ilişkin "sosyolojik" bir açıklamaya bel bağlamaz (yani, Collins'in [1985] tartışmanın sonlamasında toplumsal etkenlere öncelik veren yerçekimi dalgalarıyla ilgili açıklaması gibi bir tanesine). Bundan ziyade hakikatin nasıl kurulduğunu görmek için toplumsal ve doğal bir ağı sonuna kadar takip eder.

Kapı sorunu

Şimdi Latour'un (1992) "Kayıp Kütleler Nerede?" [*Where Are the Missing Masses?*] başlıklı makalesini tartışacağız. Başlık, fizikte (bazı türlerinde) geçtiği adıyla kayıp kütlelere[19] gönderme yapar; buna göre evrende teorilerimizle uyuşacak miktarda kütle yoktur. Latour için sosyolojide ve genel olarak sosyal bilimlerde de kayıp kütleler vardır ve

[19] *Mass* kelimesinin diğer bir anlamı da "kitle"dir. Burada da kelime söz konusu anlam çağrıştırılarak kullanılıyor. (ç.n.)

kayıp kütle insan-olmayan eyleyicilerdir. Yazısında birçok örnek (emniyet kemeleri, anahtarlar, arabalardaki çocuk koltukları, trafik ışıkları, vesaire.) olsa da biz burada otomatik kapı kapatıcıyla ilgili tartışmasını merkeze alacağız.

Latour işe sıradan kapı menteşesine devredilmiş büyük miktardaki iş yükünü irdeleyerek başlar. Menteşe, binalara ve odalara, rahat ortamlarını neredeyse hiç bozmadan zahmetsizce girip çıkabilmemize yardım eder –insan-olmayan bir karakter için ne de çok iş. Yine de burada bir sorun vardır: Kullanımda olmadığında kapının nasıl kapalı tutulacağı. Kullanımda olmadığında kapı kapatılmıyorsa, o zaman bütün dezavantajlarıyla birlikte duvardaki bir delikten farksız olacaktır. Bir seçenek, binaları ve odaları kullananların hepsini çıkarken kapıları kapatacak şekilde disipline etmektir. Bu tam bir çözüm değildir çünkü kapıyla menteşesinin güzel işini berbat etmek için tek bir oyunbozan yeter. Başka bir seçenek ise özel işi kapıyı kapalı tutmak olan tek bir kişiyi –kapı görevlisi– disipline etmektir. Bu daha iyi bir seçenektir ama doğal olarak bu kişi kapının açık kalmasına neden olacak şekilde uyuklayabilir, hastalanabilir ya da işten kaytarabilir. Bir sonraki hamle işi başka bir insan-olmayan karaktere, menteşenin bir nevi kardeşine – kapıyı kapalı tutmak için hidrolik bir yay kullanan otomatik kapı kapatıcıya – devretmektir.

Ancak mesele henüz tamamen çözülmemiştir. Otomatik kapı kapatıcı kaba ve görgüsüz bir kapı görevlisi gibidir: Onu nasıl kullanacağınızı bilmedi-

ğimiz sürece kapıyı suratınıza kapatacaktır. Beceriksiz bir otomatik kapı kapatıcı becerikli bir kullanıcı gerektirir. Latour burada bu türden insan-olmayan nesnelerin bünyelerinde bir ahlak barındırdıklarına işaret eder: Yani zayıf ve ahlaksız insanlara eylem rotaları çizmeye çalışırlar (böyle yap, şöyle yapma, kapat, yavaş sür, vb.). Bu açıklamanın insan biçimciliğine itiraz edebileceğimizi peşinen tahmin eder. Bunu inkâr etmediği gibi daha da ileriye gider: Otomatik kapı kapatıcı zaten sonuna kadar insanbiçimcidir. İnsan tarafından yapılmıştır, insanların yerine geçer, insan eylemlerini şekillendirir. Duygular ve arzular kelimenin tam anlamıyla insan-olmayan delegenin *bünyesine katılmıştır* [*incorporate*]. Bu örnekte söz konusu olan şey sadece kapıyı kapalı tutma uyarısı olsa da durum daha da karmaşıklaşabilir: Elektronik gözler siz yaklaşınca kapıları açabilir, kapılar kimliğinizi (elektronik bir kartla) doğrulamanızı isteyebilir, kapılar tehlikeli durumlarda kapanabilir (duman algılayıcıları varsa, vesaire).

Daha önce birkaç yerde tartıştığımız gibi Latour için sosyal bilimlerin kutsal sınırı olan insan ile insan-olmayanlar arasındaki ayrım, tam ahlaklı insandan tıkır tıkır işleyen makineye giden delegasyon gradyanı kadar önemli değildir. Genelde biz gradyanın sadece bir ucunda teknolojinin devreye girdiğini düşünürüz ama mühendislerin dikkate şayan özelliği gradyanda yukarı aşağı giderek, bir delegasyon türünün yerine bir diğerini koyabilmeleridir. Bütün bu delegasyon biçimleri mühendisin pekiştirmek istediği ahlakı bünyesinde barındırır.

Özetlersek – birisi deniztarakları ve balıkçılar, diğeri kapı kapatıcılarla ilgili – bu iki makale bilim ve teknolojinin inşasını anlamak için kayda değer bir yol sunar. Callon ve Latour insanlara, insan-olmayanlara, doğaya ve topluma *a priori* farklılarmış gibi yaklaşmayı reddeder. Bilgiye ve ağlara doğa ile insan-olmayanları yeniden dâhil eden yepyeni bir sosyal bilim biçimi önerirler. Latour'un dikkat çektiği gibi on dokuzuncu yüzyılda kitleler sosyolojiyi istila etmişlerdi; yirminci yüzyılın sonlarında belki de aynısını insan-olmayanlar için göreceğiz. Genel sosyolojik anlamda, bu yaklaşım asimetrik ve belirlenimci projelerden keskin şekilde ayrılır. Callon ve Latour, ağların yapısını zaten bildiğimizi farz etmek yerine, ağlardan yorumların nasıl çıktığını görmemizi ister.

Buraya kadar gördüğümüz kadarıyla, onlar analizlerimizi toplumsal belirlenimciliğin dışına çıkartmamızı salık verirler. Mesela yerçekimi dalgaları konusuna baktığımızda, toplumsal belirlenimci bir yaklaşımın tartışmanın sonlanışını ancak bir aktörün diğerini ezişi olarak kavrayabileceğini görürüz. Tartışma toplumsal etkenler bazında gerçekleşir, doğal etkenler dışarıda bırakılır. Toplumsal sınıf, statü veya iktidarın hangi görüşün başarıya ulaşacağını belirlediğini düşünebiliriz. Diğer yandan Callon ve Latour için bir bilgi ve aktörler ağının nasıl kurulduğunu, aktörlerin temsilcilerine ne kadar sadık kaldığını, *interessement* araçlarının ne kadar işlediğini ve aktörlerin saflara ne ölçüde katıldığını – diğer deyişle kendilerine atfedilen tanımları ne kadar

kabul ettiklerini – incelememiz gerekir. Gelgelelim, bu ağlar sadece toplumsal olmayıp aynı zamanda doğallardır.

Bir sonraki altbölümde, bilimsel toplulukların dışına çıkarak bilimsel otoritenin kuruluşunu denetim, erişim, müzakere ve benzeri toplumsal süreçlerin daha akışkan, daha tanımsız olabileceği koşullarda inceliyoruz. Özellikle bilim politikaları bağlamında olmak üzere, bilimin daha geniş toplumsal ve kültürel bağlamlara hangi biçimlerde dâhil olduğunu irdeliyoruz.

Sıradaki alıştırma buraya kadar söylediklerimizi özetlemenize yardımcı olacak.

ALIŞTIRMA 4.3

Devon'a yardım etme sırası artık sizde. Bir kez daha çat kapı Dermot'un yanına gitmeye hazırlanıyor ve bekleyeceğiniz gibi yine Dermot'un iğneleyici sözlerinden nasibini almak üzere. Devon'un düşünümsellik, deniztarakları, balıkçılar ve kapı kapatıcıları hakkındaki ders içeriklerini okumuş olduğunu biliyoruz. Ayrıca bunu sıkıntısız şekilde yapmadığının da farkındayız. Dermot'la bir sonraki diyalogunun nasıl geçeceğini hayal edebilirsiniz. En azından hayal ettiğinizi ümit ediyoruz çünkü bu alıştırma için sizden istediğimiz şey tam da bu.

Düşünümsellik, deniztarakları, balıkçılar ve kapı kapatıcılar konulu tespitler bütününü anlamaya çalışan Devon ile Dermot arasında geçecek bir söz alışverişini diyalog olarak yazın. Aşağıdaki özet mad-

delerinin en azından beşini diyaloga dâhil etmeye çalışın:

- Bilim hakkındaki sosyal bilimsel bilginin kendisi de konu aldığı bilimsel bilgiler kadar toplumsal inşa ve müzakere süreçlerine tâbidir.
- Bu düşünümsellik tipi aşırı görecilikle aynı değildir. Hiçbir şeyi bilemeyeceğimizi bile bilemeyeceğimizi söyleyen Pyrrhoncu düşünce, bu düşünümsellik tipini bir "göreci görecilik" biçimine dönüştürür.
- Bilim sosyologları toplumsal realist bir tutum benimsediklerinde, bilimsel keşif denilen aktif sürecin büyük kısmını gözden kaçırırlar ve "bilimsel hakikatin" işini yapmasını beklerler.
- Bilimde insan-olmayanların aktör olarak oynadıkları rol anlaşılmalıdır ancak rolleri ne azımsanmalı ne de abartılmalıdır.
- Doğal ve toplumsal olaylar arasında yapılan bütün *a priori* ayrımları terk etmeli, doğa ile toplum, insan olmayanlar ile insanlar arasındaki bütün ayrımları ağların kökenleri yerine *sonuçları* olarak görmeliyiz.
- Balıkçılar ile deniztarakları hikâyesinde, araştırmacılar *interessement* süreciyle bilgi ve aktörler ağını olabildiğince sağlam hâle getirmeye çalışmışlardı. *Interessement* başka bir eyleyicinin kimliğini/neliğini, kişinin onunla olan bağlarını kararlı hâle getirerek belirlemeye ve o varlığın diğer varlıklarla olan bağlarını zayıflatmaya çalışması edimidir.
- *Interessement* her zaman işlemez; eyleyiciler kendilerine biçilmiş rolleri her zaman kabul etmez-

ler. Bu örnekte saflara katılmayı reddetmişlerdi. Deniztarakları etraflarına tutunmayı reddetmişlerdi ve bazı balıkçılar araştırmacıların kurduğu kaynaklardan avlanmaktan kendilerini alamamışlardı. Deniztaraklarının etraflarına tutunma becerisi şüphe götürür olmuş, balıkçıların körfezin av kaynaklarının uzun vadede yenilenmesine yönelik istekleri aynı şekilde şüpheli hâle gelmişti. Bu durumda hem doğal hem de toplumsal fenomenler aynı biçimde yeniden düzenlenmişlerdi

- Callon neyin doğru olduğuna ilişkin "sosyolojik" bir açıklamaya bel bağlamaz. Daha ziyade doğrunun nasıl kurulduğunu görmek için toplumsal ve doğal bir ağı sonuna kadar takip eder.

- Latour'un otomatik kapı kapatıcının gelişimi konusundaki açıklaması sosyal bilimlerin kutsal sınırı olan insan ile insan olmayanlar arasındaki ayrımın neden tam ahlaklı insandan tıkır tıkır işleyen makineye giden delegasyon gradyanı kadar önemli olmadığını gösterir. Duygular ve arzular kelimenin tam anlamıyla insan-olmayan delegenin *bünyesine katılmıştır.* Burada söz konusu alan sadece kapıyı kapalı tutma uyarısı olsa da durum daha karmaşık olabilir: Kapılar siz yaklaşınca açabilir, kimliğinizi doğrulamanızı isteyebilir, tehlikeli durumlarda kapanabilir, vb.

- Callon ve Latour'un örnekleri, insan ile insan-olmayanlar veya doğa ile toplum arasında *a priori* ayrımlar yapmayı reddederek bilgiye ve ağlara doğa ile insan-olmayanları yeniden dâhil eden yepyeni bir sosyal bilim yapma biçimi önerirler. Ağların ya-

pısını, toplumun nasıl işlediğini zaten bildiğimizi farz etmek yerine, yorumların ağlardan nasıl çıktıklarını görmemizi isterler.

Bilim ve Politikalar

Bilim genel olarak kamusal alanda iyi veya kötü yönde kullanabilecek değerlerden bağımsız bir varlıkmışçasına anlaşılsa da bilimsel olgunun doğa kadar aktörler tarafından da etkin biçimde inşa edildiğini gördük. Dolayısıyla bilimsel olgu sayılanların bizim *değerler* diye adlandırabileceklerimizi içermeleri şaşırtıcı olmayacaktır. Schwarz ve Thompson'un (1990) iddia ettiği gibi, bilimsel bir tartışmadaki başrol oyuncularının neyin bir olgu sayılacağı konusunda her zaman farklı fikirleri vardır ve bir ölçüde müzakere edilmesi zorunludur. Gelin onların kitaplarından alınmış bir örneği kullanarak buna daha yakından bakalım.

Yakın zaman önce çok uluslu bir şirket parfümlerin ve deterjanların birlikte faaliyet göstermesi amacıyla paradiklorobenzen kullanan bir klozet bloğu piyasaya sürdü. Ürün peynir ekmek gibi satmış (benzetmeyi teyit edercesine bir çocuk sahiden bloğu yemişti) hemen ardından Alman Yeşillerinin bir eleştirisi ortalığı karıştırmıştı. Yeşiller paradiklorobenzen maddesinin zehirli olduğunu, doğaya karışmadığını [*non-biodegradable*] bu yüzden de su kaynaklarına katılmaması gerektiğini savunmuşlardı. Çokuluslu şirket iddiayı kuşkulu bulmasına rağmen yine de ürünü piyasadan çekmişti. Üç ay sonra da

yeni bir ürünle çıkagelmişlerdi. Ürün için denildiği gibi:

> Aslında [yeni] ürün kokusunun yayılması ve dayanıklılığı bakımından daha iyiydi. Daha ucuz bir üründü ve yeni bir süreç dahilinde daha yüksek bir üretim kapasitesiyle üretilmişti. Bu şekilde Alman piyasasına girişimiz gücüne güç katmıştı. Şimdiyse Birleşik Krallık'ta yaşayan ev kadınlarına araştırmalar sırasında harcadığımız emeğin meyvelerinden faydalanma olanağını sunuyoruz. (alıntılandığı yer, Schwarz ve Thompson 1990: 3)

Buradaki başlıca sorun neyin bilimsel olgu sayılacağı hakkında çekişen kesinliklerdir. Doğanın temelden hassas olduğunu düşünen yeşiller, ispat külfetini buluş yapmak isteyenlere yüklemişlerdi. Paradiklorobenzen maddesinin zehirliliği veya doğaya karışabilirliği konusundaki en ufak bir şüphe, ürünün piyasadan çekilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Çokuluslu şirket çevreyi korumaya önem veriyor olsa da doğayı daha dayanıklı addediyordu. Standart zehirlilik testleri yapıldıktan sonra ekosisteme yeni maddeler katmaktan çekinmiyorlardı.

Başka bir sağduyusal düşünceye göre ise bilim politikaları tamamen çıkarlar tarafından belirlenir. Bu düşünce, bilim politikaları aktörlerinin bilim ve teknolojiyle ilişkilerine yön veren önceden var olan siyasal çıkarları olduğunu iddia eder. Bu yaklaşımın zaafı, herkesin ne istediğini ve onlara nasıl erişeceklerini önceden bildiklerini farz etmesidir. Çıkarların ve teknolojilerin birbirlerini karşılıklı olarak şekil-

lendiriyor olabileceğini görmezden gelirler. Klozet blokları örneğine geri dönersek, çıkar odaklı bir model aktörlerin teknolojiye nasıl müdahil olup teknolojiyi istediklerinin daha fazlasını, istemediklerinin ise daha azını verecek şekilde dönüştürdüklerini açıklayamaz.

O halde genelde bilim politikaları tartışmalarında basit şekilde birisi teknoloji tarafında, diğeri ise karşısında iki taraf yoktur. Daha çok bilim ve teknolojiyi, dolayısıyla da politikaları, yeniden şekillendirme amaçlı süregiden çabalar görürüz. Bu noktayı biraz daha açmak gerekirse, bir bilimsel veya teknolojik tartışmadan önce "tarafların" hâlihazırda oluşmuş olduğunu farz edemeyiz. Büyük ihtimal bilimin kendisi kadar taraflar da birer inşa olacaktır. Çıkarların, özellikle de siyasal çıkarların, *a priori* olduklarını, bilimsel-teknolojik gelişmeler ile politika uygulamalarını belirlediklerini farz edemeyiz. Callon ve Latour'un aktör-ağ teorisinde bu yaklaşımın bir benzerini gördük. Bilimsel-teknolojik bir ağın kuruluşu aktörlerin çıkarlarının ve kimliklerinin/neliklerin inşasını *içermektedir*.

Buradaki temel nokta bilim politikalarının şekillenmesinin dinamik bir mesele olduğudur: Politikaların hedeflerini doğrudan çıkarlarla anlamlandıramayız. Mesela, "kansere karşı savaş" bilimsel araştırma çevrelerinin dışında ortaya çıkmış bir fikirdi ve başlangıçta pek çok bilim insanı bu düşünceye karşı çıkmıştı. Gelgelelim, bu inisiyatifi destekleyen baskı grupları bu tür projeleri fonlamaya otoriteleri ikna edip, çok sayıda bilim insanını bu bakış açı-

sının saflarına katmıştı. Yine aynı şekilde eşcinsel gruplar bilim insanlarını dikkatlerini AIDS'e yöneltmeleri için saflarına katmışlardı. Alzheimer Hastalığı araştırmaları için ABD'deki Yaşlanma Enstitüsü [*Institute on Aging*] ilk başta temel araştırmaları desteklemiş, nihayetinde ise uygulamaya yönelik araştırmaları gündemine dâhil etmişti.

Bu son üçüyle klozet bloğu örneğinde, çeşitli başrol oyuncuları bilim ve teknolojiyle birbirlerini karşılıklı olarak dönüştürdükleri bir ilişkiye girmişlerdi. Kısacası burada iddia etmeye çalıştığımız şey, aktörlerin birbirleriyle nasıl ilişkilendiklerini ve eylemlerini nasıl koordine ettiklerini anlama konusunda hâlâ katedilecek bir mesafe olduğudur.

Gelin Star ve Griesemer'in (1989) Kaliforniya Üniversitesi'ndeki yeni bir müzenin kuruluşu ve finansmanı hakkındaki incelemelerine bakalım. İncelemelerinde bütünüyle ayrı toplumsal dünyalardan gelen aktörler müzeyi kurup, faaliyete sokmak için işbirliği yapmışlardı. Farklı aktörlerin arasında üniversiteyi ulusal düzeyde bir kuruma dönüştürmek isteyen üniversite idarecileri, Kaliforniya'nın florasını ve faunasını toplayıp, korumak isteyen amatör koleksiyoncular, para kazanmak için deri ve kürk arayan profesyonel avcılar, ara ara saha işi yapan çiftçiler ve iki birey vardı: Doğayı korumaya ve eğitime ilgisi olan Alexander ile değişim geçiren çevrelerin evrimin temel itici gücü olduğu teorisini kanıtlamak isteyen Grinnell. Star ve Griesemer bu farklı gruplar arasındaki işbirliğinin kendilerinin "sınır nesneleri" dedikleri şeyler aracılığıyla gerçekleştiğini iddia ederler:

> [Sınır nesneleri] hem kesişen birkaç dünyada birden var olurlar (...) hem de bütün bu dünyaların enformasyonel gereklerini karşılar. Sınır nesneleri onları kullanan birden fazla tarafın yerel ihtiyaçlarına ve kısıtlamalarına uyarlanacak kadar esnek oldukları gibi çok sayıda alanda ortak bir kimliği/neliği koruyacak kadar da sağlamdırlar (...) Farklı toplumsal dünyalarda farklı anlamlara sahiptirler ama yapıları birden fazla dünya için tanınır olacak kadar bilindiktir; bir tercüme aracıdırlar. (1989: 393)

Bir sınır nesnesi farklı grupların etkileşim kurabilmesine izin verir. Bir hazne olarak müzenin kendisini, Kaliforniya'yı, Grinnell'in avcılar ve amatör koleksiyoncuların doldurması için yazdığı standart formları ve benzerlerini içerir. Bu sınır nesneleri yalnızca farklı gruplar karşılaştıklarında ortaya çıkmış, belli bir birey veya grup tarafından tasarlanmamışlardı. Her sınır nesnesinin farklı aktörler için farklı anlamları vardı ama tedricen ortaya çıkan sınır nesneleri yavaş yavaş bir aktörler ağının inşasını mümkün kılmıştı. Bu ağ dâhilinde farklı aktörlerin çıkarları ağ kuruldukça yavaşça değişim geçirmişlerdi – inşa edilmişlerdi de denilebilir.

Bilim nasıl olur da bir politikaya dönüşür? "Hakiki bilim insanına" veya "hakiki bilgiye" politikalar oluşturulurken ayrıcalıklı bir rol verilemeyeceğinin altı çizilmelidir. Çeşitli nedenlerle böyle yapılamaz. En başta neyin hakiki bilgi olduğu genelde tartışmalıdır: Klozet bloğu örneğinde paradiklorobenzen maddesinin etkileri konusunda bir tartışma vardı; nükleer enerji veya asit yağmurlarına yönelik

tartışmalarda, bilim insanlarının bilgisi mutlak değildir ve onlara karşı çıkılması her zaman mümkündür. Buna baskı gruplarının bilim insanlarıyla aynı düzlemde rekabet etmek için genelde konuyla ilgili bilimsel bilgileri öğrendikleri fenomenini de eklediğimizde, "hakiki" bilimin politikayı dikte etmesinin mümkün olmadığı açık hâle gelecektir. O halde, bir politikanın ortaya çıkışını açıklarken bilimsel veya teknolojik belirlenimciliği eleyebiliriz.

Gelgelelim, toplumsal belirlenimciliği de elememiz gerekir. Egemen çıkarların sonunda galip geleceğini iddia etmenin yeterli olmadığını önceden gördük, çünkü bu görüş çıkarların statik olduğunu, bilim ile teknolojinin kuruluşunda rol oynamadıklarını ima eder. İncelediğimiz örneklerde ise çıkarlar aslında devinim halindeki dinamik bir aktörler ağının parçası olarak şekilleniyorlardı. Böyle söylemek, aktörlerin ağlara çıkarlarını beraberlerinde getirdiklerini reddetmekten ziyade çıkarların statik olduğu düşüncesini sorgulamaktır.

Belki de bilim ile güdülen politikalar arasındaki ilişkiyi düşünmenin en iyi yolu, bir politikanın ortaya çıkışını sağlayan ilişki ile koordinasyon araçlarına odaklanmaktır. Bunu yaparken Callon ve Latour'un aktör-ağ teorisinden yararlanabileceğimiz gibi farklı aktörler arasında tercümelerin gerçekleşmesini sağlayan sınır nesnelerini de ele alabiliriz.

Bilimi topluma getirmek

Bilimsel olguların bir hakikat gücü veya statüsü kazanmaları için bilim insanının veya laboratuvarın sınırları dışına adım atmaları gerektiğine daha önce dikkat çekmiştik. Dolayısıyla bilimsel bilgi eğer zafer kazanacaksa daha kamusal bir alana giriş yapmalıdır. Bu söylediklerimizi kamuya açık deneylerin işlevi üzerine düşünerek genişletebiliriz. Collins'in (1998) dikkat çektiği gibi kamusal deney (bilimsel bir hakikatin ispatı) paradoksal bir çabadır. Yakınlık genelde şüpheye götürür, bilimsel bir doğrunun kesinliğini sağlayan mesafedir. Temel olarak, bilimsel bir deneye yakın olunduğunda, yanılma ihtimali, manipülasyon ve hüner -kısaca deneyin toplumsal müzakeresi- görülür hâle gelir. Kamuya açık deneyin paradoksu ikna edilmeleri amaçlananları bilime haddinden fazla yaklaştırması, onların hakikatin o kadar kesin olmadığını görmesi riskini göze almasıdır. Hatta Collins (1987, 1988) iş başındaki bilimle aramızdaki mesafenin sahip olabileceğimiz bütün kesinliklerin kaynağı olduğunu iddia eder. Burada söz konusu olan diğer bir paradoks "uzmanların" bile uzlaşamadığı konular üzerinde genel kamunun kesin bir yargıya varabileceğinin farz edilmesidir.

Kamuya açık deney veya ispat kullanımının uzun bir tarihi vardır. Shapin'in (1988) dikkat çektiği gibi, daha on yedinci yüzyılın ortalarında bir deneyi sınamakla, onu sergilemek arasında bir ayrım yapılıyordu. Sınama aşaması bilim insanının deneyin başarılı olmasını sağlamaya çalıştığı özel bir ha-

zırlıktı. Bu bir anlamda bildiğimiz araştırmaya denk gelmekteydi. Sergileme aşaması ise kamusal alanda gerçekleşiyordu ve önceden hazırlık yaparak işlemesini sağladığınız bir deneyin sunumuydu. Shapin'in tabiriyle "deneysel bilginin rotası, özel ve kamusal alanlar arasında git gel yapmaktır" (1988: 375). Bununla ilgili olarak Gooding (1985) on dokuzuncu yüzyılda Faraday'ın çalışmalarında deney ile ispat/gösteri [*demonstration*] arasındaki ayrımı inceler. Faraday deneylerini Kraliyet Enstitüsü'nün [*Royal Institution*] bodrum katında yapıyordu. Deneyler başarılı olduğunda, görülmemiş etkileri teker teker sergilemek için onları birinci kattaki ders salonuna çıkartıyordu. Gooding'in deyimiyle, doğal fenomenlerin kariyerleri bodrum katında belirsiz bir varoluş ve doğumla başlıyor, ardından bir olgu halinde birinci kata yükselmeleriyle devam ediyordu.

Bu ayrım günümüzde de geçerlidir fakat Collins'in (1988: 730) de belirttiği gibi artık medya sayesinde ispatları herkes izleyebilir. Burada bilim insanlarının neden bulgularını yaygınlaştırmaya çalışmak için gösterilerle/ispatlarla uğraştıklarını sorgulayabiliriz. Ama zaten bildiğimiz gibi bir bulgu laboratuvarın dışında görülerek güç kazanır. On yedinci yüzyılda bilim insanları deneylerini sık sık saygın beyefendilerin evlerinde yapıyorlardı. Bu beyefendiler toplumda sahip oldukları konuma göre bilimsel iddiaya kefil olabiliyorlardı. Çağdaş bilimsel gösteriler bu geleneği devam ettirseler de doğal olarak izleyici kitlesi epey genişlemiştir.

Collins'in başta dikkat çektiği paradokslara geri

dönersek onların nasıl aşıldığını görmeye başlayabiliriz. İlk olarak izleyicilerin bilimi nadiren birinci elden görmelerine izin verilir; bilim elden geçmiş, derli toplu bir halde gösterilir – bir deneyden ziyade bir gösteridir. Dahası televizyon aracılığıyla genel izleyiciye gösterilen bilim, yapımcılarca titizlikle hazırlanmış bir bilimdir; bütün aksaklıklardan ve sıkıcı hazırlıklardan arındırılmıştır. O halde aslında kamunun bilimi "yakından" görmesine izin verilmez – kesinliği sağlayan mesafe korunmuştur. İkinci olarak izleyicilere sonuçlarının sorgulanmasına gerçekte izin olmayan bir ispat sunulur veya en azından izleyiciler muazzam miktarda teknik bilgiye sahip olmadan böyle yapamazlar ki onlar bu bilgilere sahip değillerdir. İspatın ne anlama geldiğine dair uzmanlar arasındaki bütün anlaşmazlıklar görmezden gelinir. Bu şekilde sıradan izleyiciler bilgi konusunda uzmanların asla erişemeyeceği bir eminlik düzeyine erişirler.

Somut bir örneği ele almak gerekirse, Collins (1988) Britanya Merkez Elektrik Üretim Kurulu (CEGB: *British Central Electricity Generating Board*) tarafından yapılan kamuya yönelik bir deneyi anlatır. CEGB trenle merkez tesise özel konteynırlar içinde işlenmek üzere kullanmış nükleer yakıt taşıyordu. Nakliye bir derecede kaygı yaratmıştı çünkü bir kaza halinde konteynırların kırılabileceği düşünülmüştü. CEGB, saatte 160 kilometre hızla giden bir trenin konteynıra çarpışını gösteren kamuya yönelik bir sunum düzenlemişti. Amaç böyle aşırı koşullarda bile konteynırın kırılmayacağını

göstermekti. Sunumda konteynırın kırılmayacağı başarılı bir şekilde ispat edilmişti. Kamu tüketilmiş nükleer yakıt nakliyatının güvenli olduğuna artık inanabilirdi zira konteynırların son derecede dayanıklı olduğu gösterilmişti.

Gelgelelim Greenpeace bu gösteriyi çok farklı okumuş, ispatı kabul etmemiş ve sözcüleri de koşulların konteynırın zarar görmemesini sağlayacak şekilde düzenlendiğini iddia etmişlerdi. Greenpeace konteynırın standart olanlardan daha kalın ve dayanıklı olduğunu belirtmiş, konteynır için daha hasar verici olabilecek senaryolara dikkat çekmişti (örneğin yüksek bir köprüden kayaların üstlerine düşmesi). Ayrıca testte kullanılan lokomotifin "burunsuz" tipte olduğunu ve Britanya Demiryolları tarafından kullanılan diğer pek çoğundan daha az hasar vereceğini iddia etmişlerdi.

Buradaki önemli nokta kamunun ispatla ilgili bu tartışmaların büyük kısmından yalıtılmış olmasıdır. Hakiki bir deneyde, sonuçların ne anlamı geldiği konusunda tartışmalar yaşanacakken, ispatta sonuçlar önceden hazırlanmıştı. Gerçekte bu durum önceden hazırlanmış gösteriler olan sözde deneylerle bilim öğretildiği okullardaki duruma biraz benzer (bu deneyler genelde pek becerilemez ama okul çocukları onlara itiraz edecek teknik zekâya genelde sahip değildir). Collins kamunun bilim anlayışına katkı yapacak olanın bilimin teknik ayrıntıları konusundaki daha iyi bir eğitimin olmayacağını, daha ziyade deney ile ispat arasındaki farkın ve bilimin nasıl yapıldığının daha iyi anlaşılmasının sağlanması olduğunu ileri sürer.

1980'lerden itibaren bilimin medyada tuttuğu yerin ne kadar arttığı düşünüldüğünde bu epey güncel bir sorundur (Fayard, 1993). İki dünya savaşı arasında doğmuş olan bilim haberciliği (Lewenstein, 1995) günümüzde bu türden bilimsel ispatların yeri olmuştur. Bu tipte bir haberciliğin belli bir bilim anlayışına meylettiğini aklımızda bulundurmamız gerekir. Nelkin'in (1987) göstermiş olduğu gibi bilim habercileri genelde bilgilendirmeleri gereken kamunun kilerden ziyade bilimin değerlerine bağlıdırlar. Sonuç olarak yaptıkları habercilik bilimi doğal bir gerçeklik hakkında titiz yöntemlerle üretilen tutarlı bir bilgi bütünü olarak resmetme eğilimindedir.

Hakiki bilimin laboratuvarda gerçekleştiğini düşünmek kadar bilimin yaygınlaşmasının sadece laboratuvar dışında gerçekleştiğini düşünmek de yanlıştır. Latour'un (1988) Pasteur'ün aşı çalışmalarıyla bağlantısında açıkladığı gibi, Pasteur'ün laboratuvardaki bulgularını şarbon, büyükbaş hayvan, tavuk ve benzerlerini içeren gerçek koşullara tercüme etmesi gerekmişti. Daha önce gördüğümüz gibi aktör-ağ teorisinde bilimsel doğruların üretimi türlü türlü kimliğin/neliğin kararlı hâle getirildiği bir ağın inşasına dayanmaktadır. Bilim insanlarının bulgularını tercüme edip, onlara arka çıkan daha geniş bir kitle bulma yollarından birisi üzerinde değişiklikler yapılmış bilimsel bağlamlara, özellikle de kamuya açık ispatlara başvurmaktır. İspat/gösteri, saf araştırmanın titizlikle ayarlanmış bir biçimidir. Modern çağda ispat rolü gazetecilere ve televizyon bel-

geseli yapımcılarına düşmüştür. Ancak onların bilime bakışlarının bilimin nasıl yapıldığını halkın anlamasını yer yer zorlaştıran bir mahiyeti vardır.

Sıradaki alıştırmada bilimin içinde cereyan ettiği daha geniş bir bağlamı düşünmenizi istiyoruz.

ALIŞTIRMA 4.4

Bilimsel bir deney tasarlayıp, deneyi temel alarak bilimin toplumsal bir bağlamda nasıl iş gördüğü hakkındaki kendi incelemenizi yazın (yaklaşık 1000 kelime). Bilim politikaları ve bilime aç medya da tabii ki incelemenizin içinde olsun. Yukarıdaki tartışmadan alınmış ve kendi örneğinizin ağ(lar)ına dâhil edebileceğiniz aktörlerin bir listesi şöyledir (doğal olarak kendi aktörlerinizi yaratmakta özgürsünüz): Klozet blokları, kimyasallar, Yeşil partiler, piyasa, kamu, bilimsel araştırma enstitüleri, eşcinsel gruplar, Ulusal Yaşlanma Enstitüsü, Kaliforniya Üniversitesi Müzesi, üniversite idarecileri, amatör koleksiyoncular, profesyonel avcılar, Kraliyet Enstitüsü, televizyondaki bilim programları, başka bilimsel iletişim araçları, Britanya Merkez Elektrik Üretimi Kurulu, Greenpeace, özel konteynırlar, Britanya demiryolları, okuldaki bilim dersleri.

Yazarken lütfen yukarıdaki tartışmada dikkat çekilen hususlardan yararlanmaya çalışın.

"Tamam, Foucault'yu hallettim, Latour ve Callon'u da hallettim, hatta onların deniztaraklarını ve kapı kapatıcılarını da hallettim. Bilim politikalarının

nasıl oluştuklarını ve bilimin nasıl yaygınlaştığını biliyorum. Artık yenilerine meydan okumaya hazırım. Cathy, bir popüler kültür kuramcısı olarak Foucault başlıklı yeni bir seminere gideceğini söylüyor. Bütün bu bilim zirvalarından sonra çantada keklik. Ne dersin, gidelim mi?

Devon zevkten dört köşe, kendine güvenindense patlayacak gibiydi – nadir bir manzara. Dermot nasıl yanıt verdi dersiniz?

"Uzaktan kumandayı uzatsana Dev. Zar zor duyabiliyorum."

5

"Bunları Shakespeare'e ve alışverişe de uygulayabilir miyim?"

İÇİNDEKİLER

Anlam çalışmaları olarak Kültürel Çalışmalar - Foucault'nun yöntemlerinin burada bir işi yok 252
Alıştırma 5.1 260

Yönetim çalışmaları olarak kültürel çalışmalar - Foucault'nun yöntemleri tam da buraya ait 261
Foucault ve bir kültür alanı olarak eğitim 261
Alıştırma 5.2 276

Özet: Anlam Çalışmaları olarak kültürel çalışmalar karşısında yönetim çalışmaları olarak kültürel çalışmalar 297
Anlam çalışmaları olarak kültürel çalışmalar ... 297
Yönetim çalışmaları olarak kültürel çalışmalar 298
Alıştırma 5.3 301

Birkaç söz daha 301

Seinfeld'in George ve Kramer karakterlerinin kötü bir taklidiyle "Çak bir beşlik bebeğim! Sonunda Foucault'yu hallettim Latourcu oynamalarla filan" diyerek övündü Eric, (ikisini birbirine harmanladığından haberi bile yoktu).

Meryl'in de keyfine diyecek yoktu, bu yüzden de taklidinin berbat olduğunu ona söylemeyecekti. Sosyal Araştırma Yöntemleri dersinde aldığı dönem sonu notuna Erik gibi o da fazlasıyla sevinmişti. Foucault'yu seçerek büyük bir risk almıştı. Hepimiz riskli hamlelerin büyük kazançlarla sonuçlandıklarında yarattığı sevinci biliriz. Bazılarımızsa bunun ardından gelen coşkunun bazen fazla ileri gittiğini bilir. Evet, Meryl ve Eric yanlış bir yola giriyorlardı.

Meryl, neşeli hallerini sürdürecek ve herhangi bir duraklama olmadan kendi sorusuna cevap vermesini sağlayacak bir tonla "şimdi hangi başarıya imza atacağız?" dedi. "Gel şu Kültürel Çalışmalar dersini halledelim ve Michel ile Bruno'ya popüler kültür şarkıları söyletelim".

"İyi dedin bebeğim!" Eric komik bulduğu şeyleri suyunu çıkartana kadar tekrarlayan bir insan tipiydi.

"Öğrendiklerimizi az çok her şeye uygulayamaz mıyız? Televizyona, filmlere, tiyatro oyunlarına, alışverişe, spora, dansa, müziğe (...) Vay canına bebek bunun bir sonu var mı?"

Doğrusu biz bunun gözyaşlarıyla sonlanacağını düşünüyoruz. Eric ile Meryl'in atmaya hazırlandıkları adıma karşı itirazımızı ortaya koymak bu bölümün tamamını alacak. Sizi onların eğlendiği kadar eğlendiremeyeceğimiz kesin yine de eğlencelerini bozarken bize katlanacağınızı umuyoruz - haklı olduğumuzu biliyoruz ama bilmişliğimizi en aşağı düzeyde tutmaya çalışacağız. Kitapta buraya kadar detaylandırdığımız Foucaultcu yöntemlerin, neden bir boya gibi envai çeşit kültürel konuya "uygulanamayacağının" üzerinde biraz (fazla değil) duracağız. Ardından da Foucault'nun yöntemlerini kullananlar için kültüre çok daha farklı ve nüanslı bir yaklaşımın mevcut olduğunu göstereceğiz. Bunu sizi okula geri götürerek -eğitim hakkında kapsamlı bir tartışmayla- yapacağız. Eğer sloganlar yöntemlerinizi öğrenirken size faydalı oluyorsa, iyi bir tanesi şöyledir: "Foucault'nun yöntemleri anlamdan çok yönetimle ilgilenen bir kültürel çalışmalar sunar".

Anlam çalışmaları olarak Kültürel Çalışmalar - Foucault'nun yöntemlerinin burada bir işi yok

Amerikalı mizahçı Robert Benchley anlam çalışmaları olarak kültürel çalışmaların uç bir örneğini

sunar. Bu yüzyılın başlarına ait bir yazıda söz konusu çözümleme biçiminin bir parodisini yapar. İlk olarak Shakespeare'den dipnotlarla dolu kısa bir alıntı yapar;

> Birinci nedime girer (trompetler[1], obualar (*hautboys*)[2] ve[3] meşaleler[4]). Birinci Nedime: Ne oluyor?[5] Müzik[6] Nerede?[7] (1937: 235)

Ardından bu dipnotları açar. Bazıları:

> 2. *Obualar*: Fransızca yüksek anlamına gelen "*haut*" ile İngilizce "oğlanlar" anlamına gelen *boys*'tan gelir. Şüphesiz kelime burada "yüksek oğlanlar" anlamında kullanmıştır ve bu bize Shakespeare'in kelimeyi ya Birinci Nedime'nin ruhsal sıkıntısını ifade etmek ya da etmemek için kullandığını gösterir.
> 3. Ve [*and*]: Shakespeare'in en sevdiği bağlaçlardan birisidir ve İngiltere'nin daha güçlü bir donanmaya olan ihtiyacına gönderme yapar. Tauchnitz kelimenin "ve" [*und*] şeklinde sondan bir önceki harfin vurgulanarak telaffuz edilmesi gerektiğini iddia eder. Ancak bu yorum epey önemsiz olduğundan yorumculardan pek destek almamıştır. (1937: 236)

Benchley skecini şöyle bitirir:

> Pasajın bütününün anlamı Birinci Nedimenin trompetler, obualar ve meşaleler eşliğinde sahneye girip, "Ne oluyor? Müzik nerede?" dediği şeklinde gibi görünüyor. (1937: 238)

Doğal olarak kültürel konuları inceleyen Foucaultcu akademisyenlerin kendilerini böyle parodi-

lere açık hâle getirecek ölçüde anlamla kafayı bozmuş olduklarını iddia edecek kadar acımasız olamayız. Keşke öyle olsaydı. İşte bir kültürel çalışmalar dergisinin Foucaultcu düşünceye adanmış yakın zamanlı özel bir sayısında (1997) geçen iki cümle:

> Bu dergi dünya düşünümlerinin [*thinkings*] iletişimini hedefliyor. Dünya düşünümleri düşünce gücüyle zamansal boyutta yirminci yüzyıldan yirmi birinci yüzyıla *fin de siecle* geçişi aşmayı hedefliyor, mekânsal boyutta ise küresel ölçekte eşzamanlı düşüncenin kavrayışını aşan yer-varoluş pratiklerinin çeşitliliği için canlandırıcı bir güç olmayı amaçlıyor. (Yamamoto 1997: 3)

Burada böylesine yüksekten uçan kuramlaştırmaları ele almayacağız. Yapacağımız şey yukarıda da belirttiğimiz gibi kısaca Foucault'nun yöntemlerinden kendin yap dolgu köpükleri misali her istedikleri yüzeye sadece "doğrult ve sık" yaparak sonuç alacaklarını düşünen öğrencilerin düşebileceği yanlışları göstermek. Ev bakımı için olduğu gibi Foucault'nun yöntemlerinin de çeşitli kültürel konular için böylesine kestirme kullanımları en iyi ihtimalle hayal kırıklığıyla en kötü ihtimalle ise felaketle sonuçlanacaktır. Reklamlarda gösterilmeyen türden hazırlıklar yapmadıkça iyi sonuç vermeyen duvar dolgu köpükleri için geçerli olan şey, Foucault'nun yöntemlerinin kestirme kullanımları için de geçerlidir. Ne demek istediğimizi görmek için Eric ile Meryl'e geri dönelim.

Kültürel Çalışmalar derslerinde, dünyanın en ünlü ve en saygı duyulan kültürel çalışmalar araştır-

macısı olan Stuart Hall'ün bazı yapıtlarını okumuşlardı. Uzun bir döneme yayılan birçok kitap ve makalesiyle Hall'ün eserleri kültürün incelenmesine dair anlaşılabilir, makul ve titiz bir yaklaşımla eş anlamlı hâle gelmişti. Son yıllarda pek çok araştırmacı gibi Hall de Foucault'nun yöntemlerinin değerinin farkına varmıştı. Hall ünlü "Kültürel Çalışmalar: İki Paradigma" [*Cultural Studies: Two Paradigms*] (1980) adlı makalesinden Margaret Thatcher dönemindeki Britanya kültürüne ilişkin sonraki çalışmalarına (örneğin 1988a, 1988b, 1988c) uzanan bir süreçte Foucault'yu kültürel çalışmalar geleneğine getirmeye çalışmıştı. Maalesef Foucault'yu anlam-arayışı varsayımlarını sorgulamak için kullanacak kadar ileri götürmeyip okurlarını Foucault'yu "derin" anlamların "derin' sularına sürüklemeye teşvik eder. Diğer bir deyişle, hegemonik ve direnişçi anlamların törensel (ve ebedi) savaşının gerçekleştiği alan olarak kültürün incelenmesinde Foucault'yu sadece başka bir kaynağa dönüştürmeye çalışır. Örneğin "İki Paradigma" yazısında Foucault'nun "genel epistemolojik tutumunun" bütünüyle "kabul edilemeyeceği" uyarısını buluruz. Bu uyarının nedeni Foucault'nun "pratiklerin birbirleriyle temelden örtüşmez olduğuna sıkıca inanması" yüzünden "toplumsal düzeni" kuramsallaştırmakta bize hiçbir faydası olmamasıdır (1980: 71).

Thatcher kültürü hakkındaki yazılarının birinde söyledikleri daha da manidardır. Bu yazıda Foucault'yu onun katiyen reddettiği ideoloji kavramını cilalamaya yardımcı olması için seferber eder. Hall

"*söylemselin* analizini geliştirdiği" için Foucault'yu överek, onun "klasik Marksist ideoloji teorilerinin maddi/ideal, altyapı/üstyapı gibi geleneksel ikiliklerini radikal biçimde dönüştürdüğünü" söyler (1988b: 51, vurgu yazarın). Böylece Hall'e göre Foucault "[h]içbir toplumsal pratiğin göstergebilimsel alanın –anlam üretimi ve pratiğinin– dışında var olmadığını" teyit etmemizi sağlar (1988b: 51).

Kısacası Hall Foucault'yu ciddiye almaz; onu ancak çocukları ürkütebileceği bir yere kadar –yani anlam olarak kültür düşüncesinin kesinliğinin sarsılabileceği bir yere kadar– kullanır. Tabii ki bize göre bir şeyin kesinliğini sarsmayan bir Foucault, hiçbir surette Foucault değildir. Başka bir örnek alacak olsak da hafif bir ifadeyle yine hayal kırıklığına uğrarız. Thatcher kültürüne dair başka bir yazısında Hall Foucault'nun iktidar yaklaşımını –"Foucault'nun anladığı haliyle iktidar asla tamamen baskıcı değildir ve her zaman üretkendir" (Hall 1988a: 3)– bütünüyle onayladığını söyledikten sonra sözlerine bu kavrayıştan tamamen yoksun görünen bir açıklamayla devam eder. Yazının geri kalanı boyunca iktidarı Foucault'ya asla uymayacak bir tarzda güç sahibi kişilerin mülkiyeti olarak kavramsallaştırır. Kültür burada iktidar sahiplerinin, bu örnekte Margaret Thatcher ve yandaşlarının, teşvik ettiği bir anlamlar haznesi olarak kalmayı sürdürürken çoğu Britanyalının bu anlamlardan kaçamayıp onları kendilerine aitmiş gibi benimsedikleri ileri sürülür. İktidar kavramı yalnızca Kültürel Anlam Bankası'nın yönetim kuruluna üyelikle eş anlamlı olarak kullanılır

– güç sahipleri bankaya kendi işlerine gelen anlamları stoklar; güçsüzlerin ise onları banka hesaplarından çekmekten, neticede de kendilerine aitmiş gibi benimsemekten başka seçenekleri yoktur.

Doğal olarak Hall'ün sözleri bize Foucault'nun mezarında ters dönerken çıkardığı sesler gibi geliyor, Eric ve Meryl ise bunları Foucault'nun yöntemlerini olabildiğince çok kültürel konuya uygulama yarışına başlama atışı olarak alıyor.

"Evet bebeğim, en sonunda bir yere varıyoruz! Foucault ve Latour insanlara gerçekte işlerin nasıl döndüğünü söylememizi sağlıyor. Daha ne olsun!"

Eric henüz bir iki Kültürel Çalışmalar dersine girmişti ama şimdiden kendinden çok emindi. Meryl'in de pek alçakgönüllü olduğu söylenemezdi. Foucaultcu araştırmacıların katkılarını dinlemek için yakınlardaki bir Kültürel Çalışmalar konferansına bile katılmışlardı. Ne yazık ki aradıklarını bulmuşlardı. Alışveriş merkezini panoptikon olarak kavrayan bir sunum ile aynalarla dolu çağdaş spor salonlarının uysal bedenler üreten disiplinci mekanizmalar olduğunu iddia eden bir sunum dinlemişler, yani Foucault'nun çalışmalarının gözü dönmüş bir şekilde aşırı genelleştirilerek envai çeşit nesneye yapıştırıcı misali uygulanmasının bazı örneklerine şahit olmuşlardı.

Buradaki sorunun ana hatlarını belirginleştirmek için biraz daha zamana ihtiyacımız var. Mesela tüketimle ilgileniyorsanız (alışveriş vesaire) haklı olarak, neden *Hapishanenin Doğuşu*'ndan uysal ve

disipline edilmiş modern bireyler hakkında birkaç tespit ödünç alıp onları alışveriş merkezi müşterilerine uygulayamadığınızı sorabilirsiniz. Akılda tutulması gereken şey Foucault'nun kitaplarının modern yaşamın anlamına dair -yarı çiğ- açıklamalarla ilgilenenler için reçetelerden ziyade belli konulara adanmış özgün tarihler oluşudur. Unutmayın ki tarihsel çalışmalar *sorun-temellidir*, dolayısıyla yeni bir sorun muhakkak farklı bir tarihsel anlatı ortaya çıkartacaktır. Mesela *Hapishanenin Doğuş*'undaki tarihsel anlatı gelişigüzelce tekrar tekrar kullanılamaz. Böylece bu nokta bizi önemli bir gözleme götürür: Foucault'nun çalışmaları modern yaşamın anlamı hakkında genel sonuçlara varmamıza müsaade etmez. Göstermek istediği esas husus belli bir olayın kendi özgüllüğüne nasıl sahip olduğudur (bütüncül ile genel tarihler arasındaki farklara dair önceki tartışmaya bakınız).

Bu yanlış anlaşılma Foucault'ya sıkça yöneltilen ve onun yöntemlerinin dini, cinsiyeti, sınıfı veya artık eleştirmenin önemli gördüğü her ne ise onu yeterince dikkate almadığını söyleyen eleştirilerin de kaynağıdır (bkz. Leonard 1980; Taylor 1985; Sawicki 1991). Foucault toplumumuz için iktidarın önemli olduğu veya disiplinin her yerde olduğu gibi bir şey söylemez. Aksine bu kavramlar bazı modern nesnelerin doğuşu hakkında yaptığı çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Ne Foucault'nun kavramlarına her derde deva analitik ilaçlar misali sarılmalıyız ne de bu rolü üstlenebilecek başka kavramlar ortaya atmalıyız. Bunun yerine Birinci ve İkinci

Bölümlerde ana hatlarını çizdiğimiz şekilde tarihi dikkatle sadece kendi araştırma alanımızı incelemek için kullanmalıyız.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Eric ile Meryl ve onlarla aynı tutumu paylaşanları anlam olarak kültür yaklaşımının tuzaklarına düşmekten alıkoymak amacıyla anlaşılmasını istediğimiz temel nokta, kültürü yönetim veya idare olarak görmenin imkânıdır. Yine de bu işe girişmeden önce, önerdiğimiz bu kurtarma aracının Foucaultcu iyi araştırmacılar için mevcut tek araç olmadığını eklememiz gerekiyor. Mevcut seçenekler arasında en iyisinin o olduğunu düşünsek de başarılı Foucaultcu araştırmacıların doğrudan Foucault'nun yöntemlerini kullanarak kültürel konuları inceledikleri sırada attıkları önemli adımları takdir ettiğimizi söylemek istiyoruz.

Örneğin Simon During'in çalışmaları Foucault'nun yöntemlerinden edebiyat incelemelerinde nasıl yararlanabileceğini gösterir. During edebiyat eserlerini irdelerken Foucault'nun araştırmalarında yer bulan çeşitli temaları açarak, bu temaların sadece tarihsel olarak ele alınan konuyla alakalı olanlarını kullanır. Mesela insanların ölümle ilişkilerinde kendilerini nasıl algıladıkları konusunda Foucault'nun tıp üzerine yaptığı çalışmalarından yararlanarak bu kavramsallaştırmaların *Madam Bovary*'ye veya *Middlemarch*'a nasıl uygulanabileceğini gösterir.

> *Madam Bovary*'de ölüm bir sınırı, bir sonluluğu temsil eder; burada ölüm çürüme halini alarak bireysel ve toplumsal hastalık olarak her yerdedir. *Madam Bovary* okuyucularına ölümün faydacıl veya etik herhangi bir

> işlevden yoksun detaylı, klinik bir tasvirini sunarken, *Middlemarch*'ta saf bakışın yerini nesnelerin ve olayların sadece mübadelesi yapılabilen şeylere veya enformasyona indirgendiği bir yaşam gözetimi alır. *Middlemarch*'ta karakterler değişen derecelerde ya yaşamın (ve enerjinin) tarafındadır ya da ölüme (ve tekrara/atalete) sürüklenmektedir (During, 1992: 62)

Böylece Hall'ün yaklaşımdan farklı olarak eski konulara yeni biçimlerde bakmak olanaklı hâle gelir. During'in özellikle farkında olduğu gibi Foucault'nun çalışmalarını bütün araştırma alanları için bir mihenk taşı olarak görmek tehlikelidir. Bu tartışmayı bitirirken vurgulamamız gerekiyor ki During başarısında yalnız değildir. Toby Miller (1993), başta "iyi ayarlanmış kendilik" [*well-tempered self*] kavramı olmak üzere, belirli kültürel konular için Foucault'nun yöntemlerinin aynı derecede dikkatli kullanımlarını sunar.

Şimdi Foucault'nun dikkatli çalışmalarının nasıl hoyratça kullanılabileceğine dair biraz daha düşünmenizi istiyoruz.

ALIŞTIRMA 5.1

Hapishanenin Doğuşu'na en azından bir göz gezdirerek (hepsini okumanız daha iyi olacaktır), rastgele kullanıldıklarında kolaylıkla kültür konusunda aşırı genellemelerin kaynağı olabilecek üç veya daha fazla tespiti içeren bir liste yapın. Ardından da söz konusu aşırı genellemeleri iyi bilinen bir kültürel konu –örneğin televizyon– hakkında bir açıklama

tasarlamak için kullanın. Televizyonun modern toplumdaki işlevine dair ne tür bir açıklama yaparsınız? Böyle bir açıklamanın sorunları nelerdir?

Yaklaşık 1000 kelime yazınız.

(Bu alıştırma sayesinde kazanacağınızı umduğumuz ve ne yazık ki çoğu kültürel çalışmalar yorumcusunun katılmadığı kavrayış, Foucault'nun hapishane gibi araştırma konuları ile televizyonunun çok farklı tarihlere ve toplumsal işlevlere sahip oldukları, üstünkörü benzerliklere dayanan açıklamalara şüpheyle bakılması gerektiğidir.)

Artık Eric ile Meryl'i ikna çalışmalarımıza başlamalıyız.

Yönetim çalışmaları olarak kültürel çalışmalar - Foucault'nun yöntemleri tam da buraya ait

Bu bölümün girişinde belirttiğimiz gibi, burada size eğitim hakkında kapsamlı bir tartışma sunmayı hedefliyoruz. Amacımız kültüre yukarıda ana hatlarını çizip reddettiğimiz "anlam arayışı" yaklaşımından ayrılarak eğitime Foucault'nun yöntemleri sayesinde tamamen başka bir gözle nasıl bakabileceğimizi göstermektir.

Foucault ve bir kültür alanı olarak eğitim

Yirmi yılı aşkın süredir eğitim tarihi alanında yapılan Foucaultcu çalışmalar, sınıfın doğuşu ve

çağdaş niteliği hakkındaki düşünceleri dönüştürmeye çalışmaktadır. Foucault'nun kendisi *Hapishanenin Doğuşu*'nun (1977) büyük bir bölümünü bireyselliğin özellikle de modern olan bir biçiminin mimarinin, zaman ve mekân teşkilatının, beden dağıtımı ve düzenlenmesinin yeni biçimleri yoluyla nasıl inşa edildiğini tasvir etmeye adamıştır. Öyleyse eğitim üzerine düşünmeye başlarken Foucault'nun bu yaklaşımdan çıkartabileceğimiz metodolojik ilkeler hangileridir?

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından başlayarak kitlesel eğitimin gelişimine ilişkin çoğu analiz belli bir ilkeler ve düşünceler dizisinin -başarılı veya başarısız- gerçekleştirilmesi konusuna odaklanmıştır. Tipik şekilde liberaller, okulun kolektif rasyonalitenin gelişim alanı olduğuna ve öyle kalmayı sürdürdüğüne inanır (Gutmann 1987). Marksistlere göre ise okul sınıf egemenliğinin bir aracıdır ve öyle kalmayı sürdürmektedir (Bowles ve Gintis 1976; Willis 1977). Aslında Marksist yaklaşımları biraz daha ayrıntılı şekilde ele alabiliriz. Eğitim sisteminin Marksist eleştirmenlerine göre okul tam bir felakettir. Buna göre okul disiplinli ve uysal yeni bir işçi sınıfı çocuğu kitlesinin üretim yeri gibi anlaşılabilir. Büyük kısmını Althusser'in ideoloji teorisinde borçlu olan Willis'in yaklaşımı bu düşünce şeklinin iyi bir örneğidir (özellikle bkz. Althusser 1971). Althusser'e göre eğitim sistemi egemen sınıfın ideolojisiyle birlikte toplumun yeniden üretimi için olmazsa olmaz bir ortamdır. Eğitim kurumları statükonun sürdürülmesini sağlar. Okul belli beceri ve davranış-

ları (örneğin sorumluluk veya görgü kuralları) öğreterek, kapitalizmin bekasını ve gelişimini sağlayan pratik "yapıp etme bilgilerini" [*know-how*] temin eder.

Bazen bu yaklaşımın, işçi sınıfının kendi eğitimlerinin gelişimi ve hızlanışı için merkezi bir yerde olduğu farklı bir versiyonu da savunulur. (örneğin bkz. Bowles ve Gintis 1976). Bu Marksist yaklaşıma göre okul belki de farklı türden bir felakettir – kaçırılmış fırsatlar felaketi.

20. yüzyılın son çeyreğinde eğitim tarihindeki sorunlara özellikle Foucaultcu bir yerden bakan bir yaklaşım ortaya çıkarak bahsedilen görüşlere meydan okumuştur. Jones ve Williamson henüz 1979 yılında zorunlu eğitimin on dokuzuncu yüzyıldaki doğuşunun suç, yoksulluk ve uluslararası rekabet gibi bir dizi kaygıdan kaynaklandığı vurgulayan bir makale yayınlamışlardı. Şehirler, kasabalar ve sakinleriyle ilgili toplanan istatistiksel bilgiler bütünü sayesinde bu kaygıların pratikte hızla giderilebileceği bir dereceye kadar rastlantı eseri görülmüştü. Foucault'nun yöntemlerini oldukça dikkatli kullanan Jones ve Williamson, nüfusa ilişkin yeni bilgilerin yarattığı aciliyetle yeni bir müdahaleci stratejinin doğuşundan bahseder. Foucault gibi onların da çözümlemesi tarihsel değişimin karmaşıklığını basit neden sonuç hikâyelerine indirgemekten veya yerel ve olumsal bir olaylar dizisine her şeyi kapsayan bir mantık veya anlam vermekten kasıtlı şekilde kaçınır.

Hunter'ın okula dair sonraki analizi (1994) Jones ve Williamson'ın analizini (1979) tamamlayıcı

niteliktedir. Hunter'ın iddiasına göre modern okul, bir yandan bürokratik ve idareci devletin nüfusunu eğitme konusundaki baskın seküler arzularının, öte yandansa Hıristiyanlığa özgü pastoral -ruhani disiplin- tekniklerin ürünüdür. Hunter için, modern okul öz-düşünümsel ve öz-yönetimsel bireylerin geliştirilmesini hedefler. Bu nedenle çalışması da aynı şekilde modern eğitim sisteminin gelişiminin göründüğünden veya eleştirmenlerin önerdiğinden çok daha az sistematik ve çok daha az "anlamlı" olduğunu ileri sürer.

Foucault'yu bu şekilde kullanmanın farklı bir kültür tablosu çıkardığını şimdiden görebiliyoruz. Kültür insanların anlam çekip anlam yatırdıkları bir bankaya benzeyen bir fenomenler topluluğundan ziyade, belli türden kişiler üretme amaçlı bir dizi pratik (yönetimsel ve diğer türden) şeklinde karşımıza çıkar.

Bu Foucaultcu yaklaşıma göre okul, eğitimcilerin dar kapsamlı yerel sorunları çözmeye çalışırken kullanıma soktukları dar kapsamlı pratik kaynakların karışımıdır. Benzer şekilde Hoskin de (1993) üç temel eğitsel bilgi-üretim mecrasının -sınıf, laboratuvar ve seminer- ortaya çıkışını incelerken kapsayıcı bir mantığın veya anlamın yoksunluğunu vurgular. Sınıf laboratuvar ve seminerin üçü de on sekizinci yüzyılın sonlarında ama birbirlerine çok yakın tarih ve yerlerde ortaya çıkmışlardır (sırasıyla İskoçya, Fransa ve Almanya). Her üçü de resmi sınavlar ile matematiksel notlandırmanın benimsenmesiyle ve yazı kullanımının hem öğretmenler hem

de öğrenciler nezdinde baskın sözel geleneğin yerini almasıyla bağlantılıydı. Hoskin için disiplin (kendini-idare dâhil bireylerin idaresi veya bilgi sistemi anlamında) eğitim yaşamının sıradan pratiklerinden –yazmak, sınav yapmak, notlandırmak– doğmuştu. On sekizinci yüzyılın sonlarında "öğrenmeyi öğrenme" biçimimizde gerçekleşen değişiklikler sonucunda yeni toplumsal ve ekonomik teşkilatlanma ile kendilik biçimlerinin çıkışı için son derece verimli bir alan sağlanmıştı. Bunu biraz açalım: Hoskin ve Macve (1993) modern ticari teşebbüslerin ortaya çıkışının sanayi devriminin pratik gereklerinden ziyade bu türden yenilikçi eğitim kurumlarına bağlanabileceğini iddia eder (krş. Chandler 1977).

Eğitimi kültür olarak inceleyen bu Foucaultcu yaklaşımın önemli yönlerinden bazılarını tekrarlamaya değer. İlk olarak modern sınıfın tarihinde şansın önemi merkeze alınır. Kitlesel eğitim teşkilatlanırken mevcut olan kaotik bir dizi olanak içerisinden çıkarak günümüzde var olmaya devam eden modern eğitim biçimleri yavaşça şekillenmeye başlamıştı. Bilgiler, pratikler ve programların bu keşmekeşi düzenlenirken yeni pratikler icat edilmiş, eski pratikler de yeni amaçlar doğrultusunda yeniden canlandırılarak işe koşulmuştu.

İkinci olarak söylenenler sınıfın ne liberal, özgür ve rasyonel bireyi yaratma ne de işçi sınıfının kendisini eğitme ve politikleştirme çabaları sonucunda ortaya çıktığını görmemizi sağlar. Başlangıcından itibaren bu eğitim tipi demokratik veya ilerici-devrimci değil, temelden bürokratik ve disiplin-

ciydi – yaşamların yönetimiyle ilgileniyordu, benimsedikleri veya reddettikleri anlamlarla değil. Öte yandan sınıfın [*classroom*] egemen sınıfın siyasi iradesinin bir aracı olduğunu, hâkim ideolojiyi okul çocuklarının çaresiz ve zavallı bireyselliklerine dayatmanın teknik bir aracı olduğunu da farz edemeyiz. Hatırlayın, Jones ve Williamson, Hunter ve Hoskin'e göre sınıf dağınık başlangıcı ve bölük pörçük gelişimiyle temelden olumsaldı, hâlâ da öyledir.

Üçüncü olarak kendilik biçimleri, ahlaki tutumlar, bilme ve disipline etme şekilleri önceden var olan şeyler yerine sınıfın ürettiği şeyler olarak düşünülmelidir; kültür önceden kültürlenmiş bireylerle iş görmekten ziyade kişileri üretir. Sınıf, çocuğun yetersizce özgürleştiği bir yer değil, onların belirli kurumsal formlar içerisinde pozitif biçimde inşa edildiği bir yerdir. Modern sınıf her şeyden önce tarihsel olarak yerel ve özgül öznellik biçimlerinin üretildiği arenadır; ne *a priori* rasyonel bireylerin geliştirildiği ne de hakiki bireyselliğin bastırılıp reddedildiği bir yerdir.

Bu kısımda bahsedilen Foucaultcu çalışmalar, Foucault'nun yöntemlerinden bekleneceği ve kitap boyunca vurgulamaya çalıştığımız gibi söz konusu tarihsel olayların oldukça "düz" tasvirlerini sunarak eğitimin daha "derin" açıklamalarına ("gizli müfredat" teorileri gibi) veya kendiliğin derin anlamlarına başvurmaktan bilinçli şekilde sakınır. Bizimle aynı çizgideki Foucaultcular için ilk olarak eğitimdeki yenilikler sistematik toplumsal, ekonomik veya siyasal değişimlerin ürünü değildir. İkinci olaraksa

okul çocuğu ne "hakiki" benliğin kötürümleştirilmiş ya da ıslah edilmiş bir biçimi ne de çocukları "hakiki" kültür ürünlerine dönüştürme ideallerine ihanetin bir tezahürü veya bu idealler önündeki bir engeldir. Dolayısıyla sınıf nüfusun ahlaki eğitimiyle ilgili sorunlara tarihsel olarak verilmiş ihtiyatlı ve "deneysel" bir tepki olarak anlaşılabilir. Burada iddia ettiğimiz şey sınıfın (bizim anladığımız haliyle) kültürel bir kurum olarak iki anlamda bir deney olarak doğduğudur. İlk olarak ahlaki eğitim konusunda belli bir dizi sorunu çözmeye yönelik iyimser bir girişimdi; ikinci olarak "bilimle" yakından bağlantılı bir gelenekten doğmuştu. Bize göre çağdaş sınıf günümüzde de kökenlerinden kalan izleri taşımaktadır. Özünde bürokratik olmasına rağmen deneyseldir; aynı anda hem siyasal, hem ekonomik hem de psikolojik olan modern bir bilgi ağının ürünüdür.

Eric bilgiç bir tonla Meryl'e "galiba bunun nereye gittiğini biliyorum" dedi. "Okullar kültürün bir parçası çünkü eğitim söylemi çocuklara egemen kültürün ideolojisini aşılamayı sağlıyor."

Meryl birden kendinden şüphe etmeye başlamıştı. Bilgileri Eric'ten daha hızlı sindiriyor ve karşılaştıkları yeni metinlerin daha yeni aşinalık kazandıkları kültürel çalışmalar metinlerinden sadece üsluptan ibaret olmayan bir farklık gösterdiğini seziyordu. Bu aşamada Foucault ve Latour'a klasik kültürel çalışmalar türküleri okutma planlarının önünde bir engel olduğunu sezmek dışında ne düşündüğünden tam da emin

değildi. Ancak Meryl'in bu duraklaması bile Eric'in aşırı hevesli tutumunu biraz da olsa örselemeye yetmişti.

Bu sefer şaka yapmadığını belli etmek için ayarladığı bir ses tonuyla Eric'e "kesin bu böyle demeden önce eğitim meselesinde biraz daha ilerleyelim" diye tavsiyede bulundu.

Eric öylesine "tamam" dedi. Foucault'nun yöntemlerini hâlihazırdaki kültürel çalışmalar yöntemleriyle birebir aynı hâle getirmeye kararlı iki kişilik korkusuz gruplarının liderliğinden bir anda düşmüş olmanın hayal kırıklığını gizlemek için büyük çaba harcıyordu.

Duygularını pek gizleyememiş olsa da Meryl bunu kendisine söylemek için zamanın uygun olmadığını düşündü. Bu olayı geçiştirseler de kültürel çalışmalara yaptıkları yolculuk temelinde kurdukları arkadaşlıklarının, yolculukları gibi dönüşü olmayan bir yola girdiğini biliyorlardı. Onlar için işler daha da kötüye gitmek üzereydi.

Kültür olarak sınıfın karmaşıklığı: Bilim, ekonomi, ahlak, idare. Önceden de söylediğimiz gibi sınıf ihtiyatlı bir deney olarak doğdu ve hâlâ çeşitli deneysel stratejiler, düşler, programlar ve benzerlerinin uygulanıp sınandığı bir deney alanı olmayı sürdürüyor. Bu deneyler söz konusu arenadan fikirler, nesneler, aktörler ve yeni kendilik biçimlerinin doğması anlamında her zaman üretkendir.

Son iki bölümde önemli bir yer ayırdığımız bilim çalışmaları yaklaşımı, laboratuvarın fabrikaya, fabrikanın ise laboratuvara benzediğini iddia eden

çalışmalar barındırır (örneğin bkz. Miller ve O'Leary 1994). Laboratuvar fikir, nesne ve aktör imalatı için bir alan olması bakımından fabrikaya benzer görülebilirken (Latour ve Woolgar 1986; Hacking 1992b) fabrika yakından kontrol edilen deneylerin yapıldığı bir yerdir ve dolayısıyla laboratuvara benzer görülebilir:

> Fizikçi, kimyager ve benzerini barındıran laboratuvar kadar fabrika da bir buluş ve müdahale alanıdır. Fabrikada üretilen ürünler için bu malum fakat fabrika bir başka anlamda daha bir buluş ve müdahale alanıdır. Fabrikanın üretim bölümünde çok farklı yerlerden gelen çeşit çeşit failin ve uzmanın düşleri ile planlarından gerçeklikler yaratılır. Üretim bölümünde kişilerin ve şeylerin yeniden düzenlenişi (...) tüketiciye yönelik imalat anlayışı ve "Geleceğin Fabrikası" tasarıları fabrikayı tam anlamıyla bir laboratuvara dönüştürmüştü. Bu türden müdahaleler sonucu üretim bölümünde yeni fiziksel mekânlar, yeni hesaplama yolları, yeni iş örgütleme biçimleri, yeni ekonomik vatandaşlık tipleri doğmuştu (...) Kısacası fabrika özünde yeni fenomenlerin yaratıldığı kuramsal ve deneysel bir uzamdır. (Miller ve O'Leary 1994: 470)

Buradaki temel konumuz "kültür" ve kültürel değerlerin üretimi yanında küçük çocuklara kültür "aşılanmasıyla" ilişkisinde modern sınıftır – diğer deyişle çocukların yönetim-olarak-kültürü içselleştirmesini sağlayan pratiklerle sınıfın nasıl bir ilişki içerisinde olduğu konusu. Son zamanlarda bu soruları hakkıyla inceleyen bir dizi önemli çalışma yapılmıştır (örneğin bkz. Corrigan ve Sayer 1985;

Hunter 1989,1994; Donald 1992). Ancak bu çalışmalar yukarıda çağdaş sınıfın iki temel özelliği olarak gördüklerimize olsa olsa sadece değinmektedirler. [Bu özellikler:] Sınıf "deneysel bir alan" olarak laboratuvar üzerine modellenmiştir ve bir "ürün" veya "mamul" verme gerekliliği bakımından fabrikaya benzer. Böyle bir iddiadan ne çıkabilir?

Sınıf çok çeşitli deneysel stratejiler, düşler, programlar ve benzerlerinin uygulanıp sınandığı bir alan olarak düşünülebilir. Bu deneyler ise söz konusu arenadan fikirler, nesneler, aktörler ve yazıların çıkması anlamında her zaman üretkendir. Bu ürünler sınıfa işlevsel bir meşruiyet sağlar. Miller ve O'Leary'nin fabrika için ileri sürdükleri her şey *mutatis mutandis* sınıf için de ileri sürülebilir. Bunun yanında fabrika benzetmesini sınıfın "mamullerin" ötesinde maliyet çıkarma, eğitim kalitesi değerlendirmesi ve iş pratiklerinin yeniden müzakeresi gibi süreçleri kapsayacak şekilde genişletmek de mümkündür.

Bu bölümde bir İngiliz şehrindeki iki okulun anasınıflarında uygulanan okuma eğitimi teknikleri üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışmadan yararlanan bir inceleme sunacağız. Bu sınıflardaki öğrenciler saha çalışmamızı yaptığımız sırada dört veya beş yaşlarındaydı. Çalışma malzeme olarak iki öğretmenle yapılmış kapsamlı görüşmeleri ve katılımcı gözlemcilerin saha notlarını içeriyor.

İlk başta sınıfı bir fabrika-laboratuvar misali yöneten öğretmenin rolünü ele alıyoruz. Çağdaş sınıfın onu şekillendirmeye çalışan akademik, eğitsel

ve siyasal söylemlerle yalın ve geçirgen bir ilişkisi yoktur. Sınıfın belli bir bağımsızlığı, bir özerkliği vardır, bunun da kaynağı kısmen egemen olarak kurulan öğretmendir. Bir mülakat sorusuna yanıt olarak öğretmenlerden birisi şöyle der: "Her öğretmen ufacık bir bölgenin kraliçesidir. Yani burada ipler benim elimde, patron benim." Sonradan araştırmacı sınıftaki çocuklardan birisine konu hakkında dolaylı bir soru sorduğunda bir çocuk da Williamson'ın asıl patron olduğunu teyit etmişti.

Öğretmenin yetkili olması sınıfın teşkilatının onun öznel tercihleri üzerine kurulu olduğu anlamına gelmez; öğretmenlik eğitimi, takviye kursları [*refresher courses*], tavsiye grupları ve hizmet eğitim kursları hepsi birlikte öğretmenin sınıfın denetimi konusunda bir bilgi ağına gömülü olmasını sağlar. Ancak öğretilen yöntemlerin çelişkileri, öğretmenlerin belirli yöntemlere direnci ve "kara tahta" önünde kazandıkları tecrübeyle kendilerine özgü taktikler geliştirmeleri, "görece özerklik" sergileyen bir dizi heterojen pratik üretir. Bütün bunlar sınıfı hedef alan stratejik müdahalelerin "belirsiz" doğasına işaret eder. Bu Foucaultcu kültür anlayışına göre eğitim yoluyla kültürün aktarılışı hassas bir pratiktir; öylesine olumsaldır ki kapsayıcı bir mantık veya devlet kaynaklı bir program misali bir şey belirlemek çok zordur.

Öte yandan, eğitsel ve psikolojik bilgilerin öğretmenin sınıftaki faaliyeti üzerine düşüncelerini hangi yollardan şekillendirdiğine dikkat çekmek önemlidir. Bilhassa bu farklı bilgi tipleri çocuğu

okuma ve dil edinimi için gereken becerilerin çoğuna doğuştan sahip bir aktif öğrenici [*active learner*] olarak öğretmene sunar:

> Konuşma, dinleme, okuma ve yazma olarak dört bileşeniyle dil öğretilecek bir konu olarak görülemez ve görülmemelidir. (*Language Policy and Guidelines* b.t.: 1).

Çocuğun genetik yapısında var olan ve çocuğun öğrenimini adeta önceden programlayan *a priori* kural sistemlerine dair bir kuram çocuk gelişimi ve dil ediniminin muhtemelen en ünlü iki kuramcısı olan Piaget ve Chomsky'de bulunabilir (özellikle bkz. Piaget 1959; Chomsky 1965). Aynı şey doğrudan veya dolaylı olarak bu düşünürleri temele alan çoğu nüfuz sahibi gelişimsel psikoloji ve eğitim teorisi için de geçerlidir

Bu türden eğitim ve gelişim mefhumları kendilerinden bekleneceği gibi öğretmenin rolünü salt öğretici değil kolaylaştırıcı olarak görmenin imkânını barındırırlar (Walkerdine 1988). Çocuk gelişimi konusunda en "toplumsal" teorilerde bile, örneğin çocuk ile öğretmenin etkileşimine vurgu yapan Vygotski ve Mead çıkışlı yaklaşımlarda çocuğun toplumsal süreçleri içselleştirmesi merkezi bir öğe olarak görülür. Bu şekilde toplumsal düzlem doğrudan çevrenin elverişliliğine göre yavaşlatılıp hızlandırılabilen bireysel bilişsel süreçlere indirgenir. Dolayısıyla etkileşime en fazla vurgu yapan gelişim ve eğitim teorileri bile, bilen ile bilinen ilişkisi konusundaki Kantçı sorunun tutsağı olur. Kant'ın bilen ile bilinen arasında kurduğu açık ikilik için olduğu

gibi bu türden açıklamalar da *a priori* bir bireye, içselleştirme için var olması gereken bir "minyatür insana" [*homunculus*] bel bağlar.

Bu görüşe göre öğretmen sınıfın başındadır ama sınıf içinde bulunan maddelerin ve kuvvetlerin temel doğası değişmezdir. Süreçler öğretmenin faaliyetiyle kolaylaştırılabilir ya da zorlaştırılabilir ama gelişim çocuğa içsel görüldüğünden öğretmenin etki alanı katı şekilde sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla öğretmeni sınıf denilen özgül alanda iş gören bir tür "tekniker" olarak düşünebiliriz. Sınıfın *modus operandi*'sini değiştirme deneyleri, örneğin 1960'ların ilericiliğiyle birlikte masaların düzeninin resmi sıralardan gayri-resmi "adacıklar" şeklinde yeniden düzenlemesi (Walkerdine 1984) bir deney ortamının değişkenlerinden birisiyle oynanması şeklinde düşünülebilir. Önceki iki kısımda Latour ve Callon'dan epey yararlanarak sorunsallaştırdığımız laboratuvarda bilim insanı ile şeyler arasındaki ilişkinin klasik anlayışına oldukça benzer şekilde, çocuk ile öğretmene çok ayrı roller biçilir, çocukluğun gerçekliği veya "hakikati" öğretmenin erişiminin dışındaki "derin" bir düzeye konumlandırılır. Deneysel ortamda yapılan değişiklikler çocuğun gelişimini kolaylaştırabilir veya engelleyebilir ama nasıl bir kimyager elementler üzerinde çalışırken, teknisyen veya deneycinin öznel müdahalesinden özerk olan "doğal" bileşimlerin ortaya çıkmasını sağlıyorsa, öğretmen de benzer bir şey yapıyordur. Tarafsız gözlemci veya doğal hakikatlerin kâşifi olarak bilim insanı anlayışının saygınlığını yitirdiği gibi, gelişimi çocu-

ğa içsel görerek toplumsal bağlamı "müdahale" veya "kolaylaştırma" olarak kavrayan gelişim teorileri de belki bir gün gözden düşecektir.

Foucaultcu yönetim-olarak-kültür tablomuz beklenmedik yerlere götürebilir. Bu sayede öğretmenin yukarıda tarif ettiğimiz araçsal biçimde kavranan rolünün bir sonucu olarak neden bu rolün bir dizi olağanüstü nitelik ve davranışla ilişkilendirildiğini anlayabiliriz. Mesela öğretmenin öğrencilerini eşit derecede "sevmesi" gerekliliğindeki özel sevgi türü, sınıfın ve onun duygusal sorunlarının mesafeli, platonik ve soğukkanlı bir gözetimidir. Dolayısıyla öğretmen çocukların bir tür "rahibi/çobanı" [*pastor*] olmuştur. Bu pastoral yaşamı iyi bir şekilde yürütememek kaygı yaratır. Örneğin McCarthy pek de sevdiği söylenemeyecek bir çocuk -John- hakkında şöyle konuşur:

> Aslında ona biraz annelik yapmaya çalışmam lazım ama buna katlanamıyorum. Çok kötü bir durum, umarım pek belli etmiyorumdur (...) Beni bu rahatsız ediyor. Evet, bu elinizde değil ve dolayısıyla sevmediğiniz çocuklar konusunda özel bir çaba sergilemeniz gerekiyor. Beni üzen tek bir şey var, daha doğrusu içimi rahatlatan şey, o da bütün bu olaylardan önce de kendisine aynı hisleri duymam. Sanırım çok gayret edip, özel bir çaba göstermem gerekecek.

McCarthy burada kısa bir süre önce çocuğun ailesinin cinsel istismar sabıkası olduğunu keşfetmesinden bahsediyor; çocuğu bir türlü "sevmeyi" beceremekten kaynaklanan kaygısı ve platonik,

saf sevgisinin aksamasının bir nedeninin olduğunu keşfettiğinde içinin rahatlaması, kendisinin dürüst sözleri içinde en fazla dikkat çekenler. Öğretmen burada açıkça bir okuma eğitmeninden çok daha öte bir insan olarak kuruluyor. Gelgelelim öğretmenin pastoral kaygılarıyla iyi eğitim arasında karşılıklı bir ilişki vardır ve dolayısıyla okuma eğitimi sınıfın duygusal dinamiklerince derinden etkilenmektedir:

> Bu (...) bu zor bir şey. Hepsiyle okumaları ve diğer her şeyleriyle eşit zaman geçirdiğinizden emin olmanız gerekiyor. Özellikle John'la yeterince zaman geçirmeye dikkat ediyorum, çünkü (...) neyse, biliyorsunuz zaten.

Öğretmenin davranışları böylesine pastoral nitelikte bir rolle nasıl ilişkili hâle geldi ve bu rolün sınıfın savunduğumuz bu fabrika-laboratuvar şeklindeki kavranışıyla nasıl bir ilişkisi var? Bu sorunun cevabına giden yol sınıfın vatandaşlık sorularıyla nasıl bir ilişki içinde olduğunu incelemekle başlıyor. Yönetim-olarak-kültür rotası epey dolambaçlı.

"Bu öğretmenlere ve çocuklara egemen kültürün aşılandığını söyleyip geçebileceğimizden o kadar emin değilim" dedi Meryl, elinden geldiğince kibar olmaya çalışarak. "Durum bundan daha karmaşık görünüyor."

Eric'in ilk tepkisi karşı çıkmak oldu. "Ama onların söylediklerine bir bak. Okulda çocuklara nasıl davranılacağı konusundaki bütün bu zırvalıkların çocukların öğretmenleri gibi egemen kültüre uyumlu

hâle gelmeyi öğrendikleri gerçeğini örtbas ettiği açık. Bu okulların nerede olduğunu rahatlıkla kestirebiliyorum ve iddiasına girerim ki bu çocuklar dönüp dolaşıp ya fabrikalarda aşağı işler yapacak ya da işsizlik maaşıyla geçinecek."

"Yapma Eric aceleci davranıyorsun. Çocukların başına gelecekler konusunda haklı olabilirsin ama bu, kültürün bizim düşündüğümüz kadar basit olduğu anlamına gelmez."

Eric hemen pes etmeye hazır değildi. "Ben hiçbir zaman basit olduğunu düşünmedim ki! Bu çocukların eğitiminde etkisi olan televizyonu, filmleri, gazeteleri, modayı, müziği ve diğer bir sürü şeyi hesaba katmadık bile." Bunları söylerken kendini iyi hissetmişti.

Meryl onunla tartışmak istese de henüz sağlam bir zemine basıp basmadığından emin değildi. Belki de önceden doğru düşünüyorduk diye geçirdi içinden. Konuyu şimdilik bir kenara bırakmaya karar verse de Eric'in çokbilmişliğinden rahatsız olmuştu.

Peki, siz eğitim hakkında nasıl bir yazı yazardınız?

ALIŞTIRMA 5.2

Yirminci yüzyılın sonlarında eğitimin Batı dünyasındaki özelliklerinin bir listesini çıkartın. Bu özellikleri Foucaultcu yönetim-olarak-kültür anlayışımıza dayanan bir yazıyı oluşturacak bir taslak (yaklaşık 700 kelime) hazırlamak için kullanın.

Vatandaş üretme, kültür aşılama. O halde öğretmen sınıfın atmosferinden ve kaynakların doğru kullanımından sorumludur. Sınıfın bir nevi "öğrenim ortamı" olması gerekse de yalnızca bundan ibaret değildir - genç, özerk vatandaşların üretilmesinin amaçlandığı bir yerdir. Bu kısımda vatandaş üretiminin kültür olarak sınıfın ana kaygılarından birisi olduğunu iddia ediyoruz. Bunun yanında böyle bir amacın hem fabrika (ortada açıkça bir "ürün" vardır) hem de laboratuvar (bu üretici sürece yardımcı olması için yürürlüğe koyulmuş bir dizi deney) olarak sınıfı örneklediğini iddia ediyoruz.

Öğretmenin çocuklara karşı sevgisi, özellikle de evin uygun bir çevre sunmadığı durumlar söz konusu olduğunda bir vatandaş üretim tekniğidir. McCarthy sıkıntı çıkartan John hakkındaki konuşmasına şöyle devam ediyor:

> Tam da dediğim gibi, ebeveynlerinden pek fayda görmüyorsunuz. Annesini sadece bir kez gördüm. Şimdi de Malcolm adında bir adam ortaya çıktı, o yüzden annesi ne yapıyor bilmiyorum. Çocuklarını görmesi gerekiyor ama ne yaptığını bilmiyorum.

Burada öğretmen yalnızca John'a okumayı öğretmeyi sürdüremez. Aile dinamikleri onun üzerinde baskı yaptığından buna bir de gözetimi altındaki çocuğun ihtiyaçlarını karşılama gibi bir görev eklenir. Araştırmacı kendisinin sadece çocukların okuma eğitimiyle ilgilendiğini açıkça belirtmiş olsa da, bu ve diğer pek çok örnek modern ilkokul pedagojisin bu alanını diğerlerinden ayrı tutmanın imkân-

sız olduğunu göstermiştir. Çocuğun "öğrenimi" onun genel "eğitimi" nezdinde asla tam anlamıyla yeterli değildir ve bu yüzden öğretmenin görevi sadece belli becerilerin aktarımından ibaret değildir. Eğitim artık bundan daha fazlasıdır ve öğretmenin çocukla kurması gereken "özel ilişkiyi" temele alır. Savunuyor olduğumuz Foucaultcu özel kültür mefhumunun temeli budur.

Araştırma yapılan okullardan birinin öğretmenler odasında çeşitli kaynaklardan kesilip derlenmiş bir dizi eğitim ilkesi vardı. Okumada geri kalanlara nasıl yardım edileceği konusundaki tavsiyeler anlamlıdır çünkü az önce tartışmış olduğumuz öğretmen-çocuk ilişkisinin çeşitli yönlerine odaklanmaktadır. Asıl önemli olan hangi yöntemlerin kullanılması gerektiği veya hangi kitapların en iyi olduğundan ziyade öğretmenin tutumu, belli türde bir "sevgi" gösterme becerisidir:

> Yavaş okuyan çocukla olabildiğince *yakın bir kişisel ilişki* kurmaya çalışın. Tutumunuzla ona kişisel, sıcak bir ilginiz olduğunu, kendisinin daima mutluluğunu, iyiliğini ve gelişimini gözettiğinizi gösterin. İlişkinizde istikrarlı olup, bir sıcak bir soğuk olmamaya dikkat edin. (vurgu yazarın)

Öğretmen ilginç bir konuma yerleştirilmiştir; sosyal hizmet dosyalarına erişimi sayesinde aile yaşamına yapılabilecek müdahaleler ağının bir parçası haline gelmiştir. Üstelik çocuğun okuldaki gelişimiyle hiç ilgilenmeyen annelerin (ve babaların) neredeyse doğrudan yerini alması istenmektedir. Williamson'ın dediği gibi:

> Öyleleri gerçekten de var, mesela Jocelyn. Sanırım annesi için çocuğunun okul durumunun hiçbir önemi yok. Öyle olunca bütün teşvik vesairenin benden gelmesi gerekiyor.

Bunları söyledikten sonra McCarthy öğrenci listesinin üzerinden geçerek araştırmacıya onların okuma durumlarından bahseder. Tek tek her çocuğun okuldaki çalışmalarının ev durumuyla nasıl desteklendiğini veya engellendiğini belirten yorumlar yapar. Andrea hakkındaki yorumu bunun tipik bir örneğidir:

> Andrea gayet iyi. Biraz çalışkan bir kız. Ona yardımcı olan ebeveynleri var. Zaten iyi bir çocuk, öğrenmeye hevesli.

Ev öğretmenin okul ortamında bir şekilde yeniden kurmaya çalışması gereken bir yerdir. Öğretmen ise hem bir anne ikamesi *hem de* eğitim sürecinin başarısızlıklarının neticede kendisine atfedildiği bir "kötü karakterdir". Williamson'ın deyimiyle ev "her şeyi önceden belirler". Şüphesiz savunulabilir bir düşünce bu, kaynağını da büyük oranda hem çocuğun doğal yeteneklerinin hem de çocuğun gelişiminin "ilk yıllarının" önemini göstermiş olan bilimsel çalışmalardan alır (örn. Central Advisory Council for Education 1967; Clarke ve Clarke 1976). Bu düşünceye göre ebeveynlerin bahsi edilen yıllarda çocukla yeterince ilgilenmeyerek onu yarı yolda bırakması, öğretmenin işini neredeyse imkânsız hâle getirecektir. Bu düşünce bir anlamda öğretmenin başka türlü aşırı ağır olacak bir sorumluluktan kaç-

masını sağlar. Williamson Tracy'den bahseder; kendisi sosyal hizmetlerin müdahalesine ihtiyaç duyacak kadar ağır bir vaka olmasa da ebeveynlerinin ilgisizliği bir öğretmen olarak Williamson'ın yapabileceği pek bir şeyin olmadığını gösterir:

> Evet, kendisi zavallı bir çocuk, bir geliyor bir gemliyor. Aslında oldukça zeki ama böylesine düşük bir devamlılık oranıyla pek bir şey yapamaz. Okumada kaydedilen ilerleme bakımından (...) listenin çok aşağılarında. Yazık, çünkü çok daha başarılı olabilirdi. Evden ona çok az ilgi gösteriliyor. Ona baktığınızda bunu görebiliyorsunuz, solgun, bitik ve bakımsız görünüyor.

Tracy'nin neden böylesine çok devamsızlık yaptığı sorusuna Williamson şöyle cevap veriyor:

> Genelde iyi nedenlerden değil. Annesi elektrikçiyi bekliyormuş, geç kalkmışlarmış, o hastaymış, bu hastaymış, şu oldu, bu oldu. Hiçbir zaman iyi nedenler yüzünden değil. Geldiği zamanlarda da gözleri sık sık gece geç saatlere kadar televizyon izlediğini ele veriyor. Bunlar (...) nadir şeyler değil (...) Büyük sorunlar olsa bilirlerdi; yani sosyal hizmet dairesinin hem az çalışanı olduğundan hem de iş yükleri aşırı fazla olduğundan onlar sadece büyük sorunlara bakabilir. Çocukların gece yarısı korku filmi izledikten sonra uyumaları gibi şeyleri durduracaklarını sanmam. Bütün öğretmenlik kariyerim boyunca hep gördüğüm, bildiğim bir şey.

Eğitimin ev ile okul arasındaki bir etkileşime dönüşmesi, öğretmenin çocuğun "başarısızlığı" konusunda nihai bir sorumluluk duymasının gerek-

mediği anlamına gelir. Kuramsal yapboza son parçanın -doğuştan öğrenici- eklenmesiyle öğretmenin sadece bir kolaylaştırıcıdan ibaret olduğu neticede teyit edilmiş olur.

> Biliyorsunuz, çok zeki ve çalışkan filan (...) öğrenciler de görüyorsunuz. Onların gelişimini (...) kötü bir öğretmen bile durduramaz.

Williamson araştırmacıya çocukların doğal yeteneklerine olan inancını açmakla kalmayıp aynı şeyi katıldığı tavsiye grubu için de yapar. Grupta aldığı notlar burada tarif ettiğimiz titiz eğitim kültürünün ana hatlarını çizen pek çok iddia barındırır: "Ebeveynler çok önemlidir", "çocuklar okuyarak okumayı öğrenir", "okuma [becerisi] doğal yetenek ile çevresel etkilerin bir karışımıdır", "öğretmenler heveslendirme yoluyla okumaya yardımcı olabilir". Okuma süreci bu alışıldık doğa/yetiştiriş ekseni çizgisinde kavranır ve ebeveyn ile öğretmenin rollerinin sınırları bu gramerin parçasıdır. Pratik, bu doğal/çevresel becerileri ortaya çıkarmanın temel yoludur. Williamson'ın notlarında Rabah ve Moon'un (1978) okumayı "metinle aktif bir diyalog" olarak kavrayan çalışmalarına göndermeler vardır.

Öğretmenlerin okuma eğitimiyle bağlantılı pratikleri bu yollardan kurulur. Kültür açıkça -epey karmaşık da olsa- bir yönetim meselesidir. "Doğallık" veya aile yaşamının önemiyle ilgili düşünceler neredeyse sağduyu düzeyinde sınıfın mantığına yedirilmiştir. Elbette bizim Foucaultcu bakış açımıza göre bu pratiklerin ve inançların doğallıkla hiçbir

alakası yoktur; bunun yerine son derece spesifik bir tarihsel konjonktürün ve önemlerine rağmen son tahlilde olumsal olan bir dizi kültürel dönüşümün ürünleridir (Kendall 1991).

Öğretmenlerin türlü türlü psikolojik ve eğitimsel çalışmalardan oluşan akademik bir literatüre erişimi vardır ve bu literatür onların pratiklerinin bir parçası haline gelmiştir. Okullardan birisinde Henry Pearson'ın (1985) öğretmenlere psikolinguistik anlattığı yapıtının -bol notlu- bir nüshası var. Öğretmenler rahatlıkla araştırmacıya bir okuma teorisi olarak psikolinguistiğe aşinalıklarından bahsediyor; örneğin Frank Smith'in yapıtlarını bildiklerini ifade ediyor. Öğretmenlerin okuma eğitimi gruplarında dolaşım halinde olan kaynakların arasında "Heceli Yöntemin Yanılgısı" ve "Okuma Hazırlığı" gibi Frank Smith'in çalışmalarını temele alarak bu yöntemleri çürütmeyi deneyen yazılar yer alıyor. Öğretmenler için anlamlılık her şeyin rehberi olmalıdır: Heceli yöntem kötü bir fikirdir çünkü metnin genel anlamına vurgu yapmaz; okuma hazırlığı kötüdür çünkü Williamson'ın notlarında denildiği gibi "okul öncesi eğitimden önce okuma eğitimi konusunda yapılabilecek hiçbir şey yoktur".

Olumsal bir yönetim olarak kültüre odaklanan bakış açımıza göre çoğu öğretmenin pratiğine bir eklektizmin rehberlik ediyor oluşu pek şaşırtıcı değildir. Mesela Williamson'ın notlarının başka bir yerinde çocukları fazla zorlamanın tehlikeleriyle ilgili bir kısım var. Williamson kendi yönteminin evrilme şeklini şöyle ifade ediyor:

> Hımm, yani eğitim alalı çok oldu, on iki yıl önce ve daha en baştan kuram bazında çalışmam yanlış olacaktı çünkü o kuram üniversite eğitimimden geliyorsa zaten büyük ihtimal eskimişti. Evet, gerçekte sınıfta üniversitede öğrendiğimden çok daha fazla şey öğrendim. Öğretmenlik (...) bireyler olarak çocuklarla ilgilidir ve üniversitede bireyler hakkında hiçbir şey öğrenemezsiniz; sanki sadece alandayken çocukların kendilerine has ihtiyaçlarını, tepkilerini, nasıl tepkiler verme eğiliminde olduklarını vesaire anlamayı öğreniyorsunuz.

Öğretmenlerin psikolojik veya başka türlü bir teori dizisini körü körüne izlemedikleri açıktır; öğretmenlerin pratikleri daha geniş bir kaygılar dizisi yoluyla şekillenir. *Ellerinden geldiğince idare etmeye çalışırlar*. Gelgelelim bir öğretmenin pratiğine yön veren teorilerin çoğu, önceden sunduğumuz Latour'un terminolojisiyle "kara kutulanmıştır"; sağduyu haline gelerek, mantıklı görünen bir pratiğe yedirilmişlerdir. Bir bireyin özel ihtiyaçlarına dikkat etmek "iyi eğitim pratiğinin" böyle bir "sağduyusal" bileşenidir ve sınıfta gittikçe daha prestijli hâle gelmiştir. Tam da laboratuvardaki ve fabrikadaki gibi, hiçbir zaman açıkça tartışılmayan bir grup bilimsel bilgi başka pratiklerin ortaya çıkıp kendinden doğru görünmelerini sağlar.

O halde öğretmenin sınıftaki eğitimi yalnızca beceri aktarımıyla ilgili olmaktan ziyade, çocuk ile öğretmen arasındaki "özel ilişki" yoluyla belli bir karakter tipinin üretimiyle de ilgilidir. Bu, burada destekleyip ortaya koymaya çalıştığımız Foucaultcu kültür yaklaşımının başka bir yönüdür.

Eğitimin beceri aktarımından daha öte bir şey haline gelişinin zorunlu bir gelişimden ziyade, tarihsel olarak özgül bir deneyin sonucu olduğuna dikkat çekmek önemlidir. Eğitimin bu "genişletilmiş" tanımının oluşumunda rol alan temel figürlere dikkat çekebiliriz. Örneğin, ünlü eğitim reformcusu David Stow çok sayıda insanı on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Kıta Avrupası'nda doğmuş bir dizi deneysel yaklaşımı takip etmeye ikna etmişti. Stow sınıfta zaman ve mekânın verimsiz, hatta yer yer "olumsuz" kullanımına dikkat çekerek, zaman ve mekânın iyi vatandaşlar üretmek için bir teknik olarak daha verimli kullanılmasının gerektiğini ileri sürmüştü. Stow aynı zamanda okul bahçesinin ahlaki bir eğitim alanı olarak kuruluşunda temel bir figürdü: Okul bahçesi hem çocukların "stres atacakları" bir yer hem de öğretmenin dikkatli bakışları altında içeride öğrendikleri dersleri dışarıda uygulayacakları bir alan olarak kavranmıştı. Okul bahçesi sınıf ile arkadaş çevresi arasında yarı-ev misali bir yer haline gelmişti (Stow 1836, 1839, 1850; ayrıca bkz. Tyler 1993). Stow'un okul reformları bir vatandaş üretim tekniği olarak öğretmen ile öğrenci arasında özel bir ilişkinin kurulmasına olanak vermişti.

Öğretmene "sert ama kızmadan denetlediklerinde sevgi ve saygı yeşereceğinden (...) şefkatle denetlemesi, şekillendirmesi ve yönetmesi" salık verilir. (Stow 1850: 216). Snow'dan sonra sınıf kendi mantığına sahip, dışarıdaki dünyadan hiç olmadığı kadar farklı ve ayrı bir alan haline gelmiş olsa da dış dün-

yayla ilişkisi eskisine göre çok daha açık şekilde tanımlanmıştı. Tam da bu yönden sınıf laboratuvara daha benzer hâle gelmişti: Belirli stratejilerin isabetle değerlendirilip, bağlantısında yeni stratejilerin icat edilerek sınanabileceği deneysel bir özel alan olmuştu. Öte yandan sınıf daha bir laboratuvara benzedikçe, iyi ve ahlaklı vatandaş üretiminin esas arzuya dönüşmesiyle birlikte de daha bir fabrikaya benzemişti. Böylece sınıf alenen modern olan ahlaki bir boyut kazanmakla kalmamış yine alenen modern olan bir hedef de benimsemişti: Genç vatandaş imalatı.

Dolayısıyla öğretmenin çocuğu "sevme" yükümlülüğü hem deneysel hem de üretken bir alan olarak yeni sınıf anlayışıyla bağlantılıydı. Schaffer'in (1992) ileri sürdüğü gibi, on dokuzuncu yüzyılın başlarında modern "bilimsel" benliğin icadına tanık olunmuştu. Bu, davranışları çeşitli bilimsel hesaplamalar aracılığıyla şekillendirebilir, ıslah edilebilir bir benlikti. Stow'un yaptığı tek şey bu yeni bilimsel benliğe çocuk-benliklere nasıl yaklaşılması gerektiğine dair bir bakış eklemekti. Foucault'dan bir deyim ödünç alıp söylersek, bu yeni "pastoral teknoloji" en başından beri geleceğin iyi vatandaşlarının üretiminin bilimsel ve ahlaki yönüne başvurularak meşrulaştırılıyordu.

Aynı şekilde John Dewey de burada sunduğumuz sınıfın dönüşümünde önemli bir figür olmuştu. Dewey yüzyılın başlarında sınıfı "öğrenim ortamı olarak" yeniden inşa etme çağrısı yapmıştı. Kendisinin sözleriyle:

> Mevcut eğitim krizinin çözümü, okul müfredatının ve yöntemlerinin toplumsal meslekleri niteleyen faaliyetlerden yararlanarak tedricen yeniden inşa edilmesinde, onların entelektüel ve ahlaki içeriklerinin açığa çıkartılmasında yatar. Bu yeniden inşa saf yazılı -ders kitapları dâhil- ve sözlü yöntemlerin birbirlerini tamamlayan faaliyetler içinde zorunlu destekleyici araçlar mertebesine düşürülmesi anlamına gelir. (Dewey 1915: 315)

Amaç bu öğrenim ortamını çocuğun kendi "doğal" ilgileri doğrultusunda doğal gelişimini sağlayan bir ortama dönüştürmekti. Tabii ki çocuğun bu "doğal" gelişiminin modern liberal eğitim reformlarının hedefi olduğunun farkındayız. Ancak bu, gelişim için bir gelişim olmaktan ziyade bireyi toplumdaki rolüne hazırlama amaçlıydı. Okuma eğitimi toplumsal olarak kullanışlı hâle getirilmeliydi; geleneksel eğitimin tehlikesi "toplumsal ve pratik becerilerinin gelişimi pahasına her şeyi okuyan kitap kurtları yaratabilmesinde" yatıyordu (Dewey 1929: 37). Dewey'in buradaki temel kaygısı, muhtemelen Stow'la başlayacak şekilde sınıfı bir "mikro-cemaate" dönüştürme çabalarını sürdürmekti. Eğitim iyi bir şey olsa da, katılımlı bir demokraside aktif rol alabilen vatandaşlar imal edilebilen türden özel bir eğitim olmalıydı.

Stow ve Dewey'de, yönetim-olarak-kültürün (idare-olarak-kültür ya da işletme-olarak-kültür) parçası olarak sınıfın ne -hangi aktörleri, hangi nesneleri ve hangi düşünceleri- üretebileceği konusunda açık bir vizyon görebiliyoruz. Önceden kullandığımız metaforu yine kullanacak olursak, bu eğitimin

"fabrika" benzeri yönleriyle ilgili bir vizyondu.

Eğitim sürecinin sonunda ortaya çıkan ürün böylece çok daha kesin bir hâl almış, eğitimin temel nitelikte görülen bileşenleri de (öğretmenler, kitaplar, beceri aktarımı) tamamen araçsal hâle gelene kadar geri plana itilmişlerdi. Dewey'in çalışmalarının Amerikan okullarının yönetiminde Taylorcu nitelikteki stratejilerin önünü açmış olması şaşırtıcı değildir.

O halde Stow ve Dewey'de modern sınıfın mantığının öncülerini görebiliyoruz. Modern sınıf kültür (yaşam için zorunlu beceriler şeklindeki dar anlamıyla) aşılayıp geri kalan her şeyi araçsallaştırarak onların projesini sürdürmektedir. Okuma nadiren soyut bir beceri olarak öğretilir ve bunun yerine büyük planlar, düşler ve projelerin parçası olarak ortaya çıkar. İdare-olarak-kültürde eğitimin oynadığı rolün bir örneği olarak çocuk okuyucu bir girişimci olarak bile kurulabilir.

"Meselenin egemen kültürden ziyade karmaşık bir yönetim sorunu gibi göründüğüne sen de katılmıyor musun Eric?" diye sordu Meryl. Eric'in görüşlerini sahiden öğrenmek istemekle birlikte onun bilmişlik seviyesini de ölçmeyi amaçlıyordu.

Eric için gün çokbilmişlik günü olmalıydı ki katı tutumunu yumuşatacak gibi görünmüyordu. "Eğitimi vatandaş üretmek için yönetmek çocuklara egemen kültürü aşılamak değil de ne?"

Eric aslında soru sormuş gibi yaptığından bir zamanlar arkadaşlıklarını renklendiren saldırgan tonu şimdi Meryl'i rahatsız ediyordu. "Sen bunu böyle gör-

mek istediğin için böyle görüyorsun Eric. 'Vatandaş' kategorisinin 'ezilen kitlelerin üyeleri' anlamına gelen burjuvaziye ait bir şifre sözcük olduğunu farz etmektense neden kavramı açık bırakmıyorsun?"

Meryl ilk defa Eric'le tam anlamıyla bir tartışmaya giriyordu. Hoşuna gitmişti. Eric onun ciddiyeti karşısında şaşkınlığa düşmüştü. Geri adım atsa da küçücük bir adımdı bu. "Tamam, o zaman bunu şöyle düşün: Egemen kültür eğitimi 'vatandaş' kategorisini açıkmış gibi gösterecek şekilde kuruyor".

Meryl, nispeten uzlaşmacı dilinin Eric'in bilmişlik seviyesinde en ufak düşüşe bile neden olmadığını seziyordu. Hatta durum tam tersiydi. Saldırıya devam etti. "Althusserci kılıfa uydurulmuş komplo teorisi düşünceleri" diye cesurca patladı, cesareti kendisini de şaşırtmıştı. Sanki işe yaramıştı – Eric susmuştu. Pek görülmemiş bu durumu Eric'in kendisini her ne kadar gönülsüz ve örtük de olsa onaylaması, söylediklerinde bir haklılık payı olduğunu kabul etmesi olarak yorumlamıştı. Sessizce geçici bir ateşkeste karar kıldılar.

Seçim yoluyla eğitim Sınıf genç vatandaşlar için bir eğitim alanı haline gelirken, okuma hakiki vatandaşlara özgü nitelikleri kazandırmak için kullanılan bir tekniğe dönüşmüştü. Okuma eğitimi, katılımcı demokrasinin olmazsa olmazı seçim fikri üzerine temellenmiştir. Çocuk hiçbir zaman hiçbir şeye zorlanmayıp kazanılır, sonucunda da okuryazarlığın getireceği faydaları benimser. Bu türlü türlü basit teknikler yoluyla gerçekleştirilir. İlk başta kütüphane ziyareti gelir. Çocuk okuldayken okulun

kendi kaynaklarından istediği kitabı alabilir. Gelgelelim kütüphane ziyareti çocuğa seçme özgürlüğünün okumayı öğrenmenin bir parçası olduğu konusunda çok daha açık bir mesaj verir. Çocuk yavaş yavaş kitaplar dünyasına karşı girişimci bir tutum göstermeye davet edilir. Diğer bir deyişle çocuk böylece üstüne seçim ve kendini geliştirme sorumluluğu yüklenmiş bir "benlik girişimcisi" olabilir.

O halde kütüphane ziyareti hiçbir zaman salt bir araçtan, okula yeni kitaplar getirmenin bir yolundan ibaret değildir; aynı zamanda bir özgürlük pratiğidir (Rose 1992a). Çocuklar kütüphanenin içinde koştururlar, bazıları sessizlik kuralını unutacak kadar heyecanlıdırlar (birkaç ziyaretten sonra kuralı öğrenirler) ve istedikleri kitapları seçerler. Doğal olarak sıkça kendilerine uygun olmayan kitapları seçerler –ya çok zor ya çok kolay– ve bazılarının sadece önceden okumuş oldukları kitapları seçme gibi tuhaf bir alışkanlığı vardır. Bu çocuklar rahatsız edilmeksizin farklı seçimler yapmaya, hatalarını ve kendilerini nasıl geliştirebileceklerini görmeye zorlanırlar.

Kütüphane ziyaretlerinden birisinde Williamson'ın sınıfından David, okuma seviyesi düşünüldüğünde kendisi için fazla kolay olan kabartmalı bir kitap seçer. Williamson kitabı geri koyup, başka bir kitap alması konusunda onu ikna etmeyi başarır. Williamson araştırmacıya kitabı neden David için fazla basit gördüğünü ve David'in kitabı seçme "gerekçesini" neden yanlış türden bir "gerekçe" olarak gördüğünü açıklar:

Evet, evet çünkü zaten önceden onu almıştı, şu büyük açılan türden [kayıtta anlaşılmayan sözler]. Zaten o türden kitapları genelde önermiyorum (...) David o büyük uzun kitabı doğru bir gerekçeyle almıyordu (...) kitabın tipini sevmişti (...) asıl içeriğini değil (...).

Demek ki seçim yalnızca kitabın görünüşüyle ilgili olmak yerine kendini geliştirmeyle de ilgiliydi. Her ne kadar Williamson'ın hoşuna gitmeyecek olsa da başka bir çocuk kabartmalı kitabı kütüphaneden alır. Dolayısıyla araştırmacı David'le kitap seçimi hakkında konuşurken yanlış kitabı almış olduğunda ısrar eder:

"Sonra neyi seçtin David?"
"Şunu seçtim (...) Bilmem (...) İşte bu, ama hayır bu kitabı bana Williamson verdi."
"Önceden hangisini seçmiştin? Hatırlayabiliyor musun?"
"İşte bu." [kabartmalı kitaba işaret eder]
"Neden onu beğendin?"
"Çünkü (...) Sana göstereyim. Bunu yapıyor" [kapağının nasıl açıldığını gösteriyor]

David seçimi üzerinde yapılan değişikliğe direnmeyi sürdürür sürdürmesine ama bunlar henüz ilk günlerdir. Çocuğun "özgür seçimi" öğretmen için kabul edilebilir hâle gelene kadar onun seçme özgürlüğü yavaş yavaş dönüştürülecektir. Birkaç ay sonra çocuklarla ilgili araştırma projemiz tamamlanırken, böyle "istenmeyen" seçimler artık yapımlıyordu.

"Seçim" böylelikle bir ham madde misali dışsal bir ölçüte uygun hâle gelene kadar işlemden geçi-

rilir. Çocuğun kitap seçimi bir yandan arzulanan bir program doğrultusunda denetlenirken, diğer yandan da çocuk eğitilip özgürleştiriliyordu (Foucaultcu yönetim-olarak-kültür yaklaşımımıza göre bu "özgürleşme" liberal bir yönetim tekniği olarak ciddiye alınmalıdır; bize göre söylenen gizli bir gündemi örtbas etme oyunu değildir). Seçim imalatı konusunda diğer alanlarda da benzer bir taktik kullanılmakta çocuklar da yavaş yavaş bunu kabul etmeyi öğrenmektedir. Mesela kendi resimlerini çizip, kendi hikâyelerini yazmaları istenir ama öğretmen etraflarında dolaşarak, seçimleri yanlış olduğunda başka bir şey yapmalarını tavsiye eder. Kabul edilmediklerinde öğretmen tarafından değiştirilmelerine rağmen çocuklar hikâyelerinin yazarları olarak tayin edilir.

Projemizde araştırma yaptığımız iki okulda, çocuklara "hikâyelerinin" neyle ilgili olmasını istedikleri soruluyordu. Bu durumlarda genelde onlara "cumartesi alışverişe gittim" türünden bir konu cümlesi "veriliyordu". Öğretmen cümleyi yazıyor çocuklar da ya öğretmenin cümlesini ya değiştiriyor ya da onu olduğu gibi alıyorlardı. Bunun yanı sıra hikâyelere eşlik eden bir de resim çiziyorlardı. Dikkat çekici bir örnekte John hapishanedeki babasını görmeye gidişiyle ilgili bir hikâye yazmak istemiş sonra da bu hikâye daha sıradan bir konuya değiştirilmişti. Collette'in annesiyle fatura ödemek için elektrik idaresine gidişiyle ilgili bir hikâyesi varken, öğretmen onu estetik olarak daha hoşa gidecek bir şeye dönüştürmüştü.

Böyle teknikler yoluyla çocuklar kendi -resmi olarak tasdik edilmiş- hikâyelerinin yazarları olarak üretilirler. Çocuklar bu alıştırmalarda neyin uygun neyin uygun olmadığını öğrendikçe hızla kendi hikâyelerini kısıtlamayı öğrenirler. Görünüşte önemsiz okul faaliyetleri işte bu yollarla yönetim-olarak-kültürün önemli bir parçasını oluşturur.

İmalat olarak gözetim: Değerlendirme. Çocukların değerlendirilmesinin eğitimin bir önceliği olarak görülmesi kimseyi şaşırtmayacaktır. "Nesnel değerlendirme ihtiyacı" alt başlığıyla hizmet eğitim kursunda anılan şu pasajı inceleyin:

> Ne kadar uzman olursa olsunlar öğretmenlerin çocuklarla ilgili fikirleri son derece öznel olma tehlikesindedir. Akan burunlar, kötü kıyafet, konuşmada sıkıntı, yaramazlık, iyi aritmetik becerileri vesaire (bütün bunlar öğretmenin düzgün bir değerlendirme yapmasını engelleyebilir) gibi etkenler bir kenara, bizim bilmek istediğimiz çocuğun kendi yaş ortalamasına -yani ortalama ölçüte- göre ne kadar iyi okuduğudur.

Öğretmene hem okuma yaşı hem de okuma zekâsı temelinde çocuğu değerlendirilebileceği bir yöntem sunulur. Öğretmenin çocuğun performansını (bu örnekte sözcük okuma becerisi) "nesnel" bir puana dönüştürmesini sağlayan yalın ve etkili bir aracı vardır. Bu şekilde öğretmen çocuğu bilimsel olarak bilebileceği, hakkında bilimsel hesaplamalar yapacağı araçlarla donatılmıştır. Hizmet eğitim kurs notları çocukların puanlarının hesaplanması için şu gerekçeleri barındırır:

Çocuğun okuma yaşını bilmemiz gerekir, böylece:

1. Tam da ona uygun metinler verebiliriz.
2. Ona doğru okuma eğitimi verebiliriz. Örneğin okuma yaşı 7.2 olan 10 yaşındaki bir çocuk, telafi eğitimi için bariz bir adaydır. Okuma yaşı 10 olan 6 yaşındaki bir çocuk, ortalama anaokulu düzeyinin çok üstünde çalıştırılmaya ihtiyaç duyacaktır yoksa sonuç aşırı derecede sıkılma veya gereğinden düşük başarı olacaktır.
3. Onu doğru gruba yerleştirebiliriz.

Foucaultcu bir kültür anlayışı için burada dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta, değerlendirmenin ve notlandırmanın, çocuğu yazıyla [*inscription*] belli bir şekilde "kaydederek"[20] onun hakkında yeni tür bilgilerin üretmenin, negatif bir iktidar işlemi olmadığıdır. Değerlendirme bir normalleştirme tekniği olsa da kapasiteleri arttırma türünden bir *raison d'être* barındıran bir tekniktir (krş. Rose 1992b). Geride kalan çocuğa eksiğini kapatacak bir telafi eğitimi verilmeli, ilerideki çocuğunsa sınırları zorlanmalıdır. Gerçekte bu değerlendirmeler okulun programının görece küçük bir bölümünü oluştururlar; düzenli şekilde yapılsalar da okulun en önemli bileşeni değildirler. Bir okulun "Dil Politikası" adlı belgesinde denildiği gibi "sınavlar çocuğa hiçbir şey öğretmez!".

Çocuğun potansiyelini en yüksek düzeye çıkarmaya yönelik diğer çabalara değerlendirmeden çok daha fazla önem verilir. Mesela bir okul "Çalışma

[20] Kaydetme dışında "*capture*" fiili yakalamak, ele geçirmek ve tutsak etmek gibi anlamlar da barındırır. (ç.n.)

Numuneleri" adında bir sistem işletir. Bu numuneler çocuğun gelişimini takip eden dosyalara benzese de çocukların çalışmalarının kendi adlarına konuşmasına izin verilir:

> Bir çocuğun başarısının en önemli göstergesi çocuğun kendi çalışmalarıdır. Dolayısıyla, çalışma numuneleri okulun başarı oranı ve düzeyi bazında gelişim seviyesini değerlendirmesi için vazgeçilmezdir. Çalışma numuneleri her yarıyılda bir kez alınsa da, olağandışı – hem iyi hem de kötü– çalışmalar dosyalara dâhil edilebilecek önemde olabilirler. Bu şekilde dosyalar çocuğun başarısının hakiki bir yansıması olabilmektedir.

Bu dosyalar "hakiki yansımalardır" zira bir anlamda değerlendirme sürecinin demokratikleşmesi demektirler. Çalışmayı yapan çocuktur ve dolayısıyla tipik bir yazar misali çalışmalarını kendi gelişim sürecini temsilen sunabilir.

O halde sınav çocuğu geliştirmek için okulun emrinde olan çok sayıda yöntemden sadece birisidir. Özellikle projemizde incelediğimiz okullar söz konusu olduğunda çok önemli başka bir teknik, 1966 tarihli Britanya Yerel Yönetim Yasası'nın [*British Local Goverment Act*] 11. maddesi çerçevesinde ebeveynleri etnik azınlıktan gelen çocuklara verilen ek dil eğitimi tekniğidir. Bu yasa çerçevesinde, Yerel Eğitim Makamları [*Local Education Authorities*] "Birleşik Krallık topraklarında dilleri ve gelenekleri topluluğun geri kalanından farklılık gösteren göçmenlerin yoğun olduğu yerlerde görevlerini gerçekleştirmek için özel faaliyetlere" ihtiyaç duydukları

takdirde ek kadro çalıştırmak için bütçe alabilirler (Home Office 1986).

Çocukların yaşamına bu türden müdahaleler tabii ki rahatlıkla "ırkçı ideolojinin" görünüşleri diye, bir etnik grubun dilinin ve değerlerinin yerine beyaz burjuva ideolojisine ait olanları koyma çabası olarak eleştirilir. Ancak böyle müdahalelere bu şekilde yaklaşmak önemli bir noktayı gözden kaçırmaya neden olacaktır. "Irk"ın etkisi belirli bir şekilde yazılmıştır. Araştırma yapılan okullarda, çocuğun ek eğitim alması için hem annesinin hem de babasının yabancı bir ülkede (Britanya değil) doğmuş olması gerekir. "Irk" bir kez yazıldığında çocuk üzerinde yapılan bir dizi hesaplamanın parçası haline gelir. 11. Madde gibilerinin olası tehlikeleri öğretmenler ve okullar için ortadadır. Bir okulun el kitapçığı 11. Madde ve Telafi Eğitimi (bu arada ikisi kesin olarak birbirinden ayrılır) konularını ele aldıktan sonra iyi eğitimi şöyle tanımlar:

> Bunun içinde müfredat süresince nasıl iletişim kurulduğu da vardır – bilgilerin, değerlerin, inançların, fikirlerin edinimi ve aktarımı. Çocuklar onlara öğrettiklerimiz bilgiler kadar onları nasıl öğrettiğimizi de öğreneceklerdir. Görüşlerin, inançların ve başka değer yargılarının beraberinde öğretildiğinden emin olmalıyız. Bilinçli veya bilinçsiz ayrımcılık yapabilecek yöntemler ve ders içerikleri kullanmaktan kaçınmalı, yaptığımız her şeyi temellendirebilmeliyiz.

Bütün bunlarla Foucaultcu bir çözümlemenin sınıfta uygulanan türden pratikleri olumsuz ya da hakiki gelişime engel teşkil edecek bir şey olarak

görmemesi gerektiğine dikkat çekmek istiyoruz. Okul, çocukların eğitsel deneylerle imal edildiği bir fabrika-laboratuvardır. Amaç çocukların kendileri hakkındaki hakikate erişmelerini engellemek değil, onları işlevsel, maksimize edilmiş vatandaşlar olarak kurmak, onların kendileri hakkındaki hakikatleri üretmektir. Kültür yönetim yoluyla aktif şekilde vatandaş üretmekle uğraşır, sadece bir anlam havuzundan ibaret değildir.

Williamson çocuklara okuma öğretmenin faydalarının ve zararlarının bilincinde olduğunu apaçık gösterir:

> Sanırım bir ölçüde (...) çocukları uyum göstermeleri [*conform*] için devamlı zorluyorsunuz ama zaten bir kurumda bir anlamda sadece uyum göstererek idare edebilirsiniz. Galiba bu onun [eğitimin] olumsuz bir yönü. Öte yandan onları topluma katılabilmeleri için eğitiyorsunuz, yani bu anlamda belki de olumsuz değil, olumlu. Sanırım nerede durduğunuza ve nasıl baktığınıza göre değişiyor.

11. Maddede teşvik edilen türden teknikler çocukların ırk kimliği bilinci üzerinde olumsuz etkiye sahip olabilirler ama böyle önlemlerin amacı bu değildir. Williamson'un güzel bir şekilde ifade ettiği gibi asıl mesele "onları topluma katılabilmeleri için eğitmektir".

Özet: Anlam Çalışmaları olarak kültürel çalışmalar karşısında yönetim çalışmaları olarak kültürel çalışmalar

Anlam çalışmaları olarak kültürel çalışmalar

- Foucault'nun yöntemlerini, istenilen her yüzeye "doğrult ve sık" yapılmasıyla sonuç verecekleri vaat eden duvar dolgu köpükleri misali kullanır.
- Foucault'nun yöntemlerini "derin" sularda "derin" anlamlar aramak için kullanır. Diğer bir deyişle, hegemonik ve direnişçi anlamların törensel (ve ebedi) savaşının gerçekleştiği alan olarak kültürün incelenmesinde Foucault'yu sadece başka bir kaynak olarak kullanır. (Böylece Hall'e göre Foucault "[h]içbir toplumsal pratiğin göstergebilimsel alanın – anlam üretimi ve pratiğinin - dışında var olmadığını" teyit etmemizi sağlar).
- Foucault'nun yöntemlerini kullanır ama onun iktidar anlayışını Kültürel Anlam Bankası'nın yönetim kuruluna üyelikle eş anlamlı hâle getirir – güç sahipleri bankaya kendi işlerine gelen anlamları stoklar; güçsüzlerin ise onları bankadan çekmekten ve neticede onları kendilerine aitmiş gibi benimsemekten başka seçenekleri yoktur.
- Foucault'nun yöntemlerini kullanır ama Foucault'nun kitaplarının modern yaşamın anlamının –yarı çiğ– açıklamalarıyla ilgilenenler için reçetelerden ziyade belli konulara adanmış özgün tarihler olduklarını unutur.

- Foucault'nun yöntemlerini eğitim gibi belirli kültürel pratiklere dair açıklamalar üretmek için kullanır. Bu açıklamalar tarihsel değişimin karmaşıklığını basit neden ve sonuç hikâyelerine indirgemekten, yerel ve olumsal bir olaylar dizisine her şeyi kapsayan bir mantık veya anlam vererek onların önemlerini abartmaktan kasıtlı biçimde kaçınır.
- Foucault'nun yöntemlerini kültürü belli türden kişiler üretme amaçlı bir dizi yönetimsel pratik olarak sunmak için kullanır; yoksa insanların anlam çekip anlam yatırdıkları bir bankaya benzeyen fenomenler topluluğu olarak değil.
- Foucault'nun yöntemlerini kültürel konuları bilgilerin, pratiklerin ve programların keşmekeşleri olarak görmemizi sağlayacak şekilde kullanır. Yeni pratikler icat edilip, eski pratikler yeni amaçlar için yeniden canlandırılarak işe koşuldukça keşmekeşe düzen verilir.
- Foucault'nun yöntemlerini, kültürü benimsenen veya reddedilen anlamlar üzerinden değil yaşamların yönetimi üzerinden anlamamızı sağlayacak şekilde kullanır.
- Foucault'nun yöntemlerini benlik, ahlaki tutum, bilme ve disiplin biçimlerini sınıf gibi belirli kültürel aygıtların ürünleri olarak görmemizi sağlayacak şekilde kullanır. Onları önceden var olan varlıklar gibi almayarak, kişilerin kültür tarafından üretildiğini göstermeye yardımcı olur. Kültür, ne kültürlenme-öncesi bireyler yoluyla ne de onlar için

iş görür. Bu "kültür" bireylerin yetersizce özgürleştirdiği bir alan olmak yerine, bireylerin belirli kurumsal formlar çerçevesinde pozitif biçimde kurulduğu bir alandır; tarihsel olarak özgül ve yerel öznellik biçimlerinin üretildiği bir arenadır. Ne *a priori* rasyonel olan bireylerin geliştirildiği ne de hakiki bireyselliğin bastırılıp reddedildiği bir alandır.

- Foucault'nun yöntemlerini kültür açıklanırken tarihsel olayların oldukça "düz" tasvirlerini sunmak için kullanır çünkü belli aygıtların daha "derin" açıklamalarına veya benliğin derin anlamlarına başvurmaktan kasten kaçınır. Foucaultcu bu yaklaşımın öne çıkarttığı kültürel aktör ne "hakiki" benliğin kötürümleştirilmiş ya da ıslah edilmiş bir biçimi ne de onu "hakiki" kültür ürünlerine dönüştürme ideallerine ihanetin bir tezahürü veya bu idealler önündeki bir engeldir.
- Foucault'nun yöntemlerini eğitim yoluyla kültür aktarımını hassas bir pratik olarak anlamaya yardımcı olması için kullanır. Bu pratik öylesine olumsaldır ki kapsayıcı bir mantık veya devlet kaynaklı bir program türünden bir şey seçebilmek çok zordur.
- Foucault'nun yöntemlerini sınıfı genç, özerk vatandaşların inşa yeri olarak anlamak için kullanır. Sınıf hem bir fabrika (ortada açık şekilde bir "ürün" vardır) hem de bir laboratuvar (üretici sürece yardımcı olması için bir dizi deney yürürlüğe koyulmuştur) örneğidir.
- Foucault'nun yöntemlerini kültürel kurumların mantığına "doğallık" düşüncelerinin neredeyse sağduyu düzeyinde yedirilmiş olduğunu göstermek

için kullanır. Bizim Foucaultcu bakış açımızdan söz konusu "doğallık" daima son derece spesifik olan bir tarihsel konjonktürün ürünüdür.

- Foucault'nun yöntemlerini, kültürel kurumların sıradan işleyişine dahil olan pratisyenlerin nasıl *ellerinden geldiğince idare etmeye çalıştıklarını* keşfetmek için kullanır. Bunun içinde ne yapılacağı konusundaki farklı teorilerin Latour'un terminolojisiyle nasıl "kara kutulandıkları", nasıl sağduyu haline gelip mantıklı görünen bir pratiğin ayrılamaz parçaları halini aldıkları gibi sorular vardır.
- Foucault'nun yöntemlerini, yönetim-olarak-kültürün (idare-olarak-kültür veya işletme-olarak-kültür) parçası olarak sınıfın ne – hangi aktörleri, hangi nesneleri ve hangi düşünceleri – üretebileceğine ilişkin vizyonu açıkça görmemizi sağlamak için kullanır.
- Foucault'nun yöntemlerini "özgürleşmenin" ve "seçmenin" gizli bir gündemi örtbas etme oyunundan ziyade liberal yönetim teknikleri olarak ciddiyetle ele alındıkları bir yönetim-olarak-kültür tablosu çizmek için kullanır.
- Foucault'nun yöntemlerini, değerlendirmeyi ve notlandırmayı çocuğu yazıyla [*inscription*] belli bir şekilde "kaydederek" onun hakkında yeni tür bilgiler üretme şeklinde kavramaya yardımcı olması için kullanır. Söz konusu olan negatif bir iktidar işlemi değildir – değerlendirme bir normalleştirme tekniği olsa da kapasiteleri arttırma türünden bir *raison d'être* barındıran bir tekniktir.
- Foucault'nun yöntemlerini sınıfta uygulanan

türden pratikleri olumsuz ya da hakiki gelişime engel teşkil eden bir şey olarak görmeyen bir kültür anlayışı için kullanır. Okul çocukların eğitsel deneyler yoluyla imal edildiği bir fabrika-laboratuvardır. Amaç çocukların kendileri hakkındaki hakikate erişmelerini engellemek değil, onları işlevsel, maksimize edilmiş vatandaşlar olarak üretmek, kendileri hakkındaki hakikatleri üretmektir. Bu yaklaşımda kültür yönetim yoluyla vatandaş üretmek için aktif şekilde çalışır.

Bu tespitleri aşağıdaki alıştırma çerçevesinde kullanmayı deneme sırası sizde.

ALIŞTIRMA 5.3

Buraya kadar öğretmenler ve öğrencilerle yapılan görüşmelerden aktarılan ifadeleri gözden geçirerek analizimizin, kültürel çalışmalarda anlam-olarak-kültür yaklaşımıyla üretilen tarzdaki analizlerden tam olarak hangi hususlarda ayrıldıklarını tespit etmeye çalışın. Alıntılanan öğrenci ve öğretmen ifadelerinden en az üç tanesini irdelemeye çalışın. Bu amaçla yaklaşık 1000 kelime yazın.

Birkaç söz daha

Foucault'nun yöntemlerini bilinçten ve anlamdan ziyade yönetime veya idareye odaklanmak için kullanan bir kültür yaklaşımının avantajlarını ortaya koyarken, eğitimi – görmenizi istediğimiz anlam-

da – kültürün bir parçası olarak odağa aldık. Okuma eğitimiyle ilişkisinde modern sınıfa özgü taktilerden bazılarını eylem halinde kültürün mikro-örnekleri olarak aldık. Bu pratiklerin dışında çocuğun okur-yazarlıkla ve belli türden bir yaşamı sürdürmek için gereken diğer becerilerle donanmış vaziyette başarılı bir vatandaş olarak üretilmeye karşı çıkabileceği çok az alan vardır. Gelgelelim hiç direniş olmadığını da söylemek istemiyoruz. Sonuç mahiyetindeki bu bölüme bu türden direniş biçimleri hakkında bir anekdot dahil etmek muhtemelen doğru olacaktır.

Araştırmamızın parçası olan okulların birisinde öğleden sonra geç saatlerde teneffüs veriliyordu. Çocuklar teneffüsten döndükten sonra ne yaptıklarını anlatıyorlardı. Sonrasında, okul gününün son on beş dakikasında teneffüs vermeden önce artık ne yapıyorlarsa onu tamamlıyorlardı. Çalışmalarını bitirdikten sonra geri kalan zamanı doldurmak için oyun gibi bir faaliyet "seçebiliyorlardı". Çocuklardan birisi, Michael ağırdan alarak günlerdir teneffüse kadar hikâyesi üzerinde çalışıyordu. Gerçekte hikâyesini bitirmişti ama fazladan boyama yaparak, harflerin üzerinden geçerek vesaire zaman geçiyordu. Her gün ödevini tamı tamına hocanın teneffüs zamanı dediği anda bırakıyordu. Bir gün araştırmacı yanına giderek neden hikâyesini açık şekilde bitirmiş olmasına rağmen onu öğretmene göstermediğini sormuştu. Bunu yapamayacağını söylemişti çünkü yaparsa öğretmen kendisini başka bir işe başlatacak ve teneffüsten döndükten sonra onu bitirmek zorunda kalacaktı. Michael teneffüsten döndükten sonra "seçim"

yapabilmek istiyordu. Okulda geçirilen bir yarıyılın ardından beş yaşındaki Michael kurumların nasıl işlediğini çözmeye başlamıştı.

Kültür modern ilkokul sınıflarında türlü türlü yaşam biçimiyle bağlantılı türlü türlü pratiğin bazen gerilimli bir şekilde bir arada varoluşu olarak görülebilir. Bu biçimlerden pek çoğu sınıfta okuryazarlık sorununa eğilerek görülür hâle getirilebilir. Bizler sınıfı modern liberal devletin taleplerine uygun bir öğrenim ortamı olarak karakterize ettik. Çocuklar liberal yönetimin sınırları dahilinde kendi eğitim rotasını seçebilecek özgür ve bağımsız, kendi yapıtlarının yaratıcısı genç vatandaşlar olarak kurulmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz "gerilimli bir şekilde bir arada varoluş" en azından kısmen "kapasitelerin artışına" gösterilen dirençle ilgilidir. Modern sınıftaki çocuklar, öğretmenler için olduğu gibi pekâlâ karmaşık direniş stratejileri geliştirebilirler. Buna rağmen kafa karıştırıcı ve karmaşık bu faaliyetler dizisinden, okuryazar vatandaşın üretimini sağlayan gündelik eğitim pratikleri çıkar. Yarı-laboratuvar, yarı-fabrika biçiminde okul en iyi şekilde dramatik bir durum sergileyen anlam-bankası-olarak-kültür tablosundan ziyade daha sıradan bir görünüm arz eden idare-olarak-kültür tablosunda görülebilir.

Eric kendini özellikle kötü hissediyordu. Artık bu aşamada içten içe anlam-olarak-kültür konusundaki şevkinin temelsiz olduğunu, kültüre çeşitli yönetimsel işlemler dizisi olarak yaklaşmanın Foucault'nun yöntemlerinin daha iyi bir kullanımı olduğunu sezen

Meryl'in haklı olduğunu anlamıştı. Ancak Eric içindeki sesi dinlemeyi reddediyordu. Aklı kaybedeceğini bilmesine rağmen pes etmemeye kararlıydı.

"Hiç de ikna olmadım" dedi, kendisini zar zor ikna ederek. "Eğer fabrika benzetmesini kullanacaksak, bunu doğru yapalım: Okullar fabrikaya benziyorlar çünkü çocukları fabrikada çalışmak için eğitiyorlar, herhangi bir şey ürettiklerinden değil."

Meryl artık Eric'in aksine ilk baştaki görüşlerinin yanlış olduğundan emindi. Eric'in çıkışını görmezden gelmek istediyse de arkadaşlık bağları henüz tamamen kopmadığından "Kendine gel Eric, sen de benim gibi benzetmenin sadece yarısını kullandığının farkındasın. Kültürel çalışmalar meselesine hem Foucault'yu hem de Latour'u okuyarak geldiğimizi ne çabuk unuttun? Okul fabrika ve laboratuvar karışımı bir şeydir – vatandaş üretimi o eski solcu, seri üretim anlamında değil esnek ve belirsiz sonuçlara sahip olma anlamında fabrikaya benzer" dedi.

Eric bunun kendisine epey romantik geldiğini geveledi yalnızca, söylediğini açabilecek tartışma enerjisi kalmamıştı.

III. KISIM

SONUÇ

6
"Foucault bir parti manyağı mı?"

İÇİNDEKİLER

Alıştırma 6.1.....315

Bu bölümün başlığındaki soruyu cevaplamak için Foucault'nun her zaman anlaşılmasa da bol bol tartışıldığı bir öğrenci partisinde iyi bir konum alıp duvardaki bir sinek olduğumuzu farz ediyoruz. İşte bu parti hakkındaki raporumuz:

Ön kapıya yaklaştığı sırada Devon tereddütle "iyi bir partiye benziyor Dermie" dedi.

"Beni buraya gelmeye ikna ettiğine göre aklımı kaçırmış olmalıyım. Buradaki gibi tiplerden hiç hoşlanmadığımı biliyorsun. Eğer uzaktan kumandamın rahatlığı için sıvıştığımı görürsen sakın şaşırma." Her ne kadar bu sözler sevgi dolu olmasa da aylardır Dermot'un ağzından hiç bu kadar çok sözcük dökülmediğinden, Devon bunları gelişmekte olan arkadaşlıklarının işareti olarak aldı.

Tam da içecek bir şeyler buldukları sırada adını tam anlayamadıkları bir çenesi düşüğe çattılar. Gerçekte Dermot pek de oralı olmamıştı, adının Enzo olduğunu zannediyordu, Devonsa Inzy. Elbette ki o Inzammam'dı. Birinci bölümde onunla karşılaştığımız zamankinden biraz daha farklıydı. Sadece iki bira

içmişti ama bu kadarı bile rastladığı herkesin son düşüncelerini duymak için yanıp tutuşğunu düşünmesine yetmişti.

"Siz ikiniz akademik tiplere benziyorsunuz. Sanırım buradaki hemen hemen herkesi bugünlerde cinselliğin geçtiğimiz yüzyıla göre çok daha az bastırıldığına ikna ettim" diye heyecanla konuştu; hâlâ Foucault'nun tarihlerinin hiçbir zaman sonlanmadığını kavrayamamıştı.

Devon'un içinden onunla tartışmak gelmişti; Dermot'un içindense ekranına dönmek. Ortadan kaybolmaya çalıştığı sırada katlanmak zorunda kaldığı son partiden hayal meyal hatırladığı bir kadına selam vermeden edemedi. Jenny'ydi.

"Sen de mi kaçıyorsun?" diye sordu Jenny, neredeyse laf olsun diye.

"Bu o kadar belli mi?" Jenny'nin sıkıntısını paylaştığını hemencecik ifade etmesi Dermot'u rahatlattı.

"Bir partide entelektüel meseleler hakkında konuşulmasından rahatsızlık duymuyorum – en azından bir iki bir şey içtikten sonra, ki şu anda içmiş bulunuyorum – ama şu Inzammam da suyunu çıkarıyor" dedi Jenny.

Bunun üzerine Dermot daha da rahatlayıp her zamanki yapmacık ciddiyetiyle "Endişelenme, şimdi Devon'la konuşuyor, bir kaç saatliğine güvendesin" dedi.

Jenny ona şarabından ikram etti ve Dermot'un gitme isteği kısa bir süreliğine de olsa yatıştı. Bir süre keyifli keyifli konuştular, bunun üzerine Jenny, biraz daha şaraptan sonra hâlâ "bütün bu Foucault meselesi"ni anlayıp anlayamadığından emin olamadığını

itiraf etti. Dermot kendisine göre zaten hiç kimsenin onu tam olarak anlayamadığını söyleyerek ona moral vermeye çalışırken yan odadan gelen gülüşmeleri ve bizzat Foucault hakkındaki yüksek sesli konuşmaları duydular. Onlar da odaya yöneldi.

Steffi içkiden kaynaklanan tüm cesaretini toplayarak önerilen bilgi yarışmasının nasıl olması gerektiğine dair öneride bulundu. "Hayır. Bunun yerine neden her birimiz kulağa 'Foucaultcu şeyler'miş gibi gelen birkaç şey yazmıyoruz. Onları şapka veya başka bir şeyin içine koyalım sonra da her yarışmacı bunlardan birini çektiğinde onun gerçekten Foucaultcu bir iddia olup olmadığını ve ne hakkında olduğunu anlatmak zorunda olsun."

Başkalarının önerilerini sahiplenmeye daima hazır olan Eric yeniden organizatör rolünü üstlendi. "Güzel. Hadi yapalım. Başlangıç için – bir tane arkeoloji, bir tane soykütük, bir tane söylem, bir tane de bilgi-iktidar – hakkında dört şey yazıyoruz. Mantıklı ve komik şeylerin bir karışımını yapıyoruz aksi halde zevkli olmaz."

Dermot anında Eric'in tam bir ahmak olduğu kanısına vardı, ama bir seferliğine Jenny'nin hatrına dilini tuttu. Onun bu bilgi yarışması fikrine sıcak baktığını fark etti; bu durum Jenny'nin kendisinin "Dermograf"ında bir iki sıra aşağıya düşmesi anlamına geliyor olsa da sadece gülerek buna katlanmaya karar verdi. Oyuna katıldı ama gönülsüzce. "Şapka" merasimini yönetirken Eric'in tavrından rahatsız olan tek kişi oymuş gibi görünüyordu.

"Haydi bakalım!" diye bağırdı Eric, "başlıyoruz. İlk yarışmacı lütfen."

Böyle durumlardaki gönüllü tipi Zeeha'ydı. "Beni seç, beni seç!" diye atılarak tüm odanın dikkatini çekti.

"Hadi öyleyse, küçük hanım," dedi Eric. Şimdi de bilgi yarışması sunucusu olarak başka bir başarısız taklit yaparak, "söyle bakalım, söyleyebilirsen: Aşağıdaki tariflerden hangisi ya da hangileri muhteşem Michel Foucault'nun geliştirdiği araştırma araçlarından birine ya da bir kaçına uyar. Bir, 'arşivdeki ifadeleri, söylenmiş, söylenmemiş ve görüneni kapsayan ifadeleri betimleyen bir araç'; iki, 'birinin haleti ruhiyesi ile haleti maddiyesi arasındaki ilişkiyi analiz eden bir araç' [bunu okuduğu sırada yer yer kıkırdamalar gelirken Dermot suratını buruşturmadan edememişti]; üç, 'itibarsız kökenleri ve nahoş işlevleri odağa alan, şimdinin tarihi yoluyla iktidarı devreye sokan' bir araç; dört, "söylenebilir olanı sınırlayan kuralların (tabi ki bunlar asla kapalılık kuralları değildir) belirlenmesini talep eden bir araç'."

Zeeha hemen atıldı. "Birincisi hem ciddi hem de arkeoloji hakkında. İkincisi ise tamamen sizin uydurmanız. Üçüncüsü çok kolay – soykütük. Dördüncüsü de Foucault'nun ezilenlerin özgürleşmesine yardım etmek için bilgi ve iktidarı kullanma tarzı."

Hep bir ağızdan (Dermot hariç) tezahürat ve gülüşmeler geldi, çoğunlukla da makineli tüfek gibi cevaplaması yüzünden.

"Tam isabet" diye ilan etti Eric "ama tam olarak doğru sayılmaz. İki numaranın sadece işçi sınıfı kültürünü anlamayanlara göre 'tamamen uydurma' olduğunu özellikle belirtmek isterim; ama bu topluluk içinde belirtmesem daha iyi [yine gülüşmeler oldu ama

bir kez daha Dermot'un katkısı olmadan]. Şaka bir yana dört numara söylemdi. Sıradaki lütfen."

"Ben de deneyeceğim!" diye heyecanla atıldı Curtly. "Orada, burada, önceden ve şimdi hep cinsellik; işte benim mottom." Dinleyici kitleden teşvik edici haykırmalar yükseldi. Dermot'un midesinden de başka bir şey, ama kendini zapt etti.

Eric hemen yeni muhatabını oyuna ısındırdı. "Hadi bebek, gel kültürü burada, orada, öncede ve şimdide eşeleyelim."

İçlerinden ikisi gülmekten kırıldı. Geriye kalanlar ise en azından kıkırdadı. Dermot ise iki taraftan birden gelen bu korkunçluk karşısında şaşkınlıktan bayılacaktı. Yine kendi kendine nasıl oluyor da onu bu kadar yanlış anlayabiliyorlar diye düşündü. Artık kaçmanın tek çare olduğuna ikna olmuştu. Yine içinden gerçek aşkına –televizyona– koşmak geçti. Yine başaramadı. Bu sefer onu yolunda durduran alaycı bir gülüşün karşı konulmaz sesiydi – onu daima çeken bir şey.

Yandaki odada devam eden oyunla dalga geçtiklerini Dermot'un da fark etmesini sağlayan bir tonla "Neden bunu bir de Latour kırmızısı ile gargara yaparken denemiyoruz?" diye sordu Iva'nın arkadaşı Martina.

*Kafa dengi olduklarını sezerek Dermot şansını denedi. "*Biz Hiç Modern Olmadık*'ın on tane kopyasını burnunun üzerinde tutmaya çalışırken mi?" diye önererek araya girdi.*

Kızlar sıkıntı içindeki kafadarlarını hemen fark etti; Iva "Şayet, Biz Hiç Mantıklı Olmadık *başlıklı yeni baskısı olursa" diye lafı yapıştırdı.*

Kara bir kutunun kapanışından daha hızlı bir

şekilde üçü köşede bilim, modernlik ve diğer türden deniztarakları hakkındaki kendi yalancı bilgi yarışmalarını yapmaya başladılar. Bizzat Bruno'nun ailesinin bağından geldiğine birbirlerini ikna etmeye çalıştıkları kırmızı şarapla yarışmaları yürüyordu. Onlara göre konuşmalarından zekâ akıyordu ama bizim duvardaki sinek sezgilerimize göre bu zekâdan ziyade şaraptı.

"'Bilimsel özcülük' bilimin diğer kültürel ve toplumsal faaliyet biçimlerinden ayrı ve özel bir şey olduğu düşüncesini mi yoksa Callon'un deniztarakları keşfinde olduğunda gibi 'büyük adamların' 'gerçek dünyaya' ait nesneleri keşfettiği fikrini mi içeriyor?" diye alayla sordu Iva.

Dermot soruyu anında kavrayarak "Latour, bilimin hakikati ürettiğini görerek ve bütün olup biteni bize anlatarak, bilgi sosyolojisini şampanya mayalar gibi başaşağı çevirdi. Yani sorunun cevabı 'büyük adamlar' tezi olmalı" dedi.

Artık üçü birden yan odadaki olayların Gielgud edasıyla acımasız bir parodisini sergilediklerine ikna olmuşlardı. "Çok zekice kahraman araştırmacım" diye dalga geçti Martina "şu konuda da beni aydınlat: Kara kutulamanın bilim insanlarının toplumsal dünyanın karmaşıklıklarını basitleştirerek işlerini yapabilmesini sağladığı düşünüldüğünde, kara kutulama mikro- ve makro-aktörler arasındaki ayrımı ortadan kaldıran bir araç mıdır yoksa dünya ağır siklet boks müsabakasının adı mı?[21]*"*

---

[21] Yazarlar burada İngilizce "*black boxing*" sözcüklerinin öteki anlamlarıyla oynuyorlar. "*Black*" siyahi insanlar için kullanılırken, "*boxing*" boks sporu anlamına da gelir. (ç.n.)

Böyle geyiklerin bir sonu olmadığından biraz ileriye atlayıp Iva, Martina ve Dermot'un yeterince hazırlanıp Eric ve Curtly'nin bu noktada kendi yarışmalarına dönüştürdükleri bilgi yarışmasını bozmaya karar verdikleri ana gideceğiz.

ALIŞTIRMA 6.1

Belki size de bu üç silahşorun oyununa katılma fırsatı verebiliriz. Bilim, deniztarakları ve benzerleri hakkındaki çeşitli tartışmalarımızdan alınmış bazı tespitlerin gelişigüzel bir listesini veriyoruz aşağıda. Böylece siz de kendi yalancı bilgi yarışmanızı yaratabilirsiniz. Tespitlerimizin böyle bir yarışma için uygun olduğunu düşünüyoruz. Lütfen aşağıdaki tespitlerin en azından üç tanesini dâhil etmeye çalışın.

- "Kara kutulama" bazı bileşenleri görmezden gelmeyi içerir (mesela araba sürerken arabanın sadece belli bileşenlerinin farkında oluruz – kara kutu bizim bel bağladığımız ama incelemediğimiz şeydir.
- Bilim bu kadar çok kara kutuyu kapalı tutmak için iki ana taktik kullanır: Hedefleri değiştirmek ve yeni hedefler icat etmek.
- Foucault'nun yöntemlerinin Latour'a özgü kullanımının en büyük avantajı, teknolojik belirlenimcilikten kaçınılmasıdır. Üzenginin veya belli silahların icadının yarattığı değişikliklerle ilgili açıklamalar bu türden bir belirlenimciliğin örnekleridir.
- Sosyo-teknik sistemlerde gerçekleşen tercümeler zorunlu bir geçiş noktaları coğrafyası yaratır. Yeni teknoloji geliştirme çabaları egemen hâle gel-

miş teknolojiler temelinde yapılmalıdır (örneğin yeni bir buzdolabı teknolojisi elektrikli buzdolabı temelinde geliştirilmelidir).

- Modernizmin zamansallığa yaklaşımı yanıltıcıdır.
- İlgisinde modernizm zorunlu ile olumsal arasında sahte bir ayrım yapar.
- Aynı şekilde modernizm tarihi sadece ardı sıra gelen devrimler biçiminde kavrayabilir.
- Postmodernizm ampirik betimleme faaliyetini "bilimsici" (modernist) diyerek bir yandan reddederken diğer yandan zamanı birbiri ardı sıra gelen devrimlere bölen modernist düşünceyi kabul eder. Bu şekilde her türlü "sonralık" düşüncesine karşı çıkarken kendilerinin modernlerden sonra geldiklerini iddia ettikleri "gülünç" bir konumda bulurlar.
- Postmodernistler "basitçe bütün avangartların sıkıştığı çıkmaza, kendilerini izleyen kimselerin kalmaması çıkmazına sıkışmışlardır".
- Postmodernizm bir çözüm değil, bir semptomdur.
- Balıkçılar ile deniztarakları hikâyesinde, araştırmacılar *interessement* süreciyle bilgi ve aktörler ağını olabildiğince sağlam hâle getirmeye çalışmışlardı. *Interessement* başka bir eyleyicinin kimliğini/neliğini, kişinin onunla olan bağlarını kararlı hâle getirerek belirlemeye ve o varlığın diğer varlıklarla olan bağlarını zayıflatmaya çalışması edimidir.
- *Interessement* her zaman işlemez; eyleyiciler kendilerine biçilmiş rolleri her zaman kabul etmezler. Bu örnekte saflara katılmayı reddetmişlerdi.

Deniztarakları etraflarına tutunmayı reddetmişlerdi ve bazı balıkçılar araştırmacıların kurduğu kaynaklardan avlanmaktan kendilerini alamamışlardı. Deniztaraklarının etraflarına tutunma becerisi şüphe götürür olmuş; balıkçıların körfezin av kaynaklarının uzun vadede yenilenmesine yönelik istekleri aynı şekilde şüpheli hâle gelmişti. Bu durumda hem doğal hem de toplumsal fenomenler aynı biçimde yeniden düzenlenmişlerdi

- Latour'un otomatik kapı kapatıcının gelişimi konusundaki açıklaması sosyal bilimlerin kutsal sınırı olan insan ile insan olmayanlar arasındaki ayrımın neden tam ahlaklı insandan tıkır tıkır işleyen makineye giden delegasyon gradyanı kadar önemli olmadığını gösterir. Duygular ve arzular kelimenin tam anlamıyla insan-olmayan delegenin *bünyesine katılmıştır.* Burada söz konusu alan sadece kapıyı kapalı tutma uyarısı olsa da durum daha karmaşık olabilir: Kapılar siz yaklaşınca açabilir, kimliğinizi doğrulamanızı isteyebilir, tehlikeli durumlarda kapanabilir, vb.
- Callon ve Latour'un örnekleri, insan ile insan-olmayanlar veya doğa ile toplum arasında *a priori* ayrımlar yapmayı reddederek, bilgiye ve ağlara doğa ile insan-olmayanları yeniden dâhil eden yepyeni bir sosyal bilim yapma biçimi önerirler. Ağların yapısını, toplumun nasıl işlediğini zaten bildiğimizi farz etmek yerine, ağlardan yorumların nasıl çıktıklarını görmemizi isterler.

Iva, Martina ve Dermot savaş alanına geri dönerken Eric ve Curtly çelik gibi sert bakışlara sahip Meryl'i kıyasıya sorguya çekiyorlardı. Her şeyi bilen bu iki bilgi yarışması ustası Meryl'in kendisini utandırma çabalarını boşa çıkartma konusundaki amansız kararlılığından bihaber görünüyorlardı. Üç yaman yarışma avcımız bir anda onu kurtarmaya karar verdiler.

Eric ve Curtly oyunu kendilerini en güçlü hissettikleri kültürel çalışmalar alanına taşıdıkları sırada artık birbirlerinin arkadaşlığından mest olmuşlardı. Iva, Martina ve Dermot onların zevzekçe sorularını ciddiyetle yanıtlayarak mücadeleye başladılar. İşte çarpışmaya damgasını vuran sözlerden bazıları.

"Şu dördünden hangileri saf Michel'dir: Bir, Foucault'nun yöntemleri işçi sınıfı kültürünün herhangi bir alanına uygulandığında başarılı politik çözümlemeler üretebilir; iki, Foucault'nun yöntemleri kapitalist tüketimin yüzeyinin altındaki derin kültürel anlamları açığa çıkarmaya yardım eder; üç, Foucault' nun yöntemleri burjuvazinin Victoria çağının cinsel ahlakını dayatma gücünü görmemizi sağlar; dört, Foucault'nun yöntemleri modern yaşamın anlamına dair genel açıklamalarla ilgilenenlere reçeteler sunar" diye ilan etti Eric.

Meryl daha ağzını açamadan Curtly cırladı: "Hepsi de tam isabet çünkü onları ben yazdım!"

Eric, Curtly ile birlikte gülmekten kırılırken, dünya yalnızca ikisinden ibaret gibiydi. Gülünç "çak bir beşlik"lerinden birini yapmak üzereydi ki tam o sırada Dermot kendisi de dâhil orada bulunan herkesi şaşırtarak, gürleyen bir sesle onun sözünü kesti: "Eğer siz

iki palyaço soru soracaksanız en azından yarışmacıların onlara düzgünce cevap vermelerine izin verin."

"Meryl'in yerine biz cevap verdik, tam da gerektiği gibi" diye çıkıştı Eric; Dermot'un araya girişi onun sadece bir nebze dengesini bozmuştu.

Başka bir beklenmedik ve yüksek sesli çıkış onun dengesini daha da bozdu. Bu sefer araya giren Martina'ydı. "Bir numara saf zırvalık, saf Michel değil. Foucault'nun yöntemleri eğitim gibi belirli kültürel pratikler hakkında açıklamalar üretmek için, basit neden-sonuç hikâyelerinden ve bu pratiklere herhangi bir kapsayıcı anlam vermekten kaçınan bir tarzda kullanılmalıdır."

Curtly dengesi bozulan Eric'e arka çıkmak için araya girdi, ama o da kendinden o kadar emin değildi (ikinci bölümde başına neler geldiğini biliyoruz, ama orada neredeyse kimse bunları bilmiyordu). "Hadi ama, herbalde birazcık da olsa derinde bir anlam olduğunu kabul edersin."

Curtly'nin cılız desteği pek de yardımcı olmamıştı. Görünen o ki bu durum yalnızca Dermot ve Martina'nın bıraktığı yerden tartışmayı devralan kendine güveni gelmiş Meryl'i cesaretlendirmeye yaramıştı: "İktidar, burjuvazi ve kapitalist sınıflar meselelerinden ziyade Foucault'nun yöntemlerini, belli bir türde kişiler üretmeyi amaçlayan bir dizi yönetimsel pratik olarak kültürün işleme biçimini keşfetmek için kullanmalısınız."

Curtly'nin aniden beti benzi attı, sınıfta yaşadıklarının anıları birdenbire başına musallat oldu yeniden. Eric, beklediğimiz gibi, bu kadar kolay vazgeçme-

ye hazır değildi. Odadaki diğer kişilerin bu Meryl ve o üç zıpçıktının oluşturduğu dörtlünün yanında olduğunu seziyordu. Onların "tartışmadan keyif alma" hâlini karşıtlarını destekledikleri biçiminde yanlış algıladığından olsa gerek onu köşeye sıkıştırmaya çalışıyorlar gibi hissediyordu. Eric'in köşeye sıkıştığında nasıl bir kişiye dönüştüğünü biliyorsunuz. "Modern hayat hakkında hiçbir şey bildiğiniz yok, Foucault hakkında da bir şey bilmiyorsunuz. Kuş kadar akıl bile yok sizde."

Iva onu köşesinde hırpalayan kişi oldu: "Foucault'nun yöntemleri yaşamların nasıl idare edildiğini keşfetmekte yararlıdır seni aptal, yoksa onların anlamlarını keşfetmekte değil. Yöntemleri oldukça düzdür; aynı senin kafan gibi. Kuş kadar bile beynimiz olmayabilir, ama sende ancak o kadarının olduğu çok belli."

Oda, bilgi yarışmasına son veren kahkahalarla dolup taştı. Dört galibin sarf ettiği sözlerden seçmeler, keyifle tekrarlanıyordu -"tedricen bir araya getirilen programlar, pratikler ve bilgilerin bir keşmekeşi olarak kültürel nesneler," "benlik biçimleri, ahlaki tutumlar, belirli kültürel aygıtların ürünleri olarak bilme ve disipline etme yolları". "Foucaultcu yaklaşım ne 'hakiki' benliğin kötürümleştirilmiş ya da ıslah edilmiş bir biçimi ne de onu 'hakiki' kültür ürünlerine dönüştürme ideallerine ihanetin bir tezahürü veya bu idealler önündeki bir engeldir", "'özgürleşme' ve 'seçme' gizli bir gündemi örtbas etme oyunlarından ziyade liberal yönetim teknikleri olarak ciddiyetle ele alınmalıdır."

Yaptıklarından epey hoşnut bir vaziyette dört kahramanımız, partiden hep birlikte ayrılmaya karar verdiler. Dermot'un neşeli bir ruh hali içinde olması epey nadir bir şeydi. Sarhoş bir grup içinde Inzammam'la hâlâ tartışmakta olan Devon'un görüntüsü bile keyfini kaçırmaya yetmemişti. Hatta yanından geçerken bilmecemsi bir sözle Dev'e takıldı: "İnsan arıyorum. Fenerin var mı?"

Devon, Dermot'un tırlattığını düşündü, halbuki Dermot'un bununla uzaktan yakından alakası bile yoktu.

Öğrencilerimiz Foucault'nun yöntemleriyle boğuştukları sırada en azından bazıları okumalarını yapıyorlardı. İşte onların listelerinden gelen bazı öneriler:

Foucault'nun yöntemleri hakkındaki kendi yazıları

Foucault, M. (1981 a) "Questions of Method". *I&C* 8, 3-14. Yeniden basım: Burchell,G., Gordon, C. ve Miller, P. (der.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality.* Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1991.

Foucault, M. (1981 b) "The Order of Discourse". Young, R. (der.) *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader* içinde. London: Routledge and Kegan Paul. [Bkz. *Ders Özetleri*, 1970-1982, çev. Selahattin Hilav, 2001, s.9 vd. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.]

Florence, M. (1998) "Foucault". Foucault, M. *Aesthetics, Method, and Epistemology: Essential Works of Foucault, 1954-1984* içinde. New York: New Press.

Foucault, M. (1972) *The Archaeology of Knowledge.* London: Tavistock, özellikle Giriş (ss. 3-17), I. Kısım 1. Bölüm (ss. 21-30), ve IV. Kısım 1. Bölüm (ss. 135-140). [*Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, 1999, İstanbul: Birey Yayıncılık, özellikle Giriş (s.13-32), I. Kısım I. Bölüm (s.33-45), ve IV. Kısım I. Bölüm (s.226-230)]

Foucault, M. (1977) "Nietzsche, Genealogy, History". Bouchard, D.F. (der.) *Michel Foucault. Language, Counter-*

Memory, Practice: Selected Essays and Interviews içinde. Ithaca: Cornell University Press. Yeniden basım: Rabinow, P. (der.) *The Foucault Reader.* Harmondswortb: Penguin, 1984. ["Nietzsche, Soybilim, Tarih," *Felsefe Sahnesi* içinde, çev. Işık Ergüden, 2004, s.230-253. İstanbul: Ayrıntı Yayınları]

Foucault, M. (1991) "Politics and the Study of Discourse". Burchell, G., Gordon, C. ve Miller, P. (der.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* içinde. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Foucault, M. (1998) "On the Ways of Writing History". *Aesthetics, Method, and Epistemology: Essential Works of Foucault, 1954-1984* içinde. New York: New Press. ["Tarihi yazma biçimleri üzerine," *Felsefe Sahnesi* içinde, çev. Işık Ergüden, 2004, s.64-82. İstanbul: Ayrıntı Yayınları]

Foucault, M. (1998) "On the Archaeology of the Sciences: Response to the Epistemology Circle". *Aesthetics, Method, and Epistemology: Essential Works of Foucault, 1954-1984* içinde. New York: New Press. ["Bilimlerin arkeolojisi üzerine: Epistemoloji çevresine cevap," *Felsefe Sahnesi* içinde, çev. Işık Ergüden, 2004, s.139-178. İstanbul: Ayrıntı Yayınları]

Not: Bu kitapları yukarıdaki sıraya göre okumanızı tavsiye ediyoruz.

Foucault'nun yöntemleri hakkında başka yazarların yazıları

Dean, M. (1994) *Critical and Effective Histories: Foucault's Methods and Historical Sociology.* London: Routledge, özellikle 1. ve 2. Bölümler. Bu kitap Foucault'nun kendine has tarih görüşü için vazgeçilmez bir rehber; aynı zamanda Foucault'nun eserlerinin diğer tarih yakla-

şımları arasındaki konumunu gözler önüne seriyor.
Deleuze, G. (1986) *Foucault.* London: Athlone. Zor bir kitap bu, fakat Foucault'nun ona çok yakın büyük bir filozof tarafından nasıl algılandığını gösteriyor. Deleuze'ün Foucault'nun metodolojik yeniliklerini kendi düşünüşüne götürdüğünü fark edebilirsiniz – iktidar üzerine vurgusu bile politik sorunlara karşı bir tepkiden çok bu şekilde anlaşılabilir. [*Foucault*, çev. Burcu Yalım, Emre Koyuncu, 2013. İstanbul: Norgunk Yayıncılık]
Veyne, P. (1997) "Foucault Revolutionizes History". Davidson, A. (der.) *Foucault and his Interlocutors* içinde. Chicago: University of Chicago Press. Paul Veyne de Foucault'ya çok yakın bir yazardır. Onun bu metni dikkatli bir şekilde Foucault'nun yöntemindeki "nadirlik" mefhumunu ele alıyor. Ayrıca İkinci Bölümde Ian Hunter, 3. Bölümde de John Law üzerinden değindiğimiz söylemin maddiliği üzerine eğiliyor. ["Foucault ya da Tarihte Devrim," *Teorik Bakış*, sayı 03, Ocak 2014]
Macey, D. (1993) *The Lives of Michel Foucault.* London: Random House. Foucault'nun biyografilerinden biri (en son saydığımızda üç taneydiler). Foucault'nun metodolojisine dair işe yarar bir çok tespit içeriyor.

Yöntem hakkında daha genel kaynaklar

Silverman, D. (1993) *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction.* London: Sage.
Silverman, D. (der.) (1997) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice.* London: Sage (özellikle de Lindsay Prior'ın "Following in Foucault's Footsteps: Texts and Context in Qualitative Research" adlı bölümü).
Bu metinler Foucault'nunkilerin yanı sıra birçok yaklaşımı ele alıyor. Bu yaklaşımlar ileride karşılaşacağınız belli

araştırma sorunları için ihtiyaç duyacağınız bazı yöntemleri anlamanıza yardımcı olacaktır.

Foucault'yu kullananlar

Muhakkak farkında olduğunuz gibi Foucault'dan etkilendiğini iddia eden birçok makale ve kitap yayımlandı. Aşağıdakiler belki de bunlar arasında en öğretici olanları.

Hacking, I. (1991) "How Should We Do the History of Statistics?" Burchell, G., Gordon, C. ve Miller, P. (der.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* içinde. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf. Foucault' nun yöntemlerinin ayrıntılı bir okumasını sunuyor; hemen ardından da okuyucuya bunların Hacking'in kendi araştırma alanını çözümlemede nasıl kullanılabileceğini gösteriyor.

Rose, N. (1985) *The Psychological Complex: Psychology, Politics and Society in England 1869-1939.* London: Routledge and Kegan Paul. Bu kitabın metodolojisi aslında ön planda değil. Yine de, Foucault'nun yöntemlerinin bilindik tarihleri (bu bağlamda, bireysel farklılıkların psikolojik tarihi ve daha genel olarak psikoloji tarihi) dönüştürmek adına nasıl kullanılabileceğinin mükemmel bir örneği.

Bilim üzerine çalışanlar için yöntem hakkında yayınlar

Latour, B. (1992) "Where are the Missing Masses?" Bijker, W. ve Law, J. (der.) *Shaping Technology/Building Society* içinde. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Latour, B. (1986) "The Powers or Association". Law, J. (der.) Power, *Action and Belief* içinde. London: Routledge and Kegan Paul.

Latour, B. (1991) "Technology is Society Made Durable". Law, J. (der.) *A Sociology of Monsters* içinde. London: Routledge.

Callon, M. (1986b) "Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay". Law, J. (der.) *Power, Action, and Belief* içinde. London: Routledge and Kegan Paul.

Callon, M. (1986a) "The Sociology of an Actor-Network: The Case of the Electric Vehicle" Callon, M., Law, J. ve Rip, A. (der.) *Mapping the Dynamics of Science and Technology* içinde. London: Macmillan.

Law, J. (1994) *Organizing Modernity.* Oxford: Blackwell, özellikle ss. 1-30.

Not: Belki de bu metinlerden yalnızca 3. ve 4. bölümlerde tartıştığımız kadarıyla haberdarsınız. Eğer öyleyse, o zaman onları yukarıdaki sıraya göre okumanızı öneririz.

KAYNAKÇA

Althusser, L. (1971) "Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)". *Lenin and Philosophy and Other Essays* içinde. New York: Monthly Review Press.

Annas, J. ve Barnes, J. (1994) "Introduction". Sextus Empiricus *Outlines of Scepticism* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Bachelard, G. (1968) *The Philosophy of No: A Philosophy of the New Scientific Mind.* New York: Viking.

Bachelard, G. (1986) *The New Scientific Spirit.* New York: Farrar, Straus & Giroux.

Benchley, R. (1937) "Shakespeare Explained: Carrying on the System of Footnotes to a Silly Extreme". Laycock, S. (der.) *The Greatest Pages of American Humour: A Study of the Rise and Development of Humorous Writings in America with Selections from the Most Notable of the Humorists* içinde. London: Methuen.

Bennington, G. (1988) *Lyotard: Writing the Event.* Manchester: Manchester University Press.

Bevis, P., Cohen, M. ve Kendall, G. (1993) "Archaeologizing Genealogy: Michel Foucault and the Economy of Austerity". Gane, M. ve Johnson, T. (der.) *Foucault's New Domains* içinde. London: Routledge.

Boltanski, L. ve Thévenot, L. (1987) *Les Economies de la grandeur, cahiers du Centre d'Etudes de l'Emploi 31.* Paris: Presses Universitaires de France.

Bowles, S. ve Gintis, H. (1976) *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life.* New York: Basic Books.

Brannigan, A. (1981) *Social Bases of Scientific Discovery.* Cambridge: Cambridge University Press.

Brunt, R. (1989) "The Politics of Identity". Hall, S. ve Jacques, M. (der.) *New Times: The Changing Face of Politics in the 1990s.* London: Lawrence and Wishart.

Butterfield, J. (1996) "Studies in Pyrrhonism". Yayınlanmamış yazı, Murdoch University, Perth.

Callon, M. (1986a) "The Sociology of an Actor-Network: The Case of the Electric Vehicle". Callon, M., Law, J. ve Rip, A. (der.) *Mapping the Dynamics of Science and Technology* içinde. London: Macmillan.

Callon, M. (1986b) 'Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay". Law, J. (der.) *Power, Action, and Belief* içinde. London: Routledge and Kegan Paul.

Callon, M. ve Latour, B. (1981) "Unscrewing the Big Leviathan: How Actors Macro-Structure Reality and How Sociologists Help Them to Do So'. Knorr-Cetina, K. ve Cicourel, A. (der.) *Advances in Social Theory and Methodology* içinde. London: Routledge and Kegan Paul.

Callon, M. ve Latour, B. (1992) "Don't Throw the Baby out with the Bath School! A Reply to Collins and Yearley". Pickering, A. (der.) *Science as Practice and Culture* içinde. Chicago: University of Chicago Press.

Canguilhem, G. (1989) *The Normal and the Pathological.* New York: Zone Books

Canguilhem, G. (1990) *Ideology and Rationality in the History of the Life Sciences.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Canguilhem, G. (1994) *A Vital Rationalist: Selected Writings from Georges Canguilhem.* New York: Zone Books.

Central Advisory Council for Education (1967) *Children and their Primary Schools (The Plowden Report).* London: HMSO.

Chandler, A. (1977) *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Chomsky, N. (1965) *Aspects of the Theory of Syntax.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Clarke, A.M. ve Clarke, A.D.B. (1976) *Early Experience: Myth and Evidence.* Oxford: Open Books.

Collins, H.M. (1985) *Changing Order.* London: Sage.

Collins, H.M. (1987) "Certainty and Public Understanding of Science: Science on Television". *Social Studies of Science* 17, 689-713.

Collins, H.M. (1988) "Public Experiments and Displays of Virtuosity: The Core-Set Revisited". *Social Studies of Science* 18, 725-48.

Collins, H.M. ve Pinch, T.J. (1979) "The Construction of the Paranormal'. Wallis, R. (der.) *On the Margins of Science* içinde. Keele: University of Keele Press.

Collins, H.M. ve Yearley, S. (1992) "Epistemological Chicken". Pickering, A. (der.) *Science as Practice and Culture* içinde. Chicago: University of Chicago Press.

Corrigan, P. ve Sayer, D. (1985) *The Great Arch: State Formation as Cultural Revolution.* Oxford: Blackwell.

Cowan, R. (1985) "How the Refrigerator Got its Hum". Mackenzie, D. ve Wajcman, J. (der.) *The Social Shaping of Technology.* Milton Keynes: Open University Press.

Dean, M. (1994) *Critical and Effective Histories: Foucault's Methods and Historical Sociology.* London: Routledge.

Deleuze, G. (1986) *Foucault.* London: Athlone.

Deleuze, G. ve Guattari, F. (1988) "Rhizome". *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* içinde. London: Athlone.

Dewey, J. (1915) *Democracy and Education.* New York: Free Press.

Dewey, J. (1929) *The Sources of a Science of Education.* New York: Horace Liveright.

Donald, J. (1992) *Sentimental Education: Schooling, Popular Culture and the Regulation of Liberty.* London: Verso.
During, S. (1992) *Foucault and Literature: Towards a Genealogy of Writing.* London: Routledge.
Durkheim, É. (1915) *The Elementary Forms of the Religious Life.* London: Allen and Unwin.
Fayard, P. (1993) "Daily Science in the European Quality Press". Durant, J.A. ve Gregory, J. (der.) *Science and Culture in Europe* içinde. London: Science Museum.
Feyerabend, P. (1975) *Against Method.* London: New Left Books.
Foucault, M. (1970) *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences.* London: Tavistock.
Foucault, M. (1972) *The Archaeology of Knowledge.* London: Tavistock.
Foucault, M. (1973) *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception.* New York: Pantheon.
Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison.* London: Allen Lane.
Foucault, M. (1978a) "Conference inédite à la Societé Française de Philosophie", May. Typescript at Bibliothèque le Saulchoir, Paris.
Foucault, M. (1978b) *The History of Sexuality Volume I: An Introduction.* New York: Pantheon.
Foucault, M. (1980a) "Prison Talk". *Radical Philosophy* 16, 10-15. Gordon, C. (der.) *Michel Foucault. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* içinde. Brighton: Harvester.
Foucault, M. (1980b) "Two Lectures". Gordon, C. (der.) *Michel Foucault. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* içinde. Brighton: Harvester.
Foucault, M. (1980c) "Truth and Power". Gordon, C. (der.) *Michel Foucault. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* içinde. Brighton: Harvester.

Foucault, M. (1981a) "Questions of Method". *I&C* 8, 3-14.
Foucault, M. (1981b) "The Order of Discourse". Young, R. (der.) *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader* içinde. London: Routledge and Kegan Paul.
Foucault, M. (1981c) "'Omnes et Singulatim': Towards a Criticism of Political Reason". McMurrin, S.M. (der.) *The Tanner Lectures on Human Values* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
Foucault, M. (1982) "The Subject and Power". An Afterword to Dreyfus, H. and Rabinow, P. *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* içinde. Chicago: University of Chicago Press.
Foucault, M. (1984) "What is Enlightenment?" Rabinow, P. (der.) *The Foucault Reader* içinde. New York: Pantheon.
Foucault, M. (1986) *The Care of the Self: The History of Sexuality Volume III.* New York: Pantheon.
Foucault, M (1988a) "The Art of Telling the Truth". Kritzman, L.D. (der.) *Michel Foucault. Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings of Michel Foucault, 1977-1984* içinde. New York: Routledge.
Foucault, M (1988b) "The Masked Philosopher". Kritzman, L.D. (der.) *Michel Foucault. Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings of Michel Foucault, 1977-1984* içinde. New York: Routledge.
Foucault, M (1988c) "Practising Criticism". Kritzman, L.D. (der.) *Michel Foucault. Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings of Michel Foucault, 1977-1984* içinde. New York: Routledge.
Foucault, M. (1991) *Remarks on Marx: Conversations with Duccio Trombadori.* New York: Semiotext(e).
Gooding, D. (1985) "In Nature's School: Faraday as an Experimentalist". Gooding, D. ve James, F.A. (der.) *Faraday Rediscovered: Essays on the Life and Work of Michael Faraday, 1791-1876* içinde. London: Macmillan.

Gutmann, A. (1987) *Democratic Education.* Princeton: Princeton University Press.
Hacking, I. (1975) *The Emergence of Probability.* Cambridge: Cambridge University Press.
Hacking, I. (1990) *The Taming of Chance.* Cambridge: Cambridge University Press.
Hacking, I. (1992a) "Multiple Personality Disorder and its Hosts". *History of the Human Sciences* 5(2), 3-31.
Hacking, I. (1992b) "The Self-Vindication of the Laboratory Sciences". Pickering, A. (der.) *Science as Practice and Culture* içinde. Chicago: University of Chicago Press.
Hall, S. (1980) "Cultural Studies: Two Paradigms". *Media, Culture and Society* 2, 57-72.
Hall, S. (1988a) *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left.* London: Verso.
Hall, S. (1988b) "The Toad in the Garden: Thatcherism among the Theorists". Nelson, C. ve Grossberg, L. (der.) *Marxism and the Interpretation of Culture* içinde. Champagne-Urbana: University of Illinois Press.
Hall, S. (1988c) "Brave New World". *Marxism Today,* October, 24-9.
Hankinson, R.J. (1995) *The Sceptics.* London: Routledge.
Henriques, J., Hollway, W, Urwin, C, Venn, C. ve Walkerdine, V. (1984) *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity.* London: Methuen. Home Office (1986) *Circular 72/1986.* London: HMSO.
Hoskin, K. (1993) "Education and the Genesis of Disciplinarity: The Unexpected Reversal". Messer-Davidow, E., Shumway, D.R. ve Sylvan, D.J. (der.) *Knowledges: Historical and Critical Studies in Disciplinarity* içinde. Charlottesville: University of Virginia Press.
Hoskin, K. ve Macve, R.H. (1993) "Accounting as Discipline: The Overlooked Supplement". Messer-Davidow, E., Shumway, D.R. ve Sylvan, D.J. (der.) *Know-*

ledges: Historical and Critical Studies in Disciplinarity içinde. Charlottesville: University of Virginia Press.

Hunt, A. ve Wickham, G. (1994) *Foucault and Law: Towards a Sociology of Law as Governance.* London: Pluto.

Hunter, I. (b.t.) "Michel Foucault: Discourse versus Language". Yayınlanmamış yazı, Griffith University, Brisbane.

Hunter, I. (1989) *Culture and Government: The Emergence of Literary Education.* Basingstoke: Macmillan.

Hunter, I. (1994) *Rethinking the School: Subjectivity, Bureaucracy, Criticism.* Sydney: Allen and Unwin.

Jenkins, R. (1975) "Technology and the Market: George Eastman and the Origins of Mass Amateur Photography". *Technology and Culture* 15,1-19.

Jones, K. ve Williamson, K. (1979) "The Birth of the Schoolroom". *I&C* 6, 59- 110.

Kendall, G. (1991) "Reading the Child Reading: Literacy and the Formation of Citizens in England 1750-1850". *History of Education Review* 20(2), 79-87.

Kendall, G. ve Wickham, G. (1996) "Governing the Culture of Cities: A Foucaultian Framework". *Southern Review* 29(2), 202-19.

Knorr-Cetina, K.D. (1981) *The Manufacture of Knowledge.* Oxford: Pergamon.

Kremer-Marietti, A. (1985) *Michel Foucault: Archéologie et généalogie.* Paris: Libraire Générale Française.

Kuhn, T. S. (1970) *The Structure of Scientific Revolutions.* İkinci Edisyon. Chicago: University of Chicago Press.

Laclau, E. ve Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics.* London: Verso.

Lakatos, I. ve Musgrave, A. (1970) *Criticism and the Growth of Knowledge.* Cambridge: Cambridge University Press.

Language Policy and Guidelines (b.t.) Manchester: Özel Basım.

Latour, B. (1987) *Science in Action: How to Follow Engineers in Society.* Milton Keynes: Open University Press.

Latour, B. (1988) *The Pasteurization of France.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Latour, B. (1992) "Where are the Missing Masses?" Bijker, W. ve Law, J. (der.) *Shaping Technology/Building Society.* Cambridge, Mass.: Press.

Latour, B. (1993) *We Have Never Been Modern.* Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Latour, B. ve Woolgar, S. (1986) *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts.* İkinci Edisyon. Princeton: Princeton University Press.

Law, J. (1994) *Organizing Modernity.* Oxford: Blackwell.

Leonard, J. (1980) "L'historien et le philosophe: à propos de *Surveiller et punir: naissance de la prison*". Perrot, M. (der.) *Llmpossible prison: recherches sur le systeme penitentiaire au XIXe siècle* içinde. Paris: Seuil.

Lewenstein, B.V. (1995) "Science and the Media". Jasanoff, S., Markle, G.E., Peterson, J.C. ve Pinch, T. (der) *Handbook of Science and Technology Studies* içinde. London: Sage.

Lynch, M. (1993) *Scientific Practice and Ordinary Action: Ethnomethodology and Social Studies of Science.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mackenzie, D. ve Wajcman, J. (der.) (1985) *The Social Shaping of Technology.* Milton Keynes: Open University Press.

Malpas, J. ve Wickham, G. (1995) "Governance and Failure: On the Limits of Sociology". *Australian and New Zealand Journal of Sociology* 31(3), 37-50.

Malpas, J. ve Wickham, G. (1997) "Governance and the World: From Joe DiMaggio to Michel Foucault". *The UTS Review* 3(2), 91-108.

Mannheim, K. (1936) *Ideology and Utopia.* New York: Harcourt, Brace and World.
Mannheim, K. (1952) *Essays on the Sociology of Knowledge.* London: Routledge and Kegan Paul.
Marx, K. (1973) *Grundrisse.* Harmondsworth: Penguin.
Marx, K. ve Engels, F. (1965) *Manifesto of the Communist Party.* Moscow: Progress Press.
Megill, A. (1985) *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida.* Berkeley: University of California Press.
Merton, R.K. (1970) *Science, Technology and Society in Seventeenth-Century England.* New York: Harper and Row.
Merton, R.K. (1973) *The Sociology of Science.* Chicago: University of Chicago Press.
Miller, P. ve O'Leary, T. (1994) "The Factory as Laboratory". *Science in Context* 7(3), 469-96.
Miller, P. ve Rose, N. (1990) "Governing Economic Life". *Economy and Society* 19(1), 1-31.
Miller, T. (1993) *The Well-Tempered Self: Citizenship, Culture, and the Postmodern Subject.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
Mulkay, M.J. (1979) *Science and the Sociology of Knowledge.* London: Allen and Unwin.
Nelkin, D. (1987) *Selling Science.* New York: Freeman.
Pearson, H. (1985) *Children Becoming Readers.* London: Macmillan.
Peters, E. (1985) *Torture.* Oxford: Blackwell.
Piaget, J. (1959) *The Language and Thought of the Child.* London: Routledge and Kegan Paul.
Popper, K. (1959) *The Logic of Scientific Discovery.* New York: Harper and Row.
Popper, K. (1963) *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge.* London: Routledge and Kegan Paul.

Raban, B. ve Moon, C. (1978) *Books and Learning to Read.* Oxford: School Library Association.

Rabinow, P. (1989) *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Ritzer, G. (1992) *Sociological Theory.* Üçüncü Edisyon. New York: McGraw-Hill.

Rose, N. (1984) "The Formation of the Psychology of the Individual in England 1870-1939". Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of London.

Rose, N. (1985) *The Psychological Complex: Psychology, Politics and Society in England 1869-1939.* London: Routledge and Kegan Paul.

Rose, N. (1990) "Of Madness Itself: *Histoire de la Folk* and the Object of Psychiatric History". *History of the Human Sciences* 3(3), 373-80.

Rose, N. (1991) "Governing by Numbers: Figuring Out Democracy". *Accounting, Organization and Society* 16(7), 673-92.

Rose, N. (1992a) "Towards a Critical Sociology of Freedom". Inaugural lecture, Goldsmiths College, University of London.

Rose, N. (1992b) *Governing the Soul.* London: Routledge.

Sawicki, J. (1991) *Disciplining Foucault: Feminism, Power, and the Body.* London: Routledge.

Schaffer, S. (1992) "Self-Evidence". *Critical Inquiry* 18, 327-62.

Schwarz, M. ve Thompson, M. (1990) *Divided We Stand: Redefining Politics, Technology and Social Choice.* Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Sextus Empiricus (1994) *Outlines of Scepticism.* Cambridge: Cambridge University Press.

Shapin, S. (1988) "The House of Experiment in Seventeenth-Century England". *Isis* 79, 373-404.

Shapin, S. ve Schaffer, S. (1985) *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life.* Princeton: Princeton University Press.

Silverman, D. (der.) (1997) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice.* London: Sage.

Star, S.L. ve Griesemer, J.R. (1989) "Institutional Ecology, 'Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907-39". *Social Studies of Science* 19, 387-420.

Stark, W. (1958) *The Sociology of Knowledge.* London: Routledge and Kegan Paul.

Stow, D. (1836) *The Training System Adopted in the Model Schools of the Glasgow Educational Society; a Manual for Infant and juvenile Schools, which Includes a System of Moral Training Suited to the Condition of Large Towns.* Glasgow: W.R. McPhun.

Stow, D. (1839) *National Education. Supplement to Moral Education and the Training System, with Plans for Erecting and Fitting Up Training Schools.* Glasgow: W.R. McPhun.

Stow, D. (1850) *The Training System, the Moral Training School, and the Normal Seminary.* London: Longman, Brown, Green.

Szilard, L. (1978) *Leo Szilard: His Version of the Facts.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Taylor, C. (1985) "Foucault on Freedom and Truth". *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers II* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Tyler, D. (1993) "Making Better Children". Meredyth, D. ve Tyler, D. (der.) *Child and Citizen: Genealogies of Schooling and Subjectivity* içinde. Brisbane: Institute for Cultural Policy Studies, Griffith University.

Venn, C. (1984) "The Subject of Psychology". Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C, Venn, C. ve Walkerdine, V. *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity* içinde. London: Methuen.

Walkerdine, V. (1984) "Developmental Psychology and the Child-Centred Pedagogy: The Insertion of Piaget into Early Education". Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C, Venn, C. ve Walkerdine, V. *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity* içinde. London: Methuen.

Walkerdine, V. (1988) *The Mastery of Reason.* London: Routledge.

Weber, M. (1989) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism.* London: Unwin Hyman.

White, L. (1962) *Medieval Technology and Social Change.* London: Open University Press.

Williams, B. (1993) *Shame and Necessity.* Berkeley: University of California Press.

Willis, PE. (1977) *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs.* Aldershot: Ashgate.

Woolgar, S. (1988) *Science: The Very Idea.* London: Tavistock.

Yamamoto, T. (1997) "Director's Note", *iichiko intercultural: An Annual Journal for Transdisciplinary Studies of Pratiques* 9, 3-5.

DİZİN

"İki Ders", 74
"Kayıp Kütleler Nerede?", 228

Ahlaki eğitim, 348
Akademik şüphecilik, 33, 219, 348
Aktör-ağ teorisi, 348
Alışverişe De Uygulayabilir, 353
Althusser, L., 329, 348
Amodernizm, 206, 211, 348
Analiz Konuları Olarak, 131, 353
Anlam çalışmaları olarak kültürel çalışmalar, 249, 297, 348
Antimodernizm, 216, 348
Antropoloji, 201, 348
Arındırma, 349
Arkeoloji, 15, 57, 60, 64, 66, 67, 69, 73, 83, 112, 349, 352
Ayrışmalar, 199, 349

Bachelard, G., 329, 349
Beden, 349
Belirlenimciliğe direnmek, 133, 171, 349
Belirlenimcilik, 349
Benchley, R., 329, 349
Bilgi, 9, 57, 70, 112, 120, 121, 122, 127, 144, 150, 179, 205, 323, 349
Bilgi ve iktidar, 9, 120, 121, 349
Bilginin Arkeolojisi, 10, 20, 64, 78, 95, 125, 188, 349
Bilginin inşası, 349
Bilim, 97, 131, 133, 138, 139, 140, 142, 144, 145, 154, 158, 161, 173, 179, 181, 183, 185, 192, 199, 206, 221, 225, 233, 235, 239, 245, 246, 268, 315, 326, 349, 353
Bilim çalışmaları, 349
Bilim Tarihi, 349
Bilim ve politikalar, 185, 349
Bilimsel bilgi, 148, 179, 218, 349
Bilimsel keşif, 350
Bilimsel olgular, 241, 349
Bilimsel özcülük, 133, 148, 149, 181, 314, 349
Birey, 124, 323, 349
Biz Hiç Modern Olmadık, 188, 191, 194, 210, 215, 313, 349
Boltanski, L., 329, 349
Bourdieu, P., 349
Boyle, Robert, 349
Brunt, R., 330, 349
Butterfield, J., 330, 349
Bütüncül tarih, 65, 349

Callon, M., 327, 330, 349
Canguilhem, G., 330, 349

CEGB (Central Electricity Generating Board), 349
Cezalandırma, 349
Chomsky, N., 331, 349
Cinselliğin Tarihi, 42, 349
Cinsellik, 85, 105, 349
Collins, H. M., 349

Çürütme, 349

Dean, M., 324, 331, 349
Değişken, 349
Delegasyon, 349
Deleuze, G., 119, 325, 331, 349
Deney, 349
Deney tekrarı, 349
Deneycinin gerilemesi, 349
Deniztarakları ve balıkçılar, 349
Derrida, J., 349
Devrim, 45, 325, 349
Dewey, J., 331, 349
Direniş, 119, 128, 349
Disiplin, 349
Doğa, 97, 166, 193, 197, 202, 210, 211, 214, 218, 349
Doğa ve toplum, 193, 349
During, S., 332, 349
Durkheim, E., 349
Düşünce, 349
Düşünümsellik, 185, 218, 232, 349

Eastman, George, 349
Edebiyat, 349
EDF (*Electiricité de France*), 349
Eğitim, 70, 174, 262, 278, 286, 287, 294, 349
Elektirikli araba, 349
Elektrikli buzdolabı, 349
Etkileşim, 349
Eyleyici [*actant*], 349

Fabrika, 349
Felsefe, 324, 349
Feodalizm, 349
Foucault, Michel, 349

Gazlı buzdolabı, 175, 177, 183, 349
Genel tarih, 349
General Electric, 175, 176, 349
Gizli anlam, 349
Gooding, D., 333, 349
Göreci görecilik, 349
Görecilik, 211, 349
Görünürlükler, 349
Gözlem, 133, 142, 144, 145, 149, 154, 161, 179, 180, 349
Greenpeace, 244, 246, 349
Griesemer, J. R., 349
Guattari, F., 331, 350
Günah çıkarma, 89, 350

Habermas, J., 350
Hacking, I., 326, 334, 350
Hall, S., 330, 334, 350
Hapishanenin Doğuşu, 66, 120, 257, 260, 350
Hava pompası tartışması, 350
Henriques, J., 334, 339, 340, 350
Hesaplama, 350
Hobbes, Thomas, 350
Hoskin, K., 334, 350
Hunt, A., 335, 350
Hunter, I, 335, 350

Interessement, 226, 227, 233, 316, 350
Irk, 295, 350

İdeoloji, 350
İfade, 350
İfadelerin tekrarlanabilirlik kuralları, 350
İkinci dereceden yargılar, 17, 40, 47, 48, 49, 350

İktidar, 57, 112, 114, 118, 119, 120, 121, 123, 127, 128, 129, 130, 256, 319, 350, 353
İnsan olmayanlar, 350
İspat, 245, 350
İşkence, 96, 109, 350

Jones, K., 335, 350

Kaliforniya Üniversitesi Müzesi, 350
Kamusal Deney, 350
Kanıt, 350
Kanıt gösterme, 350
Kant, I., 350
Kapalılık, 105, 350
Kapı kapatıcılar, 350
Kapitalizm, 350
Kara kutulama, 164, 182, 314, 315, 350
Karşıtlar, 350
Kelimeler ve Şeyler, 67, 150, 350
Kendall, G., 329, 335, 350
Kendilik, 42, 47, 48, 50, 52, 54, 55, 350
Kendilik Kaygısı, 42, 47, 48, 50, 52, 54, 350
Kliniğin Doğuşu, 96, 98, 350
Klozet bloğu, 239, 350
Kolomb, Kristof, 350
Kuhn, Thomas, 350
Kültür, 256, 264, 268, 281, 296, 298, 303, 350
Kültür olarak sınıf, 268, 350
Kültürel çalışmalar, 304, 350

Laboratuvar, 154, 269, 350
Laclau, E., 335, 350
Latour, B., 191, 326, 327, 330, 336, 350
Law, J., 326, 327, 330, 336, 350
Liberal yönetim, 350
Lyotard, J-F., 350

Mackenzie, D., 331, 336, 350
Macve, R. H., 350
Maddilik, 350
Makro ve mikro aktörler, 350
Malpas, J., 336, 350
Mannheim, K., 337, 350
Marksizm, 11, 114, 140, 350
Marx, Karl, 350
Melezleşme, 350
Merton, R. K., 350
Miller, P., 323, 324, 326, 337, 350
Miller, T., 337, 350
Modernizm, 185, 188, 190, 191, 195, 216, 350, 353
Mouffe, C., 335, 350
Mulkay, M. J., 350

Nedensellik, 350
Nelkin, D., 337, 350
Nietzsche, F., 350
Normalleştirme, 350

O'Leary, T., 269
Okul bahçesi, 284, 350
Okuma eğitimi, 288, 302, 350
Olumsallıklar, 350
Ortaya çıkış yüzeyleri, 71, 351

Öğretmenler, 351
Özne, 118, 123, 124, 126, 351
Öznellik, 124, 129, 351

Paradigma, 146, 255, 351
Paranormal bilim, 157, 351
Pasteur, Louis, 351
Peters, E., 337, 351
Piaget, J., 337, 351
Pinch, T., 331, 336, 351
Poe, 5, 6, 7
Popper, Kç, 351
Postmodernizm, 217, 316, 351
Premodernizm, 216, 351
Psikiyatri, 351

Püritanizm, 351
Pyrrhon, 33, 34, 40, 46, 351
Pyrrhoncu şüphecilik, 63, 75, 88, 92, 351

Realizm, 351
Renault, 166, 167, 168, 170, 177, 182, 351
Rose, N., 326, 337, 338, 351
Rousseau, J. J., 351

Saflara katılım, 168, 351
Schaffer, S., 338, 351
Schwarz, M., 338, 351
Seçim, 288, 290, 351
Serres, M., 351
Sextus Empiricus, 34, 35, 36, 37, 338, 351
Shapin, S., 338, 351
Sınıf, 264, 266, 270, 288, 299, 351
Sınır nesneleri, 239, 351
Smith, Frank, 351
Sosyoloji, 67, 179, 201, 351
Soykütük, 57, 74, 76, 78, 84, 351
Söylem, 57, 85, 86, 87, 92, 95, 100, 110, 125, 351
Söylem arşivleri, 351
Söylem mefhumunu kullanırken atılacak adımlar, 351
Söylemdışı, 57, 95, 97, 109, 351
Spencer, Herbert, 351
Stars, S. L., 351
Stow, David, 351
Szilard, L., 339, 351

Şimdinin tarihi, 351
Şüphecilik, 32, 351

Tanımlama biçimleri, 351
Tarih, 324, 351
Tarihdışı politik iddialar, 351
Tarihin rastlantıları, 351
Tarihsel yöntem, 351
Teknoloji, 1, 351
Teknolojik belirlenimcilik, 172, 351
Temsil, 149, 151, 351
Tercüme, 351
Thatcher kültürü, 255, 256, 351
Thévenot, L., 329, 351
Thompson, M., 338, 351
Toplumsal belirlenimcilik, 351
Trombadori, D., 351

Vatandaş üretimi, 351
Vespucci, Amerigo, 351

Wajcman, J., 331, 336, 351
Weber, Joseph, 351
Weber, Max, 351
White, L., 340, 351
Wickham, G., 335, 336, 351
Willims, B., 351
Willimson, K., 351
Willis, P. E., 351
Wittgenstein, L., 351
Woolgar, S., 336, 340, 351

Yanlışlama, 351
Yapısöküm, 215, 351
Yargı, 351
Yargıları askıya alma, 351
Yearley S., 351
Yerçekimi dalgaları, 351
Yönetim, 249, 261, 275, 294, 298, 351, 352
Yönetim çalışmaları olarak kültürel çalışmalar, 352

Zamansallık, 352

FOUCAULT'NUN YÖNTEMLERİNİ KULLANMAK

gavin kendall / gary wickham

Sosyal bilimler dünyasında ve entelektüel camiada Foucault'nun son yıllarda ne kadar temel bir figüre dönüştüğünden bahsetmeye gerek yok. Ancak son yıllarda gerçekleşen bu Foucault patlamasının beraberinde – bazen üretken de olsalar - pek çok yaygın yanlış anlama, yanlış uygulama ve kafa karışıklığı ortaya çıkardığı da açık. Şayet Foucault'nun eserleri okuyucular ve onun yaklaşımından yararlanmak isteyenler için belli zorluklar barındırıyor. Bu kitap Foucault'nun yöntemlerine kolay, anlaşılabilir bir giriş sunarak bu zorlukların üstesinden gelmeye çalışıyor. Foucault'nun nasıl okunacağından ziyade nasıl uygulanacağını odağa alarak alıştırmalarla ve örneklerle Foucault'nun yöntemlerini kendi araştırma konularına uyarlamak isteyenlere bir rehber olmayı amaçlıyor. Kitap aynı zamanda Foucault'nun yaklaşımıyla bazı metodolojik ortaklıklar barındıran Bruno Latour'un ve daha genel olarak bilim çalışmalarının yaklaşımına da önemli bir yer veriyor. Sosyal bilimlerde çığır açan bu yaklaşımı merak edenler ve uygulamak isteyenler için de kitap bu yüzden oldukça faydalı.

Foucault, Latour ve bilim çalışmalarıyla ilgilenenlerle birlikte onların yaklaşımlarını sadece öğrenmek değil uygulamak da isteyenler için işe yarar bir kaynak.

ISBN 978-605-9018-23-4